وەرزنامەی
زمانەوانی
ژمارە (١٢) ساڵی سێیەم، هاوینی ٢٠٢٦

CIHAN UNIVERSITY / SULAIMANIYA
زانکۆی جیهان
جامعة جیهان
کۆمەڵگای زمانەوانیی کوردی
Kurdish Linguistics Organization

- زمان و کوردۆلۆجی.
- مێژگری گۆڤاری زمانەوانیی و سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی؛ هەڵسەنگاندنێک بۆ وانەی کوردۆلۆجی/کوردناسی لە زانکۆ و پەیمانگەکاندا.
- سیستەماندنی ڕێزمانی ڕاناو لە کرمانجیی ژووروودا.
- زمانی نەتەوەی بێدەوڵەت دەپووکێتەوە و ئەگەرەکانی لەناوچوونی نەتەوە دروست دەکات.
- زمانی کوردی لە لانکەی شارستانییەتدا.
- کتێبی "کوردناسی" هەوڵێک بۆ خودناسی.

وەرزنامەی زمانەوانی

ژمارە -١٢-
هاوینی
٢٠٢٦

گۆڤارێکی وەرزی زمانەوانییە
دەزگای زمانەوانیی کوردی ـ زانکۆی جیهان دەریدەکات

خاوەنی ئیمتیاز:
د. نەوزاد یحیی باجگر

سەرپەرشتی زانستی:
پ. د. وریا عومەر ئەمین

سەرۆکی دەستەی نوسەران:
پ. د. ئومێد رفیق فتاح

سەرنووسەر:
د.مؤمن یاسین محمدامین

بەڕێوەبەری نووسین:
عەزیز رەئووف عەبدولعەزیز

بۆردی ڕاوێژکاران:

پ. د. هۆشەنگ فاروق جواد
پ.ی.د. سەعید محەمەد عەبدوڵا
پ. د. ئومێد بەرزان برزۆ
پ.ی. بێستون عارف عەزیز

دیزاین: شاهۆ عبدالرحمن

Web Site: www.sulicihan.edu.krd
Facebook: Cihan university-Sulaimaniya
Instagram: cihan_university_sulaimanyia
Email: Ling.mag@sulicihan.edu.krd
Mobile: +964 770121 0789 - +964 750121 0789

ناونیشان: زانکۆی جیهان – سلێمانی، **46001**، پشت شوققەکانی صائب سیتی، سلێمانی، هەرێمی کوردستان

گۆڤاری زمانەوانی

گۆڤارێکی وەرزی، رۆشنبیری و زمانەوانییە، کە (دەزگای زمانەوانیی کوردی - زانکۆی جیهان) دەریدەکات و لە کاتی پێویستدا پاشکۆی دەبێت. پەیامی سەرەکی کارکردنە لە پێناو دارشتنی سیاسەتی زمانیی بۆ هەرێمی کوردستان.

ئامانج لە دەرکردنی ئەم گۆڤارە، هەوڵدانە بۆ دارشتنی سیاسەت و پلاندانانی زمانیی بۆ هەرێمی کوردستان و ئاشناکردنی خوێنەری کوردە بە پرسی زمانناسی و سیاسەت و پلاندانانی زمان لە هەرێمی کوردستان، هەروەها دەمانەوێت هاوکاری دامودەزگا پەیوەندیدارەکان بین، سەبارەت بە چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ زمانە بیانییەکان لە پەروەردە و میدیا لە کۆمەڵگەی کوردییدا. گۆڤاری زمانەوانی ئامانجییەتی کۆمەڵگە لە ئەرکی تاک و کۆمەڵ بەرامبەر بە پارێزگاری لە زمانی کوردی هۆشیار بکاتەوە، هاوکات جەخت لەوە دەکەینەوە کە خوێندن بە زمانی دایک/زگماک و وەک شیری دایک بۆ منداڵ پێویستە و کاردەکەین بۆ چەسپاندنی ئەم بنەما نێودەوڵەتییە.

گۆڤاری زمانەوانی بە ئەرکی خۆی دەزانێت، کە کۆمەڵگە بە پێکهاتەی زمانی کوردی، شێوەزار و زار و بن-زارەکانی زمانی کوردی ئاشنا بکات و رای پسپۆران و زمانناسان سەبارەت بە پرسی زمان لە هەرێمی کوردستان کۆبکاتەوە و هەوڵی فراوانکردنی گەنجینەی زمانەوانی لە هەرێمی کوردستان بدات، بە شێوەیەک کە بتوانرێت زۆرترین وشەی کوردی بخرێتەوە ناو پرۆگرامەکانی خوێندن و میدیا و رەوتی رۆشنبیرییەوە. گۆڤاری زمانەوانی وەک وەرزنامەیەکی ئەکادیمی و زمانەوانیی، گێرانەوەی شکۆمەندی بۆ زمانی کوردی لە هەرێمی کوردستان کردووەتە ئەرکی بنەرەتی خۆی و هەوڵی فراوانتر دەدات بۆ روونکردنەوەی زیاتری پرسە پەیوەندیدارەکان بە سیاسەتی زمان؛ مافی زمانەوانی، ئەلفبێی کوردی، زمانی ستاندارد و زمانی فەرمی و نیشتمانی لە هەرێمی کوردستان.

گۆڤارەکە دەبێتە سەکۆی بابەت و بڵاوکراوە ئەکادیمییەکان لەسەر سیاسەت و پلاندانانی زمان و هەوڵی دروستکرنی هەماهەنگی لەگەڵ ناوەندە زمانەوانییە ناوخۆیی و جیهانییەکان دەدات سەبارەت بە سیاسەت و پلاندانانی زمانیی بۆ هەرێمی کوردستان.

پێرست

سەروتار

٥ زمان و کوردۆلۆجی ....پرۆفیسۆر. د. ئومێد ڕفیق فتاح

مێزگرد

٩ وانەی کوردناسی/کوردۆلۆجی لە نێوان پەراوێزخستن و پێویستییەکی نیشتیمانی ....پ.ی. د. جەلیل عمر عەلی

وتار

٢٥ دەربارەی وانەی کوردۆلۆجی....گۆڤاری زمانەوانی

٣١ سیستەماندنی ڕێزمانی ڕاناو لە کرمانجیی ژووروودا....پ. د. وریا عومەر ئەمین

٤١ زمانی نەتەوەی بێدەوڵەت دەپووکێتەوە و ئەگەرەکانی لەناوچوونی نەتەوە دروست دەکات ......پ.د. شێرکۆ کرمانج

٤٧ زمانی کوردی لە لانکەی شارستانییەتدا....فەرەیدوون سامان

٥٣ ئایندەی وانەی کوردۆلۆجی ....گۆڤاری زمانەوانی

٦١ زمانی کوردی لە عێراقدا ....محەمەد ئەلوائیلی | وەرگێڕانی : زانا عوسمان

ڕانان

٦٩ کتێبی "کوردناسی" هەوڵێک بۆ "خودناسی" ....پ.ی. د. بێستون عارف عەزیز

٧٣ خوێندنەوەیەک بۆ پەرتووکی کوردناسی ....م.ی. گۆران سەلام محەمەد

گەوهەری زمانەوانی

٩٣ پرۆفیسۆر د. محەمەد مەعرووف فەتاح (حەمەی مارف) ....گۆڤاری زمانەوانی

فەرهەنگی زمانەوانی

١٠٣ زمان و پەروەردە ....م. ی. عەزیز ڕەئوف عبدالعزیز

زمان و کوردۆلۆجی

پ.د. ئومێد رفیق فتاح / سەرۆکی زانکۆی جیهانی-سلێمانی

لە سەردەمێکدا کە گۆڕانکارییە خێراکانی تەکنەلۆجیا و بەجیهانیبوون تەواوی کلتورو ناسنامە هەرێمی و ناوچەییەکانیان خستۆتە بەردەم ئاڵەنگاریی گەورە، پرسی پاراستن و پێشخستنی زمانی کوردی تەنیا پرسێکی ئەدەبی یان زمانەوانیی ڕووت نییە، بەڵکو پرسێکی نیشتمانی و ستراتیجییە کە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە بوون و مانەوەی نەتەوەوە هەیە. زمان شکۆو ناسنامەی کۆمەڵگەیە؛ بە بێ زمانێکی تەندروست و زیندوو، ئایندەی خۆناسی و پاراستنی کیانی نەتەوەیی دەکەوێتە بەر مەترسیی ڕاستەقینەوە.

مانەوە و گەشەکردنی زمان پێویستی بە سیاسەت و پلاندانانی زمانیی هەیە لەسەر ئاستی جێبەجێکردن، نەک تەنیا وەک دروشمێک لە سەر کاغەز. چوار پایە کۆنکرێتییەکەی سیاسەتی زمان—گەڕاندنەوەی شکومەندی بۆ زمان، بەفەرمیکردنی لە دامودەزگاکاندا، دەوڵەمەندکردنی گەنجینەی زمانەوانی، و پەروەردەکردنی نەوەکان لە ڕێگەی پێداگۆجی زمانەوە—بڕبڕەی پشتی پاراستنی زمان پێکدەهێنن. ئەرکی هەنووکەییمانە کە بەرگری لە حەتمییەتی خوێندن بە زمانی دایک بکەین و شکومەندیی زانستیی و کۆمەڵایەتی بۆ زمانی کوردی بگێڕینەوە.

لە ناوەندە ئەکادیمییەکاندا، وانەی کوردۆلۆجی (کوردناسی) ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت لە بەستنەوەی نەوەی نوێ بە مێژوو، کلتوور، ناسنامە و گەشەی هزری کوردەوە. لەگەڵ

ئەوەشدا، هەڵسەنگاندنێکی جدی نیشانیدەدات کە ئاماژەکانی تێڕوانین لە بابەتی کوردۆلۆجی پێویستیان بە پێداچوونەوە و ڕێکخستنەوەو هەڵسەنگاندنی بنەڕەتی هەیە:

١. پەراوێزخران، و دەربازکردنی لە لاوەکیبوون :ناکرێت وانەی کوردۆلۆجی وەک بابەتێکی لاوەکی یان سادە سەیر بکرێت؛ بەڵکو پێویستە بکرێتە کرۆکی هۆشیاریی زانستیی و میتۆدیی خوێندکاران ، لەسەرجەم بەشە زانستی و مرۆڤایەتییەکاندا، تەنانەت ئەو مامۆستایانەش کە ئەم بابەتە دەڵێنەوە پێویستە لە ڕووی راهێنان و ئەزموونەوە کەسانێک بن رۆحی نەتەوەیی نیشتیمانیان لە ئاستێکی بەرزدا بێت.

٢. پێداچوونەوە لە ناوەڕۆک و میتۆد: کوردۆلۆجی تەنیا دووبارەکردنەوەی مێژوویەکی ئاسایی یان باسکردنی جوگرافیا نییە؛ بەڵکو توێژینەوەی زانستییە لە تەواوی ڕەهەندەکانی کۆمەڵگەی کوردی (ئەنترۆپۆلۆجی، کەلەپوور، ئەدەب، زمان، پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان ،و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان) بە دیدێکی ڕەخنەیی و هاوچەرخ.

٣. پەرەپێدانی تەکنۆلۆجی و زیرەکی دەستکرد : لە جیهانی دیجیتاڵیدا، ناوەڕۆک و تێکستی کوردی لە ناو ئامرازەکانی ژیریی دەستکرد و تەکنەلۆجیادا هێشتا سنووردارە. سەرەڕای هەوڵە کەسیی و گرووپییەکان .ئەرکی دەزگا ئەکادیمی و زانستییەکانە کە لەرێگەی وانەی کوردۆلۆجی و تویژینەوەی زمانەوانییەوە ناوەڕۆک و داتای دەوڵەمەندی کوردی زۆرتر بکەن تا زمانەکەمان لێهاتوویی لە جیهانی نوێدا لەدەستنەدات.

٤. ڕێکخستنەوە لە ڕێگەی ئامرازی نیشتمانییەوە: پێشنیاری هەنگاوی کردارەکیی وەک ئەنجامدانی تاقیکردنەوەی نیشتمانیی زمانی کوردی بۆ دەرچووانی زانکۆ و دابینکردنی چوارچێوەی گشتیی ڕێنووسی ستاندارد، دوو ئەڵقەی گرنگی پێداچوونەوەن بۆ دامەزراندنی بنەمایەکی بەهێزی زمانیی زانستی لە تەواوی هەرێمدا.

ئیتر کاتی ئەوە هاتوە دان بەوەدا بنێین کە زمان وەک بەشێک لە مێژووی نەتەوەیەک لە ناواخنی خۆیدا هەڵگری ئەو کیمیای بەرگرییەیە کە خۆی دەپارێزێت، سەرەرای ئاڵنگارییەکان، ئێستا دەکرێت ئەم سەردەمە وەکو هەلێک سەیربکەین بۆ پەرەپێدان و مانەوەو گەشەکردن،ئەوەی کە دڵخۆشم دەکات ئەو دەیان گەنج و گروپانەن کە بەوپەڕی خەمخۆریی و لە خۆبردوویەوە لە ڕێگەی کەناڵەکانی میدیایی نوێوە لە هەوڵی ئەوەدان زمان و کلتورەکەمان بپارێزن و بە زیندوویی بیهێڵنەوە.

مێزگرد

مێزگردی زمانەوانی:
وانەی کوردناسی/کوردۆلۆجی لە نێوان پەراوێزخستن و پێویستییەکی نیشتیمانی

دارشتنەوەی؛ گۆڤاری زمانەوانی

ناونیشان: **وانەی کوردناسی/کوردۆلۆجی** لە نێوان پەراوێزخستن و پێویستییەکی نیشتیمانی
ئامادەکار؛ گۆڤاری زمانەوانی بە هەماهەنگی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی
شوێن: ئۆفیسی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی – سلێمانی
بەشداربووان: کۆمەڵە مامۆستا و توێژەرێکی زانکۆکانی کوردستان
ئامانج: گفتوگۆ لەسەر دۆخی وانەی کوردۆلۆجی و پێشنیارەکان بۆ پێشخستنی
بەرێوەبردنی مێزگرد؛ پ.ی. د. جەلیل عومەر عەلی- توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی.

پێشەکی

لە کۆبوونەوەیەکی گرنگدا کە لەلایەن سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی و بە هەماهەنگی گۆڤاری زمانەوانی و زانکۆی جیهان–سلێمانی ڕێکخرابوو، کۆمەڵە مامۆستا و پسپۆڕ و توێژەرێکی بەناوبانگی کوردستان کۆبوونەوە بۆ گفتوگۆ لەسەر وانەی کوردۆلۆجی/کوردناسی لە زانکۆ و پەیمانگا حکومییەکانی هەرێمی کوردستان. ئەم مێزگردە تایبەت بەو پرسیارە بوو کە: ئێمە چی بکەین بۆ بەرەوپێشبردنی وانەی کوردۆلۆجی و گۆڕینی شێوازی وتنەوەی بۆ خوێندکارانی خوێندنی باڵا؟ گفتوگۆکە زیاتر لە دوو کاتژمێری خایاند و بەشداربووان لە هەموو بەش و زانکۆیەکی جیاوازەوە بۆچوون و پێشنیاری خۆیان پێشکەش کرد. ئێمە لەم مێزگردە ڕۆژنامەوانییەدا هەوڵدەدەین پوختەیەکی تەواو و وردی ئەو وتووێژە پڕبایەخە پێشکەش بکەین،

بە تایبەتی وتەکانی ئەو پسپۆڕانەی کە بەشێکی زۆری کاتی کۆبوونەوەیان بۆ خۆی تەرخانکرد.

کێشەکە لە پەراوێزخستنەوە دەستپێدەکات

د. موئمین یاسین محمدامین، سەرنوسەری گۆڤاری زمانەوانی و پسپۆڕی سیاسەت و پلاندانانی زمان، گفتوگۆکەی بە پرسیارێکی بنەڕەتی دەستپێکرد: "ئەوەی کە بۆ ئێمە گرنگە و جێی بایەخە، پێویستە لەو پرسیارە دەستپێبکەین کە وانەی کوردۆلۆجی یان کوردناسی بۆ چی لای خوێندکاران لە زانکۆکان هەمیشە بابەتێکی پەراوێزخراوە؟ ڕەنگە ئەم پرسیارە بمانگەیەنێت بە زۆر ڕاستی، یاخود کەلێن و بۆشایی زۆرمان بۆ بدۆزێتەوە کە ناچاربین بیریان لێ بکەینەوە." ئەو ڕایگەیاند کە خوێندکاران لە بەشە جیاوازەکاندا، سەرەڕای ئەوەی کە کوردۆلۆجی لە قۆناغی یەک و دووی زانکۆکاندا دەخوێندرێت، بەڵام وانەکە تا پەراوێز دەخرێت و زۆرێک لە خوێندکاران بەلایانەوە گرنگ نییە. ئەمەش وایکردووە پێویستمان بە هەڵسەنگاندنێکی جدی هەبێت لەسەر بابەتەکە.

د. زەڵمی ئینجا چووە ناوەوەی چەمکی سیاسەت و پلاندانانی زمانەوە، کە زانستێکە لە زمانەوانی کردارەکی و بریتییە لە کارکردن لەسەر چوار پایەی سەرەکی. ئەو بە وردی باسی هەر یەک لەو چوار پایەیە کرد و پەیوەندی بە دۆخی زمانی کوردییەوە هێنا. سەبارەت بە پایەی یەکەم کە بریتییە لە شکۆمەندی زمان، د. موئمین جەختی لەوە کردەوە کە پێویستە وابکەین زمانێک شکۆمەندی خۆی لە ناو کۆمەڵگەدا هەبێت، چۆن وا بکەین تاکەکانی کۆمەڵگە بە شکۆمەندییەوە سەیری ئەو زمانە بکەن، شانازی پێوە بکەن و خولیای فێربوونیان هەبێت. ئەو بە خەمۆکییەوە ئاماژەی بەوەدا کە ئێمە لەم ڕووەوە شکستی هێناوین، چونکە پێشوازی لە زمانی بیانی لە کوردستان پێشوازییەکی ناتەندروستە.

د. موئمین باسی لەوەش کرد کە ئەو پێشوازییەی لە زمانی ئینگلیزی دەکرێت، هیچ بنەمایەکی زانستی نییە و لە هیچ وڵاتێکی پێشکەوتوو نابینرێت. ئەو ڕایگەیاند: "ئەوەی کە منداڵەکانمان دەنێرینە قوتابخانەیەکی تایبەت، فێری ئینگلیزییان دەکەین و بێبەشیان دەکەین لە زمانی دایک، گەورەترین ستەمە لە منداڵەکانمان بکەین. تا ڕادەیەکی زۆر دەتوانم بڵێم منداڵێک کە زمانی دایکی فێر نەبێت لە قۆناغە سەرەتاییەکانی گۆکردنی زمان و گەشەی مێشکدا، منداڵێکی کەم ئەندامە. بۆ ئەمەش چەندین توێژینەوەی زانستی هەیە و چەندین بەڵگەی جیاواز هەن کە دەی

سەلمێنن. چەندین جار لە کۆنفرانسە جیاوازەکاندا توێژینەوەمان پێشکەش کردووە، وتارمان نوسیوە لەسەر ئەم بابەتە." لە بەشی دووەمی قسەکانیدا، د. موئمین باسی پایەی دووەمی سیاسەتی زمان کرد کە بریتییە لە بەفەرمیکردنی زمان و چۆن دەوڵەت مامەڵەی لەگەڵدا دەکات. ئەو بە خۆشحاڵییەوە ئاماژەی بەوەدا کە هەرێمی کوردستان یاسای ساڵی ٢٠١٤ی هەیە بۆ زمان، هەروەها لە دەستوری عێراقیشدا لە ماددەی (٤) بە فراوانی باس لە زمانی کوردی و عەرەبی کراوە وەک زمانی فەرمی. بەڵام ئەو داوای کرد کە ئەم یاسایانە تەنها لەسەر کاغەز نەمێنن و لە پراکتیکدا جێبەجێبکرێن.

سەبارەت بە پایەی سێیەم کە گەنجینەی زمانەوانییە، د. موئمین یاسین پرسیاری گەورەی خستەڕوو: چۆن وابکەین کە زمان لە ناو کۆمەڵگەدا بە زیندووی بمێنێتەوە؟ چۆن وا بکەین کە زمان و ئەو وشانەی کە پێویستییەتی لە وشەدانی زمانەوانیدا جێگایان بکرێتەوە؟ چۆن وشەیەک ون نەبێت و چۆن وشەیەک دەوڵەمەند بکەین؟ ئەو جەختی لەوە کردەوە کە هەموو ئەمە ئەرکی سەرەکی سیاسەت و پلاندانانی زمانە و پێویستە لەسەر ئاستی دەوڵەت و دامودەزگا جیاوازەکان کاری لەسەر بکرێت، بەڵام بەداخەوە ئێمە هێشتا لەم ڕووەوە زۆر دواین.

پایەی چوارەم کە پەیوەندیدارە بە زمان لە ناو پەروەردەدا، د. موئمین بە تایبەتی بە گرنگییەوە سەیری کرد، چونکە ئەم بابەتە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە مەسەلەی کوردۆلۆجییەوە هەیە. ئەو باس لە "پێداگۆجی زمان" کرد کە بریتییە لە جێکردنەوەی زمان لە پرۆسەی پەروەردە و فێرکردندا. ئەو پرسیاری زنجیرەیی خستەڕوو: کوردۆلۆجی لە کوێوە هاتووە؟ لە کەیەوە بڕیاردراوە لە خوێندنی باڵادا بخوێندرێت؟ چۆن وانەکانی وەک (Academic Debate) و (Computer) و (ئینگلیزی) کراون بە وانەی پێویست، بەڵام کوردۆلۆجی هەر پەراوێز ماوەتەوە؟ ئەو ئەنجامەی کە د. موئمین گەیشتە ئەوەبوو کە پێویستمان بە پێداچوونەوەیەکی گشتییە بۆ کوردۆلۆجی، نەک وەک بەشێک لە مێژووی میراتی فەرهەنگی، بەڵکو وەک بەشێکی بنەڕەتی لە ناسنامەی کوردی. ئەو پێشنیاری کرد کۆمەڵێک خاڵی باش ڕیزبکەین و پێکەوە بگەینە دەرئەنجامێک کە دواجار پرۆژەیاسایەکمان پێبێت و بیدەین بە وەزارەت کە پێداچوونەوە بۆ وانەی کوردناسی بەم جۆرە بکرێت، کارکردن لەسەر کوردۆلۆجی بەم شێوەیە بکرێت.

هەندێک کەس بەهەڵە وا یدادەنێن کە قسەکردن بە ئینگلیزی لەگەڵ منداڵاندا شانازییە، لەکاتێکدا ئەمە گەورەترین کێشەیە.

پ.ی.د. لوقمان ڕەئوف عەلی، مامۆستای زانکۆ و پسپۆڕی زمانی کوردی، گفتوگۆکەی بە باسی مەسەلەی مەنهەجی کوردی لە قوتابخانەکانەوە دەستپێکرد و ڕایگەیاند کە کێشەکە لە قۆناغی سەرەتاییەوە دەستپێدەکات: "تۆ کاتێک خوێندگەکەت بڕۆی، مەنهەجی کوردی لە سەرەتاییەوە یانی لە قۆناغی یەکەمەوە هەتا قۆناغی ١٢، گریانم بۆی هەیە. ئێمە هەموو تەمەنمان دوو، سوور، دوو وو دەبێت درێژ بێت، ئەوی کەش دەبێت کورت بێت. ئێستا بە مەنهەجە تازەکانیشەوە بە یەک و نوسراوە، ئەمە جگە لە هەڵە ڕوونەکانی تریش." ئەم هەڵانە وای کردووە کە خوێندکار لە بنەڕەتەوە پەیوەندییەکی ناسەلمێنراو لەگەڵ زمانی خۆیدا هەبێت. د. لوقمان ئاماژەی بەوەش کرد کە لەناو خێزانەکانیشدا، هەندێک کەس بەهەڵە وا دادەنێن کە قسەکردن بە ئینگلیزی لەگەڵ منداڵاندا شتێکی شانازییە، لەکاتێکدا ئەمە گەورەترین کێشەیە. ئەو باس لە خێزانە تایبەتەکانی براکەی خۆی کرد و ڕایگەیاند کە براکەی بە ئینگلیزی لەگەڵ منداڵەکانی قسە دەکات و منداڵەکە نازانێت کوردی زاراوەکەی چییە.

د. لوقمان ئینجا چووە سەر مێژووی کوردۆلۆجی و ڕایگەیاند: "کوردۆلۆجی، ئەوەندەی من بزانم لەوانەیە هەڵە نەبم، لە کۆتایی ٩٠ەکان و سەرەتای ٢٠٠٠ەکان دانرا.

پەیامەکەی ئەوە بوو مەعریفەیەکی گشتی هاوبەش لەنێوان تاکەکان بەرهەمبێت لەسەر مێژووی خۆمان، نەک ئەو مێژووەی کە خوێندوومانە. دووبارە بێینەوە شاخ و دۆڵ و گرد و سنوور بخوێنینەوە، بەڵکو مەعریفەیەکی تازە بە میللەتێکی تازە بدەین." ئەو ڕوونی کردەوە کە پەیامی کوردۆلۆجی لە سەرەتاوە "بینینەوەی کورد" بوو، واتا کورد لەسەر ئەو دۆکیومێنتە کۆنانە پێگەی خۆیان جارێکی تر دابڕێژنەوە. بەڵام ئێستا کوردۆلۆجی لای زۆربەی زۆریان بووە بە "گۆشتی خێر" و بووە بە قوربانی هەر کەسێک کە بەشێکی کەمی تێدا خەرجکردووە.

د. لوقمان پێشنیارێکی گرنگی خستەڕوو کە ئەویش ئەوە بوو کە لەجیاتی وانەی کوردۆلۆجی، تاقیکردنەوەیەکی نیشتیمانی بۆ زمانی کوردی دانرێت، بەو شێوەیە کە هەر خوێندکارێک بەکالۆریۆس تەواو دەکات، پێش وەرگرتنی بڕوانامەکەی، تاقیکردنەوەیەکی نیشتیمانی بکات. ئەمەش وای دەکات کە ئەو پارەیەی وەزارەت سەرفی کوردۆلۆجی دەکات، بچێتە خزمەت پێشخستنی سەنتەری زمانی کوردی و ڕاهێنانی مامۆستایان. ئەو بەراوردی بە وڵاتانی دیکە کرد و وتی: "لە ئێران پێی دەوترێت سامفا، لە ئەوروپا IELTS و TOFEL و PERSON، لە هیندستان سیستمێکی تایبەتی خۆیان هەیە بۆ زمان و ئەدەبی هیندی بە ئینگلیزی بۆ هەموو خوێندکاران. لە چین تەنانەت زمانی ئینگلیزی جێگای نەبێتەوە. بەڵام لە کوردستانی ئێمە، مامۆستای عەرەب ماوەی ١٥ ساڵە لە زانکۆیەک دەرس دەڵێتەوە بە عەرەبی و وەرگێڕانی کوردی بۆ دانراوە، دوو وشە کوردی فێرنەبووە." ئەمە بە پێی وتەی ئەو، بەرچاوترین نیشانەی کەمتەرخەمییە لە سیاسەتی زماندا.

قەیرانەکە قەیرانێکی گەورەی مەعریفییە

د. هەرێم محمد مامۆستای زانکۆی سلێمانی ، کە نزیکەی ٩ ساڵە لە زانکۆی سلێمانی و زانکۆی کۆمار وانە دەڵێتەوە، وەک قسەکەری چوارەم سەری هەڵدا. ئەو بە سوپاسەوە دەستیپێکرد و ڕایگەیاند کە کێشەی کوردۆلۆجی لە "حوکمی پێشینە"وە سەرچاوە دەگرێت، واتا کاتێک خوێندکارێک یەکەم جار دەچێتە زانکۆ، ڕاستەوخۆ بەر کوردۆلۆجی دەکەوێت و بەهۆی ئەو پێشینەیەوە بڕیار دەدات کە ئەم وانەیە بەهای نییە. ئەم حوکمە پێشینانە شایەنی گۆڕینن، چونکە شتێک نییە برینێک سارێژ نەکرێت.

د. هەرێم جەختی لەوە کردەوە کە قەیرانەکە تەنیا لە کوردۆلۆجیدا نییە، بەڵکو قەیرانێکی گەورەی مەعریفییە و "خودنەفرەتی"یە کە کۆمەڵگەی تەواوی کوردی گرتووەتەوە: "قەیرانەکە قەیرانێکی مەعریفی گەورەیە کە سەرجەم پرۆسەی خودنەفرەتی بە هەموو شتێکەوە، واتە بە شوناس و نەتەوە و بە هەموو ئەو شتانەیە کە جۆرێک لە پیرۆزی نەبێت، هەموو شتێکت گرتووەتەوە." ئەمە وایکردووە کە کوردۆلۆجی وەک بڵێن شتێکی زۆر بچوک بێت لەناو ئەو پسپۆڕییانەدا. ئەو باسی لەوە کرد کە خوێندکارانی پزیشکی و ددان و ئەندازیاری، هیچ پەیوەندییەکیان بە کوردۆلۆجییەوە نییە و لەبەرچاویانەوە نییە. بەڵام د. هەرێم پێیوایە ئەم وانەیە دەتوانێت "دیووە ڕەقەکەی زانستەکەی خۆیان" نەرم و شل بکاتەوە و ڕەهەندی مرۆیی پێبدات.

د. هەرێم باسی لەوەش کرد کە کوردۆلۆجی هەموو بوارەکان دەگرێتەوە، لە جلوبەرگ و شاڵی کوردییەوە بیگرە هەتا مێژوو و ئەدەب و زمان، بەڵام بەهۆی کەمی کاتەوە (ماوەی ٨ بۆ ٩ هەفتە) ئەم سێ کوچکەیە کراوە بە سەنتەری وتنەوەی وانەکە، ئەمەش هاوسەنگییەکەی وێرانکردووە. کێشەیەکی دیکە کە ئەو ئاماژەی پێدا، کێشەی "بێ مەنهەجی" یە، کە لەلایەکەوە ئەرێنییە چونکە مامۆستا ئازاد دەکات لە وتنەوەی وانە، بەڵام لەلایەکی دیکەوە زیانمەندە چونکە وادەکات لەسەر بنەمای پسپۆڕیی مامۆستا، جەخت لەسەر یەک بوار بکرێت (مێژوو یان ئەدەب یان زمان) و ئەوانی تر پەراوێز بخرێن. ئەمەش هاوسەنگیی ناوەڕۆکی کوردۆلۆجی تێکدەدات.

د. هەرێم پێشنیاری گرنگی خستەڕوو، ئەویش ئەوەیە کە کوردۆلۆجی لە قۆناغی یەکەمەوە بگوازرێتەوە بۆ قۆناغی دووەم، یان کریدیتەکانی زیاد بکرێت و بیکەن بە دوو کۆرس، چونکە خوێندکار لە کۆرسی یەکەم بەهۆی کێشەکانی ڕاهاتنەوە و نەزانینی سیستەمی زانکۆ، کاتێکی زۆری نایەت و وانەکە بە دەست ناکەوێت. هەروەها

ئەو باسی لەوە کرد کە کۆلێژی زمان خۆی بە خاوەنی کوردۆلۆجی دەزانێت، بەڵام ئەمە دەبێتە کێشە، چونکە کوردۆلۆجی پسپۆڕیی تایبەت بە کۆلێژی زمان نییە، بەڵکو وانەیەکی گشتییە بۆ هەموو بەشەکان. لە کۆتاییدا، د. هەرێم جەختی لەوە کردەوە کە کوردۆلۆجی هیچ پەیوەندییەکی بە ناسیۆنالیستیی توند و "کوردپەروەری"یەوە نییە، بەڵکو وەکو زانستێک پێویستە مامەڵەی لەگەڵ بکرێت. ئەم تێگەشتنی هەڵەیە کە کوردۆلۆجی بە هێڵی ناسیۆنالیستی تۆخ دەکەن، زەرەیەکی زۆری لێداوە و وایکردووە لە چاوی هەندێک خوێندکاردا شتێکی بێبەها بێت.

کێشەکە لە بنەڕەتی دانانی کوردۆلۆجییەوە هەیە

پ.ی. د. ژیلوان لەتیف، کە بە درێژایی ١٦ ساڵ لە زانکۆی پۆلیتەکنیکی سلێمانی وانەی کوردۆلۆجی وتۆتەوە، بە ڕەخنەیەکی قوڵەوە دەستپێکرد. ئەو وتی: "ئەوەی کە من تێگەشتووم لێی، پێموایە کوردۆلۆجی لە سەرەتاوە بەهەڵە دانراوە. لەسەر کوردناسی ٤٩ دانراو هەیە، بەڵام هیچ کەسێکمان لە قۆناغی کوردناسی مۆدێرندا بەقەدەر ئەم کەسانە لەسەر کورد قسەی نەکردووە." ئەو باسی لە کوردناسانی ڕۆژئاوایی وەک د. لازارف و کریستن هۆبستن کرد و ڕایگەیاند کە ئەم کەسانە زۆر شتیان لەسەر کورد نوسیوە، بەڵام زۆربەی ئەو شتانە ڕەخنەی زۆر لەسەرە و بە تەواوی ڕاست نین. د. ژیلوان پێیوایە کوردۆلۆجی لقێکە لە زانستی ئۆریتالیزم کە لە ساڵانی ٥٠ و ٦٠دا لە زانکۆکانی ڕۆژئاوا سەری هەڵداوە، بۆیە ئێمە ناتوانین مەنهەجێکی دیاریکراو بۆ دابنێین، چونکە ئەم زانستە زانستی ئێمە نییە.

د. ژیلوان باسی لەوەش کرد کە مامۆستایانی کورد خۆیان تەواو تێناگەن کە کوردۆلۆجی چییە و کوردناسی چییە، جیاوازییەکەشیان نازانن. ئەو ڕەخنەی لەوە گرت کە لە هەندێک زانکۆدا ناوی وانەکە کراوە "کوردۆلۆجی (کوردناسی)" لەکاتێکدا ئەمە دوو شتی جیاوازن. کوردۆلۆجی صفەیەکی زانستی هەیە کە زۆر جیاوازە لە کوردناسی. ئەو بە نموونەی مامۆستایەکی خۆی ئاماژەی بەوەدا کە پرسیاری لێکراوە کە کوردۆلۆجی پێناسە بکات، بەڵام نەیتوانیوە، چونکە لە ڕاستیدا نەیتوانیوە تێبگات کە ئەم زانستە چەند ئاڵۆزە و چ ڕەهەندی جیاوازی هەیە. د. ژیلوان داواکارییەکی گشتی خستەڕوو: پێویستە کوردۆلۆجی لەو تەنگە بچووکە ڕزگار بکرێت کە تەنیا مێژوو و زمان و ئەدەبی تیا باس دەکرێت، بەڵکو دەبێت هەموو ڕەهەندەکانی کۆمەڵگەی کوردی تیا بخرێت، وەک ئەنسۆلپۆلۆجی، خواردن، نەریت، جلوبەرگ، تەبیعەتی ژیانی کورد لە مێژوودا. ئەو باسی لەوە کرد کە گەڕیدەیەکی ڕۆژئاوایی لە سەدەی ١٦دا باسی کۆمەڵگەی کوردی کردووە و ڕایگەیاندووە کە کۆمەڵگەی کوردی چەندین سەدە لەمەوبەر ڕێز و شکۆی بۆ ژنانی خۆی گرتووە، ئەمە شتێکە دەبێت لەناو کوردۆلۆجیدا باس بکرێت. د. ژیلوان پێشنیاری کرد کە لەجیاتی مەنهەجێکی توند، هێڵێکی گشتی بۆ کوردۆلۆجی بنووسرێتەوە کە چوارچێوەی بوارەکە دیاری بکات، بەڵام مامۆستا ئازاد بێت لە هەڵبژاردنی تەوەرەکان بەپێی خواستی خوێندکاران و توانا خۆی.

کوردناس کێیە و کوردۆلۆجی چییە؟

د. گۆران محمد، مامۆستای زانکۆی سلێمانی، بە ڕوونکردنەوەی چەمکەکانەوە دەستیپێکرد. ئەو جەختی لەوە کردەوە کە "کوردۆلۆجی یان کوردناسی بریتی نییە لە خوێندنی وانەی مێژوو، ئەدەب و زمان. کوردناسی بریتییە لە لێکۆڵینەوە لەسەر هەموو شتێکی کورد، لەسەر هەموو ڕەهەند و لایەنەکان، بەڵام لە چاوی بیانییەکانەوە." ئەو پێناسەیەکی ڕوونی بۆ "کوردناس" خستەڕوو: "کوردناس ئەو کەسەیە کە کورد نییە و لێکۆڵەرێکە لەسەر کورد، لایەنی کوردی، ڕەهەندی کوردی، بوارێکی کوردی شت دەنووسێت. ئیتر جلوبەرگ، کەلتور، نەریت، زمان، مێژوو، عادات و تەقالیدە، شوێنەوار، کەلەپوور، خواردن، زمان، ئەدەب و وێژە." لەم چوارچێوەیەدا، کاتێک شۆڕشی شێخ مەحمود لەناو وانەی کوردناسیدا جێی دەبێتەوە، دەبێت لەلایەن بیانییەکەوە قسەی لەسەر کرابێت، نەک توێژەرێکی کورد.
د. گۆران ڕایگەیاند کە ئەم تێگەشتنی هەڵەیە وایکردووە کوردۆلۆجی بە سێ بوارە سنووردارەکە (مێژوو، ئەدەب، زمان) کەم بکرێتەوە، لەکاتێکدا ئەم سێ بوارە

بۆ خۆیان سێ زانستی ترن و کوردناسی پەیوەندی ڕاستەوخۆی پێوە نییە، مەگەر کوردناسێک قسەی لەسەر کردبێت. ئەو باسی لەوەش کرد کە خوێندکارانی بیانی کە دێنە کوردستان، دەبێت بە زمانی کوردی کوردۆلۆجی بخوێنن، نەک بە عەرەبی وەک لە زانکۆی جیهاندا ڕوویداوە. ئەو ڕەخنەی لەوە گرت کە بەرنامەیەکی چوار ئەی فۆڕ بە عەرەبی بۆ خوێندکارانی عەرەب دانراوە، لەکاتێکدا ئەمە شتێکی ناشرینە و هیچ پێوەری ئەکادیمی نییە. د. گۆران پێشنیاری کرد کە پێویستە خوێندکارانی بیانی فێری کوردی بکرێن پێش ئەوەی کوردۆلۆجی بخوێنن، نەک بە زمانی دیکە وانەیان پێ بڵێن. د. گۆران باسی لەوەش کرد کە توانا و دەسەڵات کاریگەرییەکی گەورەیان لەسەر بەهێزی زمان هەیە: "زمانی فەرەنسی ڕەنگە لە زمانی ئینگلیزی فراوانتر بێت، زمانی عەرەبی بە دڵنیاییەوە لە زمانی ئینگلیزی فراوانترە. بەڵام دەسەڵات و هێز، زمانەکە بە زمانێکی بەهێز دادەنێت. ئێمە چونکە ئەم دوانەمان نەبوو لە مێژووی خۆماندا، بۆیە زمانەکەمان وا بە لاوەکی بوون ماوەتەوە، ئەگەرنا زمانێکی فراوانە." ئەم ڕوانگەیە کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر بەشداربووانی دیکەش هەبوو و زۆر کەس پاڵپشتیان کرد.

د. گۆران لە کۆتاییدا پێشنیاری کرد کە هێڵی گشتی بۆ کوردۆلۆجی بنووسرێتەوە، بەڵام نەک وەک مەنهەجێکی توند، چونکە بە دەیان هەزار لاپەڕە کوردۆلۆجی کەڤەر ناکرێت. ئەو ڕایگەیاند کە تەنها لەسەر جلوبەرگی کوردی نزیکەی بیست کوردان قسەی کردووە، هەر ئەمە بۆ خۆی بیست توێژینەوە و بیست کتێبە. بۆیە پێویستە هێڵی گشتی بۆ پازدە ڕەهەندی کوردۆلۆجی بنووسرێت و مامۆستاکان لە نێوانیاندا ئازاد بن بۆ هەڵبژاردن.

نەبوونی دامەزراوە گەورەترین کێشەیە

د. بەسمە حەبیب توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، وتەکەی بە شیکردنەوەیەکی پراکتیکی و پەروەردەیی دەستپێکرد. ئەو ڕایگەیاند کە کێشەی زمان تەنیا تایبەت بە کوردستان نییە، بەڵکو کێشەیەکی جیهانییە. تەنانەت لە وڵاتانی عەرەبیشدا زمانەکەیان کێشەی هەیە، لە وڵاتانی ئینگلیزی زماندا هەمان کێشە هەیە کە گەنجان زیاتر گرنگی بە زمانی بیانی دەدەن. بەڵام لە کوردستاندا کێشەکە قوڵترە چونکە دامەزراوەیەکی فەرمی نییە بۆ زمان. د. بەسمە باسی لەوە کرد کە "مەجمعی اللغە" ی عەرەبی هەیە کە بەردەوام وشەی نوێ بڵاودەکاتەوە و بەکارهێنانیان ڕێکدەخات، بەڵام ئێمە هەتا ئێستا دامەزراوەیەکی وامان نییە. وشەکانی وەک کۆمپیوتەر و تەلەفزیۆن هەتا ئێستا بە کوردی ستاندارد نەکراون. د. بەسمە پێشنیاری کرد کە بەشێوەیەک وانەی کوردۆلۆجی ڕێکبخرێت کە تاقیکردنەوەی فەرمی نەبێت، بەڵکو لەسەر بنەمای سیمینار و توێژینەوە و گفتوگۆ بێت، چونکە ئەم شێوازە وا دەکات خوێندکار گرنگیی زیاتر بدات بە بابەتەکە. ئەو بە نموونەی کچەکەی خۆی ئاماژەی بەوەدا کە توێژینەوەیەکی لەسەر خاڵی ژنانی کورد کردووە و زۆر لێی ڕازیبووە، ئەمە زیاتر کاریگەری هەبووە لەوەی کە ببێتە تاقیکردنەوەیەکی کلاسیکی. د. بەسمە جەختی لەوە کردەوە کە پێویستە گرنگی زیاتر بدرێت بە "گوێگرتن" وەک بەشێکی گرنگ لە فێربوونی زمان، وەک لە تاقیگەکانی دەنگدا لە بەشی ئینگلیزی دەکرێت، بەڵام بۆ زمانی کوردی هەتا ئێستا تاقیگەی دەنگی نییە. ئەمەش وا دەکات کە خوێندکاران نەتوانن بە شێوەیەکی ڕاست کوردی بخوێننەوە، بەتایبەت کە بەرهەمە ئەدەبییەکان بە شێوەزاری جیاواز نوسراون. د. بەسمە باسی لەوەش کرد کە لە دەستوری عێراقدا زمانی کوردی زمانێکی فەرمییە شان بە شانی عەرەبی، بەڵام ئێمە هێشتا سوودمان لەم دەرفەتە زرینەیە وەرنەگرتووە. دەبێت داوای ئەوە بکەین کە لە هەموو عێراقدا کوردییەکی گشتی بخوێندرێت،

هەروەک عەرەبییەکی گشتی لە کوردستان دەخوێندرێت.

دەربارەی کریدیت و کۆرسی دووەم

پ.ی. د. ئەژی ئەزاد ئەبوبەکر، بەڕێوەبەری ناوەندی دۆکیۆمێنتی زانکۆی سلێمانی بوو، وتەکەی بە باسی ئەزموونی ئەم زانکۆیە دەستپێکرد. ئەو ڕایگەیاند کە لە ساڵی ٢٠٢٣دا کۆبوونەوەیەکی فراوانیان لەسەر کوردۆلۆجی کردووە و لە کۆتاییدا لەسەر ناونیشانی "کوردستانناسی" ڕێککەوتوون، چونکە ئەم ناوە دەستەکانیان فراوانتر دەکات و دەتوانن زۆر بابەتی تری تیا بکەنەوە. بەڵام کێشەی سەرەکی کات و کریدیتە. د. ئەژی ڕوونی کردەوە کە بەهۆی سیستمی بۆلۆنیا و پشووە جیاوازەکانەوە، ماوەی وانەی کوردۆلۆجی لە زۆربەی زانکۆکاندا تەنیا ٦ بۆ ٧ هەفتەی کاری بەسوود دەمێنێتەوە، چونکە مانگی ١١ دوو هەفتە پشووە، مانگی ١٢ سێ هەفتە، مانگی ١ کۆتاییدا تاقیکردنەوەی کۆتایی. ئەمەش وا دەکات کە خوێندکار بە تەواوی وانەکە نەخوێنێت و ئەگەر تاقیکردنەوەی میدتێرمی تێدا بکرێت، زیان بە خوێندنەکە دەگەیەنێت.

د. ئەژی پێشنیاری کرد کە کوردۆلۆجی لە کۆرسی یەکەمەوە بگوازرێتەوە بۆ کۆرسی دووەم، یان کریدیتەکان زیاد بکرێن بۆ ئەوەی خوێندکار کاتی پێویست هەبێت. ئەو ڕایگەیاند کە لە قسەکانی بەشداربووانی دیکەدا پێشنیاری کراوە کە کوردۆلۆجی بکرێت بە دوو کۆرس، ئەمەش کێشەی نیسابی مامۆستایان چارەسەر دەکات و خوێندکار زیاتر گرنگی پێدەدات. د. ئەژی پێشنیاری کرد کە هەر بەشێک بەپێی پێویستییەکانی خۆی بتوانێت جەخت لەسەر بەشێکی کوردۆلۆجی بکاتەوە، بۆ نموونە بەشی یاسا زیاتر جەخت لەسەر یاساکانی کوردستان بکەن، بەشی سیاسەت زیاتر جەخت لەسەر مێژووی سیاسی بکەن. ئەمەش وا دەکات کە خوێندکار سوودی ڕاستەوخۆ لە وانەکە ببینێت. هەروەها ئەو پێشنیاری کرد کە ECTSی کوردۆلۆجی بکرێتە یەک وەکو خاڵێکی هاندەر بۆ خوێندکار.

کوردۆلۆجی گفتوگۆی ڕۆژانەیە

پ.ی. د. هێمن کەریم، کە لە زانکۆی هەڵەبجە و زانکۆی کۆمار وانەی کوردۆلۆجی بە دوو کریدیت دەڵێتەوە، وتەکەی بە پێشنیارێکی جیاوازەوە دەستپێکرد. ئەو ڕایگەیاند کە گەورەترین کێشەی کوردۆلۆجی نەبوونی دامەزراوەیە. ئەو بە ئەزموونی خۆی ئاماژەی بەوەدا کە لە ئێران و تورکیا بە زۆر فێری زمانی فارسی و تورکی کراوە، بەڵام

لە کوردستاندا هیچ مەرجێک نییە بۆ فێربوونی کوردی. ئەو پێشنیاری کرد کە هەر کەسێکی بیانی دەچێتە زانکۆیەکی کوردستان، پێویستە پێشتر فێری کوردی ببێت، هەروەک لە هەموو وڵاتێکدا وایە. د. هێمن پێیوایە کە کوردۆلۆجی تەنیا مێژوو و ئەدەب و زمان نییە، بەڵکو "گفتوگۆی ڕۆژانەی" کوردییە. ئەو بە نموونەی دووکانی سەموون فرۆشەکە باسی کرد و وتی کە کاتێک دەچیتە دووکانەکە، تەنها سەموون ناکڕیت، بەڵکو پەیوەندی مرۆیی و جوامێری کوردی تیا دەبینرێت، دەبێت سوپاس بکەیت، دەبێت ڕێز بگریت، ئەمەش هەمووی بەشێکە لە کوردۆلۆجی.
د. هێمن باسی لەوەش کرد کە کوردۆلۆجی دەتوانێت ببێتە پلیکانێک بۆ زیادکردنی کۆنتێنتی کوردی لە تەکنەلۆجیای نوێدا، بەتایبەت AI. ئەو ڕایگەیاند کە ئەمڕۆ لە هەموو تۆڵەکانی AIدا، کۆنتێنتی کوردی زۆر کەمە و زیاتر لە سەدا ١ نییە. ئەمەش کێشەی گەورەیە چونکە واتە زمانەکە لە جیهانی تەکنەلۆجیادا دەست ناگرێت. د. هێمن پێشنیاری کرد کە مامۆستایان و خوێندکاران دەستبکەن بە دروستکردنی کۆنتێنتی کوردی بۆ AI، چونکە ئەمەش بەشێکە لە "زیندووی زمانی کوردی". ئەو باسی لەوەش کرد کە سیاسەتی وەزارەت بەرەو بچووککردنەوەی زمانی کوردی دەچێت، بەکارهێنانی وشەکانی وەک classroom و homework و workshop لەناو زانکۆکاندا نموونەیەکی ڕوونی ئەم سیاسەتەیە. د. هێمن پێشنیاری کرد کە دەبێت کوردۆلۆجی بکرێتە وانەیەکی بنەڕەتی لە هەموو زانکۆکاندا و کریدیتەکانی زیاد بکرێن، بەلایەنی کەمەوە ببێتە ١٣ هەفتە. ئەو جەختی لەوە کردەوە کە خوێندکار پێویستە ڕێز بۆ زمانی کوردی هەبێت و بزانێت کە ئەم زمانە شەرەفی کۆمەڵگەی کوردییە، نەک تەنیا ئامرازێکی پەیوەندی. د. هێمن باسی لەوەش کرد کە لە زانکۆی کۆمار، سیستەمەکە وا دیزاین کراوە کە خوێندکار ناتوانێت بڕوانامە وەربگرێت هەتا لە کوردۆلۆجی دەرنەچێت، ئەمەش هەنگاوێکی ئەرێنییە کە پێویستە لە هەموو زانکۆکاندا جێبەجێ بکرێت.

شکۆمەندی زمان لە ئیبن خەلدوونەوە بۆ ئەکادیمیای کوردی

پ. د. دانا ئەحمەد مستەفا، سەرۆکی کۆمەڵەی ئەکادیمیانی کوردستان ، وەک کۆتا قسەکەر وتەیەکی مێژوویی و کەلتوری پێشکەش کرد. ئەو وتەکەی بە وتەیەکی ئیبن خەلدوون دەستپێکرد: "ئیبن خەلدوون دوانزە سەدە پێش ئێستا کتێبێکی هەیە، مەسەلەیەکی تێدا هەیە پێی دەوترێت تاکول القیم. تاکول واتە داخولکاری، خۆی لە خۆیدا خۆی ئەخوات. تاکول القیم چییە؟ باس لەوە دەکات کە میللەتێک دەیەوێت غەزوی میللەتێکی تر بکات، بەڵام نە بە چەک و سیلاح، نە بە فکر، بەڵکو بە زمان.

ڕەنگە تۆ بەشێک لە میللەتێک لەناوبەری بە چەک، بەڵام بتەوێت میللەتەکە کۆتایی پێبهێنیت، تەنها یەک غەزۆ هەیە کە عیبادەتە لە غەزووی زمان. ئیبن خەلدوون دەڵێت ئەمە یەک وەسیلە، بریتییە لەوەی کە لە تاکەکانی ئەو نەتەوەیە بگەینیت کە زمانی تۆ لە دوای زمانی منەوەیە، زمانی تۆ زمانی زانست نییە، زمانی تۆ زمانی ئەدەب نییە، بە کورتی ئەم زمانەی تۆ هەنگاوێک لە دوای زمانەکەی منە، بۆیە دەبێت فێری من ببیت." د. دانا ئەمە بە ڤایرۆسێک ناساند کە بڵاوترین ڤایرۆسە لەناو منداڵەکانی ئێمەدا، بەو پێیەی ئەمڕۆ لە سۆپەرمارکێت و قوتابخانەکاندا منداڵان بە ئینگلیزی قسە دەکەن.

د. دانا تازەترین توێژینەوەی خستەڕوو کە لە سلێمانی کراوە و نیشانی دەدات کە ٦٨٪ی دایک و باوکانی سلێمانی حەز دەکەن لەگەڵ منداڵەکانیان بە ئینگلیزی قسە بکەن، نەک بە کوردی. ئەمە بە پێی وتەی ئەو، پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە کەمبوونەوەی شکۆمەندی زمانەوە هەیە. د. دانا باسی لەوەش کرد کە کۆڕی زانیاریی کورد لە ساڵانی ١٩٧٠ تا ١٩٨٤ لە بەغدا گەورەترین خزمەتی بۆ زمانی کوردی کردووە، لیژنەی زمانەوانی هەبووە بۆ فیزیا، کیمیا، پزیشکی و هەموو زانستەکان، چەندین زاراوەی تازەیان بە کوردی داناوە. ئەو پێشنیاری کرد کە ئەو بەشەی کۆتایی کۆڕی زانیاریی کورد کۆبکرێتەوە و بکرێت بە فەرهەنگێکی هەمەڕەنگ. هەروەها ئەو باسی لەوە کرد کە دەبێت ڕێنووسی کوردی ستاندارد بکرێت، بەتایبەت لەسەر ئاستی حکومەت و شارەوانییەکان، چونکە ئەمڕۆ لەسەر زۆرێک لە نیشانە و لەوحەکاندا هەڵەی ڕێنووسی کوردی هەیە. د. دانا ئاماژەی بەوەش کرد کە پەرلەمانی کوردستان ساڵی ١٩٩٢ بڕیاری داوە کە شێوەزاری سۆرانی ببێت بە زمانی ستانداردی کوردی، بەڵام ئەم بڕیارە هێشتا بە تەواوی جێبەجێ نەکراوە. لە کۆتاییدا، د. دانا باسی ئەکادیمیای کوردی لە هەولێر کرد کە دوو هەفتە پێش ئەم کۆبوونەوەیە ڕێنماییەکی بۆ ڕێنووسی کوردی دەرکردووە، بەڵام ئەو ڕایگەیاند کە باشیش نییە و خراپیش نییە، پێویستی بە پێداچوونەوەی زیاتر هەیە.

پێشنیارە هاوبەشەکان؛

لە کۆتایی مێزگردەکەدا، بەشداربووان پێشنیارە هاوبەشەکانیان کۆکردەوە و ڕێکخستن. ئەو پێشنیارانە بریتیبوون لە:

١. زیادکردنی کریدیت و کاتی وانەکە: کوردۆلۆجی لە کۆرسی یەکەمەوە بگوازرێتەوە بۆ کۆرسی دووەم، یان بیکەن بە دوو کۆرس بۆ ئەوەی خوێندکار کاتی پێویست هەبێت.

٢. دانانی پلانی گشتی (هێڵە گشتییەکان): نەک مەنهەجێکی توند، بەڵکو چوارچێوەیەکی گشتی بۆ کوردۆلۆجی دابنرێت، مامۆستا ئازاد بێت لە هەڵبژاردنی تەوەرەکان.

٣. دانانی تاقیکردنەوەی نیشتیمانی کوردی: وەک مەرجێک بۆ دەرچوونی خوێندکار لە زانکۆ، بە هاوشێوەی تاقیکردنەوەی ئینگلیزی.

٤. دامەزراندنی سەنتەری زمانی کوردی: لە هەموو زانکۆکانی کوردستان بۆ پاڵپشتیکردنی زمانی کوردی و ڕاهێنانی مامۆستایان.

٥. ڕێکخستنی وەرگێڕان: باشترکردنی وەرگێڕانی کتێبە ئەکادیمییەکان بۆ کوردی.

٦. مەرجی کوردی بۆ مامۆستایانی بیانی: هەر مامۆستایەکی بیانی بێتە کوردستان، پێویستە فێری کوردی ببێت یان وەرگێڕانێکی کوردی لەتەنیشت بێت.

٧. گۆڕینی ناو: کوردۆلۆجی بگۆڕدرێت بۆ "کوردستاناسی" بۆ ئەوەی دەستەکانی فراوانتر بێت.

٨. دروستکردنی لیژنەیەکی نیشتیمانی: بۆ ئەوەی کتێبێکی گشتی بۆ کوردۆلۆجی بنووسن و ڕێنووسی ستاندارد دیاری بکەن.

کۆتایی

لە کۆتاییدا، بەڕێوەبەری مێزگردەکە، پ.ی. د. جەلیل عومەر عەلی، سوپاسی هەموو بەشداربووانی کرد و ڕایگەیاند کە هەموو وتەکان نوسراون و ڕیکۆرد کراوە و ئیشی لەسەر دەکرێت. ئەو هیوای خواست کە ئەم گفتوگۆیانە ببێتە هۆی دروستکردنی پرۆژەیاسایەک بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی کوردۆلۆجی و پێشخستنی زمانەکەمان. بەشداربووانیش بە پەرۆشییەوە ئامادەیی خۆیان بۆ هەر هەنگاوێکی کرداری نیشاندان و جەختیان کردەوە کە پاراستن و پێشخستنی زمانی کوردی ئەرکی هەموو کەسێکە، نەک تەنیا مامۆستایانی کوردۆلۆجی.

وتار

دەربارەی کوردۆلۆجی

ئامادەکردنی: گۆڤاری زمانەوانی

کوردۆلۆجی یان کوردناسی ئەو زانستەیە باس لە نەتەوەی کورد دەکات و لە مێژوو و جوگرافیا و زمان و کەلتووری کورد دەکۆڵێتەوە، کوردۆلۆجی وەک زانستێك لە چوارچێوەی زانستی ڕۆژهەڵاتناساندا باسکراوە، زانستی ڕۆژهەڵاتناسی ئەو زانستەیە لە مێژوو و زمان و کەلتور و ڕۆشنبیری نەتەوەکانی ڕۆژهەڵات دەکۆڵێتەوە، زمانی کوردیش یەکێکە لەو زمانانەی کە پشکی لە زانستە ڕۆژهەڵاتییەکان هەیە، ڕۆژهەڵاتناسەکان کاتێك هاتونەتە ئەم وڵاتە لە زمان و کەلتور و ڕۆشنبیری نەتەوەی کوردیان کۆڵیوەتەوە، وە ئەو کەسانەی بەم کارە هەستاون پێیان دەوترێت ڕۆژهەڵاتناس.

مێژووی کوردۆلۆجی

بێگومان کوردۆلۆجی وەک لقێک لە لقەکانی ڕۆژهەڵاتناسی ناسراوە و لە هەناوی ئەوەوە لەدایکبووە، چونکە هەردووکیان دیتن و لێکۆڵینەوەیە لە چاوی ڕۆژئاواوە، یەکەم کەس کە وشەی کوردناسی بەکارهێناوە دکتۆر عەبدوڵا جەودەت بووە لە ساڵی ١٩١٣ دا، جەلادەت بەدرخانیش لە ساڵی ١٩٣٤ دا لە وتارێکیدا بەناوی (کورد و کوردستان ب چاڤی بیانیان) بەکاری هێناوە، لە سییەکانەوە کوردناسی و ڕۆژهەڵاتناسی لە ئەدەبیاتی کوردیدا بەرچاودەکەون، کوردناسەکان زۆربەی لەم نەتەوانە بوون:

- عەرەب
- فارس
- ئەرمەنی

- ئەڵمانی
- ئیتاڵی
- ڕووسی
- فەڕەنسی
- بەڕیتانی

لەو وڵاتانەدا چەند دەزگایەکی ئەکادیمی هەن، کە بە سەدان لێکۆڵینەوەی بەڵگەنامەیی سەبارەت بە کوردناسییان تیادا ئەرشیفکراوە کە زادەی ئەقڵی کوردناسانی ئەو وڵاتانەیە.

کوردناسی مێژوویەکی کۆنی هەیە لەناو مێژووی ئیسلامدا لەدوای ئاشنابوونی کورد بەو ئایینە، سەرەتای دامەزراندنی شارستانییەتی ئیسلام زۆربەی نەتەوەکان بەشداربوون لە دەسەڵاتی ئیسلامدا، مێژوونووسی ئایینی (محەمەدی کوڕی جەزیری تەبەری) کۆنترین کوردناس و مێژوونووسە کە ناوی کوردی هێناوە، ئەم کەسایەتییە لە ساڵی (٨٣٩ بۆ ٩٢٣) زایینی ژیاوە، لەکتێبە مێژوویەکەیدا بە ناوی (تاریخ الامم و الملوک) ئەم کتێبەی لە مێژوویەکی زۆر کۆنەوە دەستپێدەکات تا ٩١٥ ی زایینی لە زۆر شوێندا باسی کورد هاتووە.

کوردناسە ڕۆژئاواییەکان

لەناو جیهانی ڕۆژئاوادا بە سەدان کەس هەن کە باسی کورد و ناوی کوردیان هێناوە و لێکۆڵینەوەیان لە کورد و مێژوو و کلتوور و زمانی کوردی کردووە، لەناو ئەوانەدا چەند کەسێک هەن وەک:

مارکۆپۆلۆ (١٢٥٤ بۆ ١٣٢٤)

جوگرافیناس و گەڕیدەیەکی بەناوبانگی مێژوو و جیهانییە کە خەڵکی وڵاتی ئیتاڵیا بوو، ئاماژە بەوە دەکرێ لە گەشتەکانیدا بە کوردستاندا تێپەڕیوە و یەکەم ڕۆژئاواییە کە ناوی (کوردستان) بەکارهێناوە.

ژان باپتیست تاڤێرنیە (١٦٠٥ - ١٦٨٩)

بازرگانێکی فەڕەنسی بووە، لە ساڵی ١٩٣٢ ی زایینیدا گەشتێکی بۆ کوردستان کردووە و کتێبەکەی بەناوی (شەش گەشت لە تورکیاوە بۆ پاریس)ە، گرنگی ئەم کتێبە لەوەدایە کە گەشتەکەی تاڤێرنیە بۆ کوردستان هاوکات بووە بە بەردەوامی

سەفەرنامەکەی (ئەولیا چەلەبی) و ئەحمەدی خانی شاعیر.

ڕۆژهەڵاتناسی

سەرەتای دامەزراندنی زانستی ڕۆژهەڵاتناسی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی ١٤هەم لە ڤییەنا لەلایەن کەنیسەوە دامەزرێندرا، دکتۆر (کام بریچ) لە زانکۆی ئۆکسفۆرد ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو لە دامەزراندنی ئەم زانستە، ڕۆژهەڵاتناسان جگە لەوەی لێکۆڵینەوەیان دەکرد دەربارەی زمان و کەلتوور، لەودیوی پەردەش ئامانجی خۆیان هەبوو لە هەریەک لە بوارەکانی سیاسی و بازرگانی و ئابووری.

ئامانجی ڕۆژهەڵاتناسان لە سەردانی ناوچەکانی ڕۆژهەڵات

١- **ئامانجی سیاسی:** مەبەستی ڕۆژهەڵاتناسان کە سەردانی ناوچەی ررۆژهەڵاتیان دەکرد مەبەستیان زیاتر کاری سیاسی بوو، وەك دانانی نەخشە و پیلان بۆ ئەو شوێنانە کە دەیانویست دەستی بەسەردا بگرن تا بە ئاسانترین شێوە داگیری بکەن.

٢- **ئامانجی ئابوری:** ڕۆژهەڵاتناسان کە دەهاتنە ناوچەکانی ڕۆژهەڵات مەبەستیان فرۆشتن و خستنەڕووی کەلوپەلی وڵاتی خۆیانبوو، هەروەک (مستربریچ) لە نووسینەکانی دەڵێت بازاڕەکانی ڕۆژهەڵات بازاڕێکی گەرمبوو بۆ فرۆشتنی کاڵاکانی ڕۆژئاوا.

٣- **ئامانجی ئایینی:** هەروەها بەشێک لە ڕۆژهەڵاتناسان بەمەبەستی ئایینی گەشتیان کردووە بۆ وڵاتانی ڕۆژهەڵات، بە ئامانجی بڵاوکردنەوەی ئاینی خۆیان (مسیحی) لای کەمە نەتەوەکان بە گشتی و ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە تایبەتی.

٤- **ئامانجی زانستی:** مەبەستێکی تریان کۆکردنەوەی زانیاری زانستی بوو، وەك ئەو زانیاریانەی لە قورئانی پیرۆزدایە، توانیان بەشێکی زۆر لەو زانیاریانە کۆبکەنەوە، زۆربەی زۆری زانستەکان لای ئەوان بۆ سەرچاوەی گرنگی پێشکەوتن و چارەسەرکردنی نەخۆشیەکان بەکاریانهێناوە، هەروەها جگە لە خۆیان خەڵکی ئەم وڵاتانەیان بەکرێ گرتووە بۆ کۆکردنەوەی زانیاری.

بایەخ و لایەنی ئەرێنی کوردناسەکان لەخزمەتکردنی کوردناسی چییە؟

١- لەکارو لێکۆلینەوەکانیاندا کوردیان بە نەتەوەکانی تر ناساند.

٢- لە ئەنجامی لێکۆلینەوەکانیاندا دەربارەی کوردناسیەوە گەلیك مەسەلەیان ساغکردۆتەوە کە مشتومڕی زۆری لە سەر بوو لەلایەن مێژوونووسانەوە.

٣- لە ئەنجامی کارو لێکۆلینەوەکانی کوردناسان و نووسەران، سەرهەڵدانی گەلێک فەرهەنگ هاتنە کایەوە لەوانە (کوردی - ئینگلیزی، کوردی - عەرەبی، کوردی - فەڕەنسی - کوردی - ئیتاڵی) و فەرهەنگ بۆ چەندین زمانی تری وەک فارسی و تورکی و چەندانی تر.

٤- ئەو کار و لێکۆڵینەوانەی کە ئەنجامدرا ڕێگای خۆشکرد بۆ نوسەر و ڕۆشنبیرانی کورد کە زیاتر بە دوای زانیاریەکان بگەڕێن و شوێن پێی ئەوان هەڵبگرن.

٥- کاری کوردناسان خزمەتێکی گەورەیە بۆ نوسینەوەی مێژووی نەتەوایەتی کوردی.

٦- هەموو ئەو بڵاوکراوەنە و نوسینانەی کە لەلایەن کوردناسانە کۆکرانەوە جارێکی تر نووسەران و ڕۆشنبیرانی کورد توانیان سوودی لێوەربگرن.

٧- لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەکانەوە زمانی کوردی وەک زمانێکی سەربەخۆ ناسێندرا لە نێو زمانە هیندۆئەوروپیەکاندا.

لایەنی نەرێنی کوردناسەکان چییە؟

١- بەشێکیان بە مەبەستی سیخوورِی و سیاسەت هاتبوونە کوردستان، نەتەوەی کوردیان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیان ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە نەتەوەی کورد سەربەخۆیی لەدەست بدات، وە بووە هۆی نەمانی سەروەریەکان و خاوەندارێتیان، جگە لەمەش بووە هۆی کپکردنی ئامانجەکانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد.

٢- کوردناسەکان زۆر جار نووسینەکانیان دەربارەی نەتەوەی کورد ڕاست نەبووە بۆ نموونە ڕۆژهەڵاتناس (مینۆرسکی) لەگەڵ ئەو هەموو خزمەتکردنەی پێشکەش بە زمانی کوردی کردووە، کەچی یەکێک لەو ڕۆژهەڵاتناسانەبوو کە هەندێک ڕاستی نەدرکاندووە وەک ئەوەی کە (لوڕی و هەورامی) وەک یەکێک لە شێوەزارەکانی زمانی کوردی نەناساندووە.

کۆمەڵێک کەسی ترکە دەربارەی کوردناسی و کورد بەرهەمیان نووسیوە

١- سیاسەتمەدار و سەر لەشکر و ئەفسەرەکان وەك (مستەر ڕیچ، مێجەرسۆن)، مێجەرسۆن کە ئەفسەرێکی بەریتانی بوو زۆرترین زانیاری لەسەر کورد هەبوو و ماوەیەکی زۆر لە کوردستان ژیاوە لە سەردەمی شێخ مەحموودی حەفیددا.

٢- مێژوونووس و جوگرافیناسەکان وەک (هیرۆدۆتی نووسەر و مێژوو نووسی یۆنانی کە لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی ماددەکان ژیاوە).

٣- کەسایەتییە ئەدەبی و هونەرمەندەکان وەک (ئەلفۆنس لامارتین نووسەر و شاعیری فەڕەنسی).

٤- بازرگانەکان کە بەناوچەکەدا هاتوچۆیان کردووە بەهۆی هەڵکەوتەی کوردستان لەسەر ڕێگای ئاوریشم وەک (مارکۆ پۆلۆ، کریستین نبوور).

٥- پیاوانی ئایینی ئیسلام وەک (محەمەد کوڕی جەزیری تەبەری، ئیبن ئەسیر، ئیبن الفقیە) وە کەسایەتی ئایینی مەسیحی وەک (قەشە مۆریزیۆ گارزۆنی).

٦- کوردناسەکانی تر لە نموونەی:

• **ئەلێکساندەرژابا:** لەگەڵ مەحموود بایەزیدی چەندین دەستنووسی کوردیان لە فەوتان پاراستووە.

• **ئەلبێرت سۆسین:** توێژەرێکی ئەڵمانییە پرۆفیسۆر بووە لە بواری زمانەوانیدا

• **مینۆرسکی:** یەکێک لە کوردناسە ڕووسیەکانە کە زۆر بابەتی سەبارەت بە کورد هەیە و گرنگترین وتەشی ئەوەیە کە دەڵێت "کورد نەتەوەی میدییەکانن".

• **کریس کۆچێرا:** یەکێک لەو کوردناسانەیە کە هێشتا لە ژیاندا ماوە و چەندین جار هاتۆتە کوردستان، کتێبەکەی بەناوی (بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد و هیوای سەربەخۆیی) یەکێک لە کتێبە دانسقەکانییەتی.

• **ئەدمۆنز:** لەگەڵ تۆفیق وەهبیدا فەرهەنگی (کوردی - ئینگلیزی) نووسیوە.

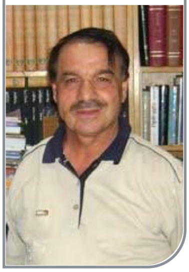

سیستەماندنی ڕێزمانی ڕاناو لە کرمانجیی ژووروودا

پرۆفیسۆر د. وریا عومەر ئەمین

شێوەزاری کرمانجیی ژووروو دوو دەستە ڕاناوی جودا و یەک دەستە ڕاناوی لکاوی هەیە. دابەشبوونیان بە پێی کەس و ژمارە لەم خشتەیەدا خراوەتە ڕوو:

		ڕاناوی جودا		ڕاناوی
ژمارە	کەس	A	B	لکاو
تاک	١	من	ئەز	م
	٢	تە	تو	ی
	٣	وی/ وێ	ئەو	–/ت/ەت
کۆ	١	مە	ئەم	ین
	٢	وە	هوون	ن
	٣	وان	ئەو	ن

خشتە - ١

دەستەی (A)

١ - وەک (بکەر) لە گەڵ کاری تێپەڕی کات ڕابردوودا دەردەکەوێ.

٢ - وەک(بەرکار) لە گەڵ کاری تێپەڕی کات داهاتوودا دەردەکەوێ.

٣ – هەموو دۆخەکانی تری جگە لە(بکەری و بەرکاری) ی وەک دۆخی هەیی و دانە پاڵ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ و فرێزی پێشبەندیدا.

ئەرکەکانی دەستەی A لەم خشتەیەدا کۆکراوەتەوە.

ئەرکەکانی دەستەی A			
بکەری ڕابردوو	بەرکاری داهاتوو	دۆخی هەیی	فرێزی پێشبەندی
من کر	ئەز تە دبینم	ئەڤە دایکا منە	ئەز تە ژ بۆ وی دهنێرم
تە کر	تو من دبینی	ئەڤە کوڕێ تەیە	تو من ژبۆ وان دهنێری
وی/ وێ کر	ئەو وان دبینت	ئەڤە کچا وییە	ئەو وێ ژبۆ مە دهنێرت
مە کر	ئەم وە دبینین	ئەڤە برایێ وەیە	ئەم وان ژبۆ تە دهنێرین
وە کە	هوون مە دبینن	ئەڤە خوشکا مەیە	هوون وی ژبۆ وان هەنێرن
وان کر	ئەوان وێ دبینن	ئەڤە ماڵێ وانە	ئەوان مە ژبۆ وە دهنێرن

خشتە - ٢

دەستەی (B)

١ - وەک (بکەر) لەگەڵ کاری(تێنەپەڕ)ی کات ڕابردوو و(تێپەڕ و تێنەپەڕ)ی کات داهاتوو دەردەکەوێ.

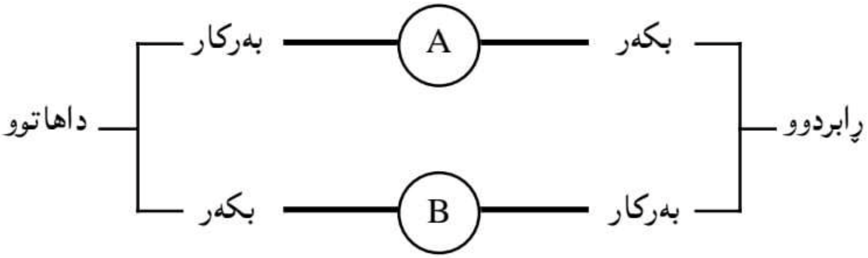

٢ – وەک (بەرکار) لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕ.

دەستەی(B) هەرگیز وەک بەرکاری ناڕاستەوخۆ و لە دۆخی هەیی و پێشبەندیدا دەرناکەوێ:

ئەرکەکانی دەستەی B لەم خشتەیەدا کۆکراوەتەوە:

ئەرکەکانی دەستەی B			
بکەر			بەرکار
ڕابردوو تێنەپەڕ	داهاتووی تێنەپەڕ	داهاتووی تێپەڕ	ڕابردوو
ئەز نڤیستم	ئەز دنڤم	ئەز دخۆم	تە ئەز دیتم
تو نڤیستی	تو دنڤی	تو دخۆی	من تو دیتی
ئەو نڤیست	ئەو دنڤت	ئەو دخوەت	وێ ئەو دیت
ئەم نڤیستین	ئەم دنڤین	ئەم دخۆین	وان ئەم دیتین
هوون نڤیستن	هوون دنڤن	هوون دخۆن	مە هوون دیتن
ئەوان نڤیستن	ئەوان دنڤن	ئەو دخۆن	وە ئەو دیتن

خشتە - ٣

ئەرکەکانی هەموو ڕاناوەکان لەم خشتەیەدا خراوەتە ڕوو:

کات	دۆخ	بکەر	بەرکار	دۆخەکانی تر
ڕابردوو	تێپەڕ	A	B	A
	تێنەپەڕ	B	–	
داهاتوو	تێپەڕ	B	A	
	تێنەپەڕ	B	–	

یاسا - ١

لە ڕووی تایپۆلۆجییەوە کرمانجیی ژوورو زمانێکی(SOV) ی ئێرگەتیڤییە[٢] Ergative، تیایدا بەشەکانی سەرەکیی ڕستە بەم ڕیزە دەردەکەون:

بکەر - بەرکار - کار

کار لە کاتی ڕابردوودا لەگەڵ بەرکاردا لە کەس و ژمارەدا ڕێکدەکەوێ.

لە داهاتوودا کار لەگەڵ بکەردا ڕێک دەکەوێ؛

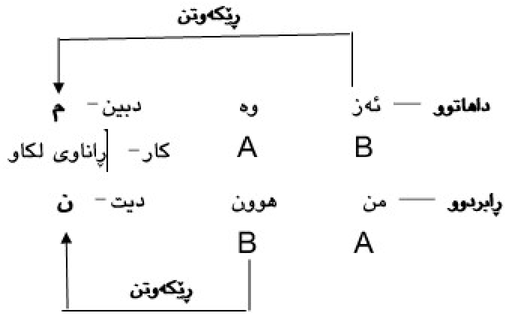

یاسا ٢

<u>کاری ناوێزە</u>

کاری لە(ڤیان) دوە وەرگیراو ناوێزەیە، بەر ئەم یاسا گشتییە ناکەوێ. بە گۆڕینی کاتی کارەکە ئەرکەکان ئاڵوگۆڕ نابن. لە ڕابردوو و داهاتوودا دەستەی A ئەرکی بکەری و دەستەی B ئەرکی بەرکاری دەبینن و کاری ڕستەکە لەگەڵ بەرکار لە کەس و ژمارەدا ڕێک دەکەوێ.

یاساکەی بەم جۆرەیە:

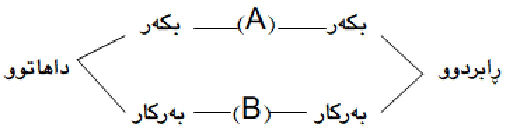

کاتی ڕابردوو	کاتی داهاتوو
من تو ڤیای	من تو دڤێ
تە ئەز ڤیام	تە ئەز دڤێم
وی ئەو ڤیا	وی ئەو دڤێ
وە ئەم ڤیاین	وە ئەم دڤێین
وێ هوون ڤیان	وێ هوون دڤێن
مە ئەو ڤیان	مە ئەو دڤێن

بە تێکچڕژانی هەموو خشتە و یاساکانی سەرەوە، ئەم یاسا گشتییە ئەنجام دەدرێ:

ژمارە	کەس	ڕاناو – جودا – ڕابردوو – بکەر A	ڕاناو – جودا – ڕابردوو – بەرکار B	ڕاناو – جودا – داهاتوو – بکەر B	ڕاناو – جودا – داهاتوو – بەرکار A	ڕاناو – لکاو (لەگەڵ دەستەی B دەردەکەوێ)
تاک	١	من	ئەز	ئەز	من	م
	٢	تە	تو	تو	تە	ی
	٣	وی/وێ	ئەو	ئەو	وی/وێ	ـ/ت/ ەت
کۆ	١	مە	ئەم	ئەم	مە	ین
	٢	وە	هوون	هوون	وە	ن
	٣	وان	ئەو	ئەو	وان	ن

ڕێکەوتن

ئەم خشتەیە هەموو ڕێزمانی ڕاناوی شێوەزاری کرمانجیی ژووروو دەگرێتە خۆ، دوور لە هەموو لێڵێ و شێواوییێک.

مەشق و چەند نموونەیێک

بۆ پێکهێنانی ڕستەیێک بەم خەسڵەتانە:

کار : هناردن

کات : ڕابردوو

بکەر : ٢ک (دووی کۆ)

بەرکار : ١ت (یەکی تاک)

١ - ڕیزبوونی بەشەکانی ڕستەکە بەم جۆرە دەبێ:

بکەر - بەرکار - کار

٢ک ١ت ڕابردوو

٢ – سەیری کاتی ڕستەکە دەکەین:

بکەر – بەرکار – کار

A B ڕابردوو

٢ک ١ت

وە ئەز نارد – ڕاناوی ڕێکەوتن

کاتەکە(ڕابردووە)،(هنارد). بە پێی خشتەکە بکەر لە دەستەی (A) وەردەگیرێ و بەرکار لە دەستەی (B). (٢ک) لە دەستەی (A) (وە) یە. و (١ت) لە دەستەی (B)(ئەز) ە.

بکەر –	بەرکار –	کار
B	A	
٢ک	١ت	داهاتوو
هوون	من	دهنێر– ڕاناوی ڕێکەوتن

٣ – بۆ ڕاناوی لکاوی ڕێکەوتن. لە ڕابردوودا کار لەگەڵ بەرکاردا ڕێکدەکەوێ؛ بەرکار لە کەسی(١ت) دایە. بە پێی خشتەکە، ڕاناوی (١ت)(م)یە. دەلکێ بە کارەکەوە و ڕستەکە دەبێتە:

وە ئەز هنارد - م

گەرکاتی کارەکەی هەمان ڕستە بکرێ بە داهاتوو:

کار : هناردن

کات : داهاتوو

بکەر : ٢ک (دووی کۆ)

بەرکار : ١ت (یەکی تاک)

١ - ڕیزبوونی بەشەکانی ڕستەکە بەم جۆرە دەبێ:

بکەر - بەرکار - کار

٢ک ١ت

٢ – سەیری کاتی ڕستەکە دەکەین:

کاتەکە (داهاتووە)، (دەهنێر -) . بە پێی خشتەکە بکەر لە دەستەی (B)یەوە وەردەگیرێ و بەرکار لە دەستەی (A).(٢ک) لە دەستەی (B) (هوون) ە. و(١ت) لە دەستەی (A) (من) ە.

بکەر –	بەرکار –	کار
B	A	
٢ک	١ت	داهاتوو
هوون	من	دهنێر– ڕاناوی ڕێکەوتن

٣ – بۆ ڕاناوی لکاو، لە داهاتوودا کار لەگەڵ بکەردا ڕێکدەکەوێ کە لە کەسی (٢ک) دایە. بە پێی خشتەکە، ڕاناوی (٢ک) (ن)یە. دەلکێ بە کارەکەوە و ڕستەکە دەبێتە:

هوون من دهنێر– ن

نموونەیێکی تر

ڕستەیێک بەم خەسلەتانە:

کار : دیتن

کات : داهاتوو

بکەر : ٣ت

بەرکار : ٢ک

١ - ڕیزبوونی بەشەکانی ڕستەکە بەم جۆرە دەبێ:

بکەر - بەرکار - کار

٣ت ٢ک داهاتوو

٢ – سەیری کاتی ڕستەکە دەکەین:

کاتەکە (داهاتووە)، (دبین -). بە پێی خشتەکە بکەر لە دەستەی (B) وەردەگیرێ و بەرکار لە

بکەر –	بەرکار –	کار
B	A	
٣ ت	٣ک	داهاتوو
ئەو	وە	دبین– ڕاناوی ڕێکەوتن

دەستەی (A). (٣ت) لە دەستەی (B) (ئەو) ە. و (٢ک) لە دەستەی (A)(وە) ە.

٣ – بۆ ڕاناوی لکاو، لە داهاتوودا کار لەگەڵ بکەردا ڕێکدەکەوێ؛

بکەر لە کەسی (٣ت) دایە. بە پێی خشتەکە، ڕاناوی (٣ت) (یت) ە. دەلکێ بە کارەکەوە و ڕستەکە دەبێتە:

ئەو وە دبین – ت

گەرکاتی کارەکەی هەمان ڕستە بکرێ بە ڕابردوو:

کار : دیتن

کات : ڕابردوو

بکەر : ٣ت

بەرکار : ٢ک

١ - ڕیزبوونی بەشەکانی ڕستەکە بەم جۆرە دەبێ:

بکەر - بەرکار - کار

٣ت ٢ک ڕابردوو

٢ – سەیری کاتی ڕستەکە دەکەین:

کاتەکە (ڕابردووە)، (دیت). بە پێی خشتەکە بکەر لە دەستەی(A) وەردەگیرێ و بەرکار لە

بکەر	– بەرکار	– کار
A	B	
٣ت	٢ک	ڕابردوو
وی	هوون	دیت – ڕاناوی ڕێکەوتن

دەستەی (B). (٣ت) لە دەستەی (A) (وی) یە. و (٢ک) لە دەستەی (B)(هوون) ە.

٣ – بۆ ڕاناوی لکاوی ڕێکەوتن.

لە ڕابردوودا کار لەگەڵ بەرکاردا ڕێکدەکەوێ؛

بەرکار لە کەسی(٢ک) دایە. بە پێی خشتەکە، ڕاناوی (٢ک)(ن)یە. دەلکێ بە کارەکەوە و ڕستەکە دەبێتە:

وی هوون دیتن

پەراوێزەکان

١ – ڕێکەوتن Agreement بابەتێکی فرەوان و ئاڵۆزی زمانەوانییە. بۆ چەمکی ڕێکەوتن لە زماندا بە گشتی و لە زمانی کوردیدا بە تایبەتی ئەم باسە ببینن:

وریا عمر امین (١٩٨٢) ڕێکەوتن لە زماندا – گ. ڕۆشنبیری نوێ، ژ (٩٢)، ل ١٦ – ١٩.

دووبارە لە کتێبی ئاسۆیەکی تری زمانەوانیدا، ل ١٥٩ – ١٦٥ بڵاوبۆتەوە.

٢ – بۆ چەمکی ئێرگەتیف لە زمانی کوردیدا، ئەم باسەم ببینن:

Wirya Omar Amin (1979) Kurdish as an Ergative Language. in, Aspects of the Verbal Construction in Kurdish, P 135 - 138. London University, SOAS.

سەرچاوەکان

بەدرخان سندی (١٩٨٣) ئەز ئو من د زمانێ کوردیدا. گ. کۆڕی زانیاریی عیراق – دەستەی کورد، بەرگی (١٠). بەغداد.

بەکاییف ، چ. (١٩٧٣) زمانی کوردەکانی یەکێتیی سۆڤیەت. مۆسکۆ. (بەزمانی ڕووسی)

سادق بەهائەددین (١٩٧٦) ڕێزمانا کرمانجی ، بەغداد.

کوردۆئیف، ق. (١٩٧٨) دەستووری زمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی ژووروو و خواروو. مۆسکۆ. (بەزمانی ڕووسی)

لیژنەی زمان وزانستەکانی (١٩٧٦) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی. کۆڕی زانیاریی کورد.

وریا عمر امین (١٩٨٣) پەیوەندیی ڕاناو و فرمان لە کرمانجیی ژووروودا. گ. کاروان ژ (٢).

------------- (١٩٩٠) ڕێزمانی ڕاناو لە کرمانجیی ژووروودا. گ. کۆڕی زانیاریی عیراق، دەستەی کورد، بەرگ ٢١ و ٢٢.

Mackezie, D. N (1961) Kurdish Dialect Studies. London.

Wirya Omar Amin (1979) Aspects of the Verbal Construction in Kurdish, London University, SOAS.

زمانی نەتەوەی بێدەوڵەت دەپووکێتەوە و ئەگەرەکانی لەناوچوونی نەتەوە دروست دەکات

پ.د. شێرکۆ کرمانج

پاراستنی زمان و کولتوور و مێژوو و کۆیاد لە کۆڵەگە سەرەکییەکانی نەتەوەن. لەم بابەتەدا گفتوگۆی پێویستییەکانی مانەوەی زمان دەکەین بۆ پاراستنی نەتەوە. گرنگی زیاتر بە زمان دەدرێت چونکە لە کەیسی کورد دا لەوانەیە زمان گرنگترین بەهای نەتەوە بێت. کورد بە زمانەکەی لە هەموو شتەکانی دیکە زیاتر لە نەتەوەکانی دەوروبەری جیا دەکرێتەوە، هەر بۆیەشە لە هەموو کۆڵەگەکانی دیکەی نەتەوە، زمان، بەر هێرش و یاساغکردن کەوتووە لە هەر چوار پارچەی کوردستان دا.

گرنگی زمان بۆ نەتەوە

ڕۆدۆڵفۆ ستاڤینهەیگن، کۆمەڵناسی مەکسیکی، دەڵێت: گرووپەکان لە ڕێگەی زمانەکانیانەوە، گوزارشت لە کولتووری خۆیان دەکەن، ناسنامەی کۆمەڵایەتی خۆیان دەردەخەن. تێڕوانینەکەی بێنیدیکت ئەندرسن کە نەتەوە وەک کۆمەڵگەیەکی وێناکراو دەناسێنێت بنەمای لەسەر زمانێکی هاوبەش داناوە، کە لە ڕێگەی چاپ (میدیا) دەبێت بە زمانی فەرمی و ستانداردی نەتەوە و زەمینەی هۆشیاریی نەتەوەیی دێنێتە گۆڕێ و ئاسانکاری بۆ دەکات. هەر لەو پەیوەندەدا، کلێیەر گرامش، زماننناس لە زانکۆی کالیفۆرنیا، دبێژت زمان بریتییە لە سیستەمێک لە ئاماژە کە لە خودی خۆیدا بەهای کولتووری تێدایە، ئەو کەسانەی بە زمانێکی هاوبەش قسە دەکەن جیاوازی لە نێوان خۆیان و ئەوانی دیکە نیشان دەدەن، زمان وەکوو سیمبولی ناسنامەی خۆیان تەماشا دەکەن. عەلالی ئەلفاسی، سەرکردەی ڕزگاریخوازی مەغربییەکان، جەخت لەسەر ڕۆڵی زمان دەکات و بێژت هیچ نەتەوەیەک لەسەر ڕووی زەوی ڕازی نییە

زمانەکەی، کە جەوهەری بوونی خۆیەتی، ببێتە قوربانی و بە زمانێکی دیکە ئاخافتن بکات، مەگەر لە ڕێگەی هێز سەپێنرابێتە سەری. ئەو دەڵێت مەعریفەیەک بە زمانی خۆت بەدەستی بهێنیت، ئەوە مەعریفەکە بەدەست دەهێنیت، خۆ ئەگەر بە زمانێکی دیکە بەدەستی بهێنیت، ئەوە مەعریفەکە تۆ بەدەست دێنێت. کانگاس و بیوجاک، لە پەیوەند بە پرسی کورد و زمانەکەی لە تورکیا، دەڵێن بۆ لەناوبردنی زمانێک، یان دەبێت هەموو ئەندامانی گرووپە زمانییەکە بکوژیت یان دەبێت لە ڕێگەی سیاسەت و بەرنامەی سیستەماتیک و فشاری جیاواز هەوڵی گۆڕینی زمانی دایکیان بدەیت. لەبەر ئەوەی، ئەوەی یەکەم زۆر سەختە، بەتایبەتی بۆ نەتەوەیەکی وەک کورد کە ژمارەکەی، بۆ نموونە، لە تورکیا دەیان ملیۆنە، بۆیە دەوڵەت تەبەنی بژاردەی دووەمی کردووە، کە دواجار هەر سڕینەوەی کوردی وەک نەتەوە لێ دەکەوێتەوە بەڵام لەڕێگەی هێزی نەرم نەک ڕەق.

پێگەی زمانی کوردی لە ئێستادا

لە جیهاندا نزیکە ٧٦٠٠ زمان هەن، نیوەیان مەترسی لەنێوچوونیان لەسەرە (Jones ٢٠٢٤). ئەم داتایە لەپاڵ ئەو تێگەیشتنە کە زمانەکان و نەتەوەکان لە پرۆسەیەکی مێژوویی-سیاسیی-کۆمەڵایەتیی لە دایکبوونەوە، بۆیە ئەگەری زۆرە کە لە پرۆسەیەکی هاوشێوە لەناویش بچن، ڕێگە خۆشکەرن بۆ درک کردن بە مەترسییەکانی سەر زمان و نەتەوە. بە واتایەکی دیکە، زمان و نەتەوە ئەزەلی نین، چۆن پەیدابوون ئاواش ئەگەری لەناوچوونیان هەیە.

لەو پەیوەندەدا، ڕۆژانە هەواڵی ئەوە دەبیستین کە بەشێکی زۆر لە کوردی باکوور (لە تورکیا) بە کوردی قسە ناکەن یان هەر کوردی نازانن. لە ڕاپرسییەکی ڕاوێست (Rawest)، کە ناوەندێکی توێژینەوەیە لە ئامەد، دەرکەوتووە کە تەنیا ١٨٪ ی گەنجانی کورد (تەمەن ١٨-٣٠ ساڵ) لە باکوور دەتوانن بە کوردی قسە بکەن و بخوێننەوە و بنووسن. لە توێژینەوەیەکی دیکەدا لە شارەکانی باکووری کوردستان و هەندێک گەورەشاری تورکیا دەرکەوتووە کە نزیکەی ٦٠٪ ی کورد لە ماڵەکانی خۆیان بە کوردی نادوێن بەڵکوو تورکی بەکاردێنن. هاوکات، ئەوەشمان گوێ لێ دەبێت کە زمانی کوردی لە ڕۆژهەڵات (لە ئێران) پڕبووە لە وشەی فارسی و زمانەکەیان خەریکە خسڵەتەکانی خۆی لە دەست دەدات. ئەم وێنەیە ئەگەر بۆ کوردی ڕۆژئاوا ڕاستتر نەبێت ئەوە دوور نییە لە ڕاستیی. کورد لە باشوور شانسی باشتر بووە، هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆئەوەی کە زمانی کوردی هەر لە دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقەوە لە ١٩٢١ دانی پێ

نراوە و کەم تا زۆر تا ١٩٩١ لە عێراق خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی لە بەشێکی زۆری کوردستان بە کوردی بووە. هەر چۆنێک بێت، لە ١٩٩١ ـەوەش لە باشوور بە دامەزراندنی حکومەت و پەرلەمانی نیمچە-سەربەخۆ و لە ٢٠١٣ ـەوە لە ڕۆژاڤای کوردستان بە بوونی دامەزراوەکانی ئیدارەی خۆسەری دەوڵەتئاسا، زمان و کولتوور و ناسنامەی کوردی لەو دوو بەشی کوردستاندا گەشەیان بەخۆیانەوە بینیووە.

لە دنیای مۆدێرن زمانەکان لە گەشەیەکی ئێجگار خێرا و فراواندان، خێزان ئەو یەکە و دامەزراوەیە نییە کە ئیستیعاب و ئیدارەی ئەو گەشەیە بکات، ئەوە دەوڵەت و دامەزراوەکانییەتی کە ئەو توانایەیان تێدایە. ئەو گەشەیەی کە زمانەکان بەخۆیانەوە دەیبینن دەبێت سیستەماتیکانە لە ڕێگەی پەروەردەی بەکۆمەڵ (وەک: قوتابخانە) و دامەزراوەی ئەکادیمی (وەک: کۆڕ و ئەکادیمیای زمان) و دەزگەی زانستی (وەک: زانکۆکان)، میدیای بەرپرس (وەک: تەلەفزیۆن و ڕادیۆی کەرتی گشتی) ئەندامانی نەتەوەی پێ ئاشنا و پابەند بکرێت، لانی کەم ئەرکی لە بەچەقکردنی زمان بخاتە ئەستۆی.

پرسیاری گرنگ ئەوەیە، ئەگەر زمان هێندە گرنگ بێت بۆ دروستبوون و مانەوەی نەتەوە، ئەی بۆ مانەوەی زمان چ جۆرە دامەزراوەیەک و سیاسەتێک و ستراتیجێك و میکانیزمێک پێویستن. لەم بابەتە گفتوگۆی پێویستییە سەرەکییەکانی مانەوە و گەشەی زمان دەکەین.

ئێمە پێمان وایە لە دنیای مۆدێرن، دنیای دەوڵەت-نەتەوە، هەر زمانێک زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردە نەبێت؛ زمانی زانست و مەعریفە نەبێت؛ زمانی ئەدەب و هونەر نەبێت؛ زمانی کار و بازاڕ نەبێت، ئەوە ڕۆژ بە ڕۆژ بەکارهێنانی کەم دەبێتەوە؛ ساڵ بە ساڵ لەبیردەچێتەوە و دەپووکێتەوە، لە دوورمەوداش لەناودەچێت.

بەچەقکردنی زمانی نەتەوە

لە هەر دەوڵەتێک، ئەو زمانەی کە دەکرێت بە زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردە لە هەموو ئاستەکان، هەر لە دایەنگە و باخچەی ساوایانەوە بگرە تا دەگاتە زانکۆ، دواجار بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی دەشبێت بە زمانی زانست و مەعریفە و ئەدەب و هونەریش. منداڵان و گەورەساڵان، بگرە کۆمەڵگە بەگشتی، گرنگی بەو زمانە دەدەن کە زمانی خوێندن و پەروەردەیە (وەک: تورکی لە تورکیا و فارسی لە ئێران). زمانێک نەتوانێت کتێبەکانی پرۆگرامەکانی خوێندنی لە قۆناغی سەرتایی و ئامادەیی پێ

بخوێنیتەوە؛ زمانێک (وەک کوردی لە تورکیا و ئێران) نەتوانێت لەمیانییەوە دەستت بە زانکۆ ڕابگات چ پێویست دەکات فێری بیت، ئەگەر فێریشی بیت هیچ گەشەیەک ناکات چونکە وشە و زاراوە و چەمکە زانستی و فکری و فەلسەفییەکانی نە لە قۆناغی سەرەتایی و ئامادەیی، نە لە زانکۆ، ناخوێندرێت و ناگوترێتەوە. بە دەربڕینێکی دیکە، کوردەکانی ئێران و تورکیا هیچ گرنگییەک لە فێربوونی زمانی دایکیان نابینن چونکە کاتێک دەچن بۆ قوتابخانە و لەوێشەوە بۆ زانکۆ هیچ پێویستیان بەو زمانە نییە کە لە ماڵەوە لە دایکیان فێری بوون تەنیا لەبەرئەوەی زمانی کوردی لەو دوو وڵاتە زمانی زانست و مەعریفە نییە. کێشەکە هەر ئەوە نییە کە بایەخ و بەهای زمانەکە کەم دەبێتەوە کاتێک زمانەکە زمانی خوێندن و فێربوون و پەروەردە نییە بەڵکوو لەوەش دایە کە زمانەکە گەشە ناکات، وشە و زاراوە و چەمکی نوێی بۆ دروست نابێت.

لەوانەش مەترسیدارتر ئەوەیە کە زمانێک زمانی بازاڕ و کار نەبێت، ڕێک وەک ئەوەی زمانی کوردی لە تورکیا و ئێران. لە ڕاستیدا، سەرەڕای بوونی دامەزراوەی نیمچە-دەوڵەتی لە هەرێمی کوردستان لە عێراق، لە ٣٣ ساڵی ڕابردوودا، کەچی لانی کەم لە ١٥ ساڵی ڕابردوودا، ڕۆژ بە ڕۆژ، لە هەرێم خەریکە عەرەبی گرنگتر دەبێت لە کوردی. هۆکارەکانی ئەم دیاردەیە لە دەرەوەی چوارچێوەکانی ئەم بابەتەیە بەڵام بوونی عەرەبێکی زۆر لە هەرێمی کوردستان لە ئاکامی شەڕی ناوخۆی شیعە-سوننە (٢٠٠٣-٢٠١٠) و شەڕی داعش (٢٠١٤-٢٠١٧)، هاوکات، هەستی خۆ بەکەمزانی لە ئاکامی سەدان ساڵ لە داگیرکاریی و بوونی وەبەرهێنێکی زۆر و کۆنترۆڵکردنی هەندێک گەڕەک و بازاڕ وایان کردووە کە زمانی عەرەبی شان لە شانی زمانی کوردی بدات وەک زمانی بازاڕ و کار. هەر چۆنێک بێت، دواجار هەر زمانێک زمانی بازاڕ و کار نەبێت و هۆکارێک نەبێت بۆ پەیداکردن و دۆزینەوەی کار بایەخ و بەهایەکی ئابووری و بازرگانیی و دارایی نابێت و ئەندامانی کۆمەڵگە ئەگەر دووریش نەکەونەوە لە فێربوونی، ئەوە هەوڵی فێربوونی زمانێکی دیکە دەدەن، کە بۆ کورد بەگشتی تورکی، فارسی یان عەرەبییە.

زمانی کوردی، عێراق لێ دەرچێت، چونکە دەیان ساڵە کوردی تا ڕادەیەک زمانی خوێندن و فێرکردن و پەروەردەیە، لە تورکیا و ئێران و سووریا نەبۆتە زمانی ئەدەب و هونەریش. بۆیە، دەبینین باشترین ڕۆماننووسە کوردەکان (وەک: یەشار کەمال، عەلی ئەشرەف دەروێشیان و سەلیم بەرەکات) لەو سێ وڵاتە بە زمانی دایک نانووسن. هۆکارەکەی تەنیا بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە زمانی کوردی لەو وڵاتانە بەفەرمی نەناسراوە یان یاساغ کراوە، بەڵکوو هۆکاری سەرەکی پشت نووسین بە زمانێکی دیکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، کە لە ژینگەیەک، زمانێک زمانی خوێندن و فێرکردن

و پەروەردە و زانست و مەعریفە نەبێت، ئەوا ئەو زمانە ناتوانێت دەرەقەتی ئەوە بێت کە ڕۆمانی پێ بنووسرێت، مەگەر چیرۆکێکی فۆلکلۆری یان ڕۆمانێکی سەدەکانی ناوەڕاستی پێ بنووسرێت کە تەنیا زمانێکی ڕۆژانەی سادەی پێویست بێت.
بێجگە لەوە، وەک تیوری "بژاردەی عەقڵانی" (rational choice)، پێداگری لەسەر دەکات، مرۆڤەکان ئەو شتە لە ژیانیان هەڵدەبژێرن کە قازانجی هەیە. لەژێر تیشکی ئەو تیورە نووسینێک کە نە خوێنەری هەبێت نە بازاڕ بۆچی بنووسرێت. بە دەربڕینێکی دیکە، لەبەر ئەوەی کوردانی تورکیا و ئێران و سووریا بەشی هەرە زۆریان بە کوردی نەیانخوێندوە و زمانەکەیان نەگەیشتۆتە ئاستێک کە بەسەر خوێندنەوەی ڕۆمان و شانۆدا بشکێت، بۆیە، ڕۆماننووسە کوردەکان لەو سێ وڵاتە توانای نووسینی کوردیشیان هەبێت هەر بە زمانە فەرمییەکەی دەوڵەت، بەو زمانەی کە زمانی پەروەردەی فەرمی و بەکۆمەڵە، دەنووسن. وەک گوتم هەم لەبەر ئەوەی تونای نووسینیان لەو زمانە بەرزترە هەم خوێنەریش بەو زمانە هەیە و ئەگەری فرۆشتنی کتێبەکانیان زیاترە.
بەڵام ئەوە کێیە دەتوانێت کە وا لە زمان بکات ببێت بە زمانی فێرکردن و خوێندن و پەروەردەی گشتی و زانست و مەعریفە و بازاڕ و کار؟ بە دڵنیاییەوە، دەوڵەت (وەک: تورکیا و ئێران)، یان لانی کەم یەکەیەکی سیاسی، فیدرالی یان کۆنفیدراڵی (وەک: حکومەتی هەرێمی کوردستان لە عێراق، یان ئیدارەی خۆسەری لە باکوور و ڕۆژهەڵاتی سووریا). بەچەقکردنی زمان لە دەسەڵاتی دەوڵەت و کردەیەکی دامەزراوەکانی دەوڵەتە، یان ئەوەی ئێمە ناومانننا دەوڵەتئاسا، ستاتۆیەکی فیدرالی یان کۆنفیدرالی.
بەڵام نابێت ئەوە لەبیربکەین کە هەر یەکەیەکی سیاسی (فیدرالی یان کۆنفیدرالی) ئەگەر تاڕادەیەکی باش سەروەر نەبێت و سەربەخۆ نەبێت و لە ڕووی ئابووری و دارایی پشتبەستوو بە خۆی نەبێت، ئەوە ناتوانێت ئەو زەمینە بەهێزە برەخسێنێت کە نەتەوە و زمانی کیانە فیدرلییەکە، کۆنفێدرالییەکە، نەکەوێتە ژێر هەڕەشەی نەتەوە و زمانە فەرمییە سەرەکییەکەی دەوڵەتەکە. بۆ نموونە، ویلایەتی کیوبێک لە کەنەدا، لەبەر بەهێزی پێگەی ویلایەتەکە و ئەو میکانیزمە یاسایی و دەستووریانە کە خراونەتە بەر بۆ پارستنی ویلایەت و نەتەوەی کیوبێک و زمانی فەرەنسی، ئەوا ئەگەری پارستنی نەتەوە و زمانەکەیان هەیە.

بەرئەنجام

لە سەد ساڵی ڕابردوودا، دەوڵەت وەک دامەزراوەیەکی هەژموونگەرا بەسەر خوێندن و فێرکردن و پەروەردە پێگەی خێزانی لاواز کردووە و ڕۆڵی گەیاندن و فێرکردنی زمان و کولتوور و ناسنامەی تاڕادەیەک لێ ئەستاندووە. لە ئاکامدا، بەو ئەنجامە دەگەین کە ئەگەر خێزان پارێزەری زمان و کولتوور و ناسنامەی کورد بوو بێت بۆ هەزار ساڵ، ئەوە بەو هۆکارەی کە خێزان لاواز بووە و بەو هۆکارەش کە دامەزراوەکانی دەوڵەت نەک هەر پارێزەری زمان و کولتوور و ناسنامەی کورد نەبوون، بەڵکوو تەواوی توانای خۆیان وەگەڕخستووە بۆ هاڕین و لەناوبردنی، بۆیە ئەگەرەکانی پووکانەوەی زمانی کوردی، دواجاریش، لە دوورمەودا، لەناوچوونی کورد هاتۆتە گۆڕێ.
دامەزراوەکانی دەوڵەت-نەتەوە لەبەرئەوەی ئەختەبووتیانە دەستوەردان لە هەموو شتێک دەکەن و وەک ماشێنێک جیاوازییەکان دەهاڕن و لە ڕێگەی سیستەمی خوێندن و ناوەندگەرایی جیاوازییەکان دەکوژن. مەزەندە دەکرێت لە سەد ساڵی ڕابردوو لانیکەم دە ملیۆن کورد وەک بوون نا بەڵکوو وەک زمان و کولتوور و ناسنامە لەناوبردرابن، بەهێزی ڕەق و بە هێزی نەرم. دەوڵەت لە هەر شوێنێک بێت نەتەوەی زاڵ و سەردەست، کولتووری زاڵ و سەردەست، زمانی زاڵ و سەردەستی دەبێت، دیموکراسی بێت یان دیکتاتۆری، بە خۆشی بێت یان بە زۆر، لە ماشێن و دەستاڕی دەوڵەت جیاوازییەکان دەهاڕدرێن و یەکبوون و ستاندارد دروست دەبێت. بۆیە کورد دەوڵەتی نەبێت ئەمڕۆ نا سبەی لە ماشێنی دەوڵەتی نەتەوەی سەردەست دەهاڕدرێت.

زمانی کوردی لە لانکەی شارستانییەتدا

فەرەیدوون سامان*

کوردستان لانکەی شارستانییەت و ناوچەیەکی جوگرافییە کە لە دێریندا نووسین و ژمارەی تێیدا داهێنراوە و یەکەم نۆتەی مۆسیقیش لەلایەن هۆرییەکانەوە داهێنراوە، کە باوباپیرانی کوردبوون، هەروەها بەخێوکردنی ئاژەڵە کێوییەکان دوای دۆزینەوەی بنچینەکانی کشتوکاڵ و گواستنەوە لە ژیانی ڕاوکردن بۆ ژیانی شارنشینی و سەقامگیری زیاتر لە ٩٠٠٠ ساڵ لەمەوبەر.

زمان ئەو ئامرازەیە کە پێداویستییەکانی مرۆڤ بۆ پەیوەندی وەک ئامرازێکی تێگەیشتن کە لە ڕێگەی ئەو زمانەوە بیرۆکە و بینینەکان دەگوازرێنەوە، ڕێشەی زمانی کوردیش بەگوێرەی مێژووناسان دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی ٥٠٠٠ پ.ز، زمانی کوردی سەربە کۆمەڵەی زمانە هیندوئەوروپییەکانە، کە چەندان کۆمەڵە زمانی ئاسیایی وەک فارسی و ئازەری و پشتوونی و تاتی و تاڵەش و بلووچی و گیلەکی و زمانەکانی تر لە خۆوە دەگرێت، کە لەو ناوچە جوگرافییەدا هەن، پێی دەڵێن سەر زەمینی ئێران، بە ڕای زماناسانێکی ئەمریکی وەکو(مایکل چاید- وتووێژی گۆڤاری زمان و زار لەگەڵ بەڕێزیاندا) زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆیە و لقێکی هیچ زمانێکی تر نییە، وەک ئەو بانگەشانەی کە لەلایەن دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستانەوە بۆ دەکرێت، کە گوایە زارێکی فارسی یان عەرەبی و تورکی بێت.

سەرەڕای نەبوونی قەوارەیەکی سیاسی بۆ کورد و هەوڵە بێوچانەکان بۆ تواندنەوەی کورد لە بۆتەی کۆمەڵگەکانی وڵاتانی داگیرکەری کوردستاندا و ڕێگری کردن لە ئاخاوتنی خەڵکی کورد بە زمانەکەیان، بەڵام زمانی کوردی توانی سەربەخۆیی خۆی بپارێزێت،

وەک هەموو توێژینەوە دەنگییەکان و ئێتنۆگرافی و توێژینەوە بەراوردکارییەکانی زانایانی ئەڵمانی لە ساڵی ١٨٤٠ ی زایینی، کە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەی بەردەوامدا لە بەراوردکردنی زمانەوانی نێوان وشەی کوردی و زمانە ئێرانییەکاندا، سەلماندیان کە زمانی کوردی بە یاسا و وشەگەل و ڕەچەڵەک و دەنگەکانییەوە زمانێکی سەربەخۆیە .

ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسی "لێرخ" لە توێژینەوەیەکیدا کە بە ناونیشانی "لێکۆڵینەوە لەسەر کورد" بڵاوکرایەوە، هەروەها ڕۆژهەڵاتناسە دیارەکانی وەک (ڕێنان، دۆرن وارش، مولەر و ژابا) پشتگیری ئەم بۆچوونەیان کردووە. ئەدمۆنسی شارەزای مێژووی کورد دەڵێت: دەرکەوت کە زمانی کوردی شێوەزارێکی شێواوی فارسی نییە، بەڵکو زمانێکی ئاریایی پاک و ناسراوە، تایبەتمەندی و پێشکەوتنە دێرینەکانی خۆی هەیە.

"ڤلادیمێر مینۆرسکی" لە ئەنجامی توێژینەوەکانیدا گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە زمانی کوردی بە کەسایەتییەکی تەواو جیاواز لە زمانی فارسی دەناسرێتەوە و بەڵگەی زمانەوانی دەخاتەڕوو، کە جیاوازییە بنەڕەتییەکانی نێوان هەریەکەیان دەسەلمێنێت، باووباپیرانی سۆمەری و ئیلامی و ماد بۆ یەکەمجار لە مێژوودا نووسینی بزمارییان بەکارهێناوە، کە لەسەر تەختەی قوڕ و بەرد و مۆم و کانزا و شتی تر هەڵکۆڵرابوون، دواتر پیتەکانی نووسین پەرەیان سەند، کورد ئەلفوبێیەکی تایبەتیان هەبووە کە پێش داگیرکردنی ئیسلامی لە کوردستان پەیڕەو کرابوو، ئیبن وەحش زیاتر لە ١١٠٠ ساڵ لەمەوبەر لە کتێبەکەیدا ئاماژە بە " ئارەزووی سرووش لە ناسینی هێماکانی قەڵەم" دەکات کە کورد لە نووسین و هێماکردندا بەکاری دەهێنا.

 بۆلێکۆڵینەوە لە بنەچەی زمانی کوردی دەبێت پێداچوونەوە بە کۆنترین ئەدەبی نووسراو بکرێت و کۆنترین ئەم کارانەش کتێبی ئاوێستایە، کتێبی ئاوێستا، کە لە دەوروبەری سەدەی حەفتەمی پێش زایین بە شێوەزاری پەهلەوی نووسراوە، زەردەشت لە ورمێ لەدایک بووە و بە پەیامبەرێکی ئارياییە لە وڵاتی ماد، زەردەشت داکۆکی لە پەرستنی ئاهۆرامەزدا، خودای زانای هەموو مرۆڤ دەکرد، بەڵام لەلایەن گەلەکەیەوە ئازاری درا و کۆچی کرد بۆ وڵاتی پاشا گەشتەسپ لە بەلخ و پاشا و خزمەتکارەکانی بە ئایینە نوێیەکەی ناساند، دواتر زەردەشتی بوو بە ئایینی فەرمی ئیمپراتۆریەتی ساسانی.

مەسعودی لە کتێبی "مروج الذهب- مێرگەکانی زێڕ" ئاماژەی بەوە کردووە کە ئەبستاق - ئاوێستا لە دوازدە هەزار بەرگی بە زێڕ نووسراوە، کە بەڵێن و فەرمان و قەدەغە و یاسا و پەرستنی دیکەی تێدا هەبووە، زمانی کوردی وەک هەر زمانێکی زیندووی دیکە

چەندان زاری تێدایە کە گرنگترینیان کرمانجی باکوور، کرمانجی باشوور، زاری گۆران و کوردی خوارینە، کە لە ئەوانیش لە چەندان لق دەبنە بنزاری خۆجێی، کە ئێستا دەگاتە ١٨ بنزار. بە گوێرەی ئینسایکلۆپیدیای ئەلیکترۆنی ویکیپیدیا، زمانی کوردی لە کۆی ١٠٠ زمانی سەرەکی کە خەڵکی جیهان قسەی پێدەکەن، لە ڕیزبەندی ٥٩ەمین دادەنرێت، زمانی کوردی ٧٣٥ هەزار و ٣٢٠ وشەی بنەڕەتی و زیاتر لە یەک ملیۆن و ٢٠٠ هەزار وشەی بنەڕەتی بە هەموو شێوەزارە کوردییە جۆراوجۆرەکانیەوە لەخۆ دەگرێت.

زمانی میدییەکان لەگەڵ زمانی ئیلامیدا زاڵترین و باوترین زمان بووە لە ئێرانی کۆن پێشهاتنی هەخامەنشییەکان و تەنانەت لە سەردەمی فەرمانڕەوایی ئەواندا و بۆ ئەمە لەلایەن گەلانی کۆن(میدییەکان) تێگەیشتوون. هۆزە میدییەکان یەکەمین کەس بوون کە نیشتەجێی سەرزەمینی ئێران بوون و زمانیان بە گوێرەی هۆزە یەکگرتووەکان و پێش بڵاوبوونەوەیان تەواو و فرە زاری بوو و بەم هۆیەشەوە ئەم زمانە مایەوە و سەلمێندرا و بە زمانی پەهلەوی ناسراو و دانیشتوانی باکوور و باکووری ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای ئێران قسەیان پێدەکرد، زمانی میدییەکان ناسراو بە (پەهلەوی- کە بنەمای زاری گۆرانی ئەمڕۆیە))یە تەنانەت دوای هاتنی ئیمپراتۆریەتی ئەشکانی هەر لەسەرزەمینی ئیران باو بووە، بۆیە لە سەردەمی خۆیاندا ناوی (پەهلەوی ئەشکانی)ە درا بەو زمانە، ئەشکانییەکان میدی بوون لە ناوچەکانی دەریای قەزوین دەژیان.

میدیای پەهلەوی وەک زمانێک لە سەردەمی حوکمڕانی ساسانیدا بە پێی زمانەوانان بەردەوام بوو و تەنانەت لەو سەردەمەدا ئاوێستای زەردەشتی وەرگێڕدرا بۆ پەهلەوی و بە تەفسیری(زەند) ناو برا، بۆ ئەوەی زۆربەی خەڵک ببینن کە زمانی ئیمپراتۆریەتی ساسانی بووە و ناوی (پەهلەوی ساسانی) لەو سەردەمەدا کرا بە زمانی دەوڵەت، ناسیۆنالیستە فارسەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە زمانی فارسی لە بنەڕەتەدا زارێکە لە زمانی پەهلەوی مادییەوە وەرگیراوە و بە فارسی ناوەند ناوی دەبەن، بەگوێرەی زمانەوانانە فارسەکان، فارسی زارێکی ناتەواوە بەهۆی کەمی وشە و زاراوە و جێگرتنەوەی بە وشەی بیانی تێدا ئاخنراوە.

ئەو زاراوانەی وەک(فارسی کۆن) و(فارسی ناوەند) و(فارسی نوێ) باسی لێوە دەکەن، بەم دواییانە لە زمانەکانی ئێرانی یان ڕۆژهەڵاتی بە فێڵێکی زۆرەوە دەیخوێنینەوە، پرسیارێک دێتە پێشەوە مێژوونووسان چۆن زانیویانە کە نامەکانی داریوش و کوروش بە فارسی نووسراون، نەک بە زمانی میدی یان پەهلەوی و کە بەگوێرەی توێژینەوەکان

بەربڵاوترین زمان بوون لەو سەردەمانەدا؟

ڕۆژهەڵاتناسان و زمانەوانانی ناسراوی ئێرانی لەوانە پرۆفیسۆری کۆچکردوو محەمەد تەقی بەهار کە هەوڵێکی زۆری داوە بۆ ڕاستکردنەوەی زمان و ڕێزمانی فارسی، ئەو جەخت لەوە دەکاتەوە کە ماد زمانی زاڵ بووە و هەروەها ئەوەی پێی دەگوترێت(پەهلەوییە) و زمانی زۆرترین خەڵک بووە لە ئێرانی دێریندا و لە سەردەمی هەموو ئیمپراتۆرییەتەکان باڵادەست بووە.

توێژینەوە زمانەوانییەکان ئەوە پشتڕاست دەکەنەوە کە فرەچەشنی زمان و زارەکان دیاردەیەکی هەڕەمەکی نییە، بەڵکو لە ئەنجامی پرۆسەیەکی درێژخایەنی مێژوویی و کولتوورییە، کە ڕەنگدانەوەی گەشەسەندن و کارلێکی مرۆڤە لەگەڵ ژینگەدا، زمانی کوردیش وەک نموونەیەکی زیندووی ئەم کارلێککردنە دەمێنێتەوە، وەک هەر زمانێکی زیدندووی سەر ئەو زەمینە خاوەنی چەندان زار و بنزارو دەڤۆکە، لە ڕووی مێژووییەوە زمانی ئاخاوتن پێش نووسینە، وەک چۆن یەکەمیان هەزاران ساڵ پێش ئەوەی بنووسرێتەوە وەک ئامرازێکی پەیوەندی کردن سەریهەڵداوە، بە تێپەڕبوونی کاتیش، زارەکان لە زمانە دایکییەکانەوە لق و پۆپیان کردە دەرەوە، یاسا و وشەسازی و ڕستەسازی خۆیان پاراست، لەگەڵ هەندێک جیاوازی لەگەڵ زمانی پێوەر-ستاندەردا، بەکارهێنانی زمان ڕۆژانە توانای مێشکی مرۆڤ نیشان دەدات کە دەستبەجێ هەڵەی زمانەوانی دەستنیشان بکات، تەنانەت بەبێ زانیاری فەرمی ڕێزمانی، زمانناسان ئاماژە بەوە دەکەن کە زمان وەک زیندەوەرێکی زیندوو وایە؛ خۆی لەگەڵ گۆڕانکارییە زانستی و کولتوورییەکان دەگونجێنێت و بەردەوام زاراوەی نوێ لەخۆدەگرێت بۆ ئەوەی لەگەڵ گەشەسەندنی هزری مرۆڤدا هاوسەنگ بێت، بۆیە هەموو بیرۆکەیەکی نوێ پێویستی بە چوارچێوەیەکی زمانەوانی هەیە بۆ دەربڕین، ئەمەش پەیوەندی نێوان هزر و زمان دەکاتە پەیوەندییەکی دانەبڕاو لە یەکگرتندا، لەم چوارچێوەیەدا زمانی کوردی لە بازنە ئەکادیمییەکاندا سەرنجێکی بەرچاوی بۆ خۆی ڕاکێشاوە، بەتایبەتی لە سەدەی نۆزدەهەمەوە کە ڕۆژهەڵاتناسان و زمانناسان لە چوارچێوەی توێژینەوەی زمانناسی هیندوئەورووپیدا لێکۆڵینەوەیان لەسەر کردووە.

ئەم توێژینەوەیانە گەیشتنە ئەو ئەنجامەی کە زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆیە و سەر بە لقی هیندۆ ئێرانە، لەسەر بنەمای لێکچوون لە وشەسازی و پێکهاتەی فۆنۆلۆژی لەگەڵ زمانە ئەوروپی و ئاسیاییەکان، بەڵگەکانی پەیوەست بە ناوی ڕووەک

و ڕێورەسمە کۆنەکان و شێوازی ژیانی هاوبەش، وەک مەڕداری و کۆچەری، گریمانەی ڕیشەی هاوبەشیان لە نێوان ئەم زمانانەدا زیاتر بەهێزتر کرد لە ناوچەکانی کە لە چەمی ئۆراسیا تا هیمالایا درێژدەبنەوە. لە تایبەتمەندییە سەرنجڕاکێشەکانی زمانی کوردیدا توانای درووستکردنی واتای نوێی هەیە بە زیادکردنی بزوێن بۆ ناو، کردار، یان ئاوەڵناوەکان، کە ڕەنگدانەوەی دەوڵەمەندی زمانەوانی و دەربڕینە، هەروەها بە کۆمەڵێک هاوواتای زۆر تایبەتمەندە، تایبەتمەندییەک کە لەگەڵ زمانە زیندووە سەرەکییەکاندا هاوبەشی دەکات.

مخابن دەسەڵاتی ناسیۆنالیزمی تورک و عەرەب و فارس لە سەد ساڵی ڕابردوودا زمانی کوردییان بە هەڕەشە لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی خۆیان دەزانن، بۆیەش هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدان کار لەسەر زارو بنزارە کوردییەکان بکەن، لە زمانی دایک دایانبڕێنن، وەک چۆن پێشتر ئیشیان لەسەر زارەکانی لەک و لوڕ و زازاکی و گۆران کرد، ئیستاش ئیش لەسەر کوردانی ئێزیدی و هەورامی و شەبەک و فەیلی دەکەن، بە جۆرەها شێوە دەیانەوێ چی وەک زمان و چی وەک نەتەوە لە نەتەوەی کوردییان دابڕێنن.

لەدوای ڕێککەوتننامەی لۆزان لەساڵی ١٩٢٣ کوردستان بەسەر چوار دەوڵەتدا دابەش کرا، بۆیە زارە کوردییەکان لە ژینگەیەکی جوگرافیای دیارکراودا سنوردار بوون و هەروەها ڕێگرییان کرد لە فێربوونی گەلی کورد بە زمانی دایکیان، شەڕکردن لەسەر زمانی کوردی و بەدواداچوونی بێوچانی وڵاتانی داگیرکەری کوردستان بۆ دزینی هەموو ئەو شتانەی پەیوەستە بە کەلەپووری کەلتووری دێرینی گەلی کوردەوە، ئەمەش بووەتە هۆی تا ڕادەیەک جیاوازی زارەکان و زەحمەتی مامەڵەکردن و پەیوەندی کردن لەگەڵ پێکهاتە جۆراوجۆرەکانی گەلی کورددا.

ڕژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان دوای پڕوپاگەندەی میدیایی چالاک کەوتن بۆ پرسیارکردن لە ڕەچەڵەکی هەندێک لە پێکهاتەکانی گەلی کورد وەک هەورامی و ئێزیدی و شەبەک و لوڕ و فەیلی و کاکەییەکان، لە هەوڵی دابەشکردنی کۆمەڵگەی کوردی و درێژەدان بە داگیرکاری بوون، تورکیا بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە زازا کورد نین و نەتەوەیەکی تەواو جیاوازن لە کورد، ئێرانیش بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە لەک و لوڕ و کورمانج و کەلهوڕ.. هیچ پەیوەندییەکیان بە کوردەوە نییە، بۆیە ستانداردکردنی زارە کوردییەکان لە زمانێکی یەکگرتوودا پێویستییەکی نەتەوەیی و ستراتیژیی پرۆسەی نەتەوەسازی کوردبوونمانە لەبەردەم هەرەشەی جینۆسایدی کەلتووری و توانەوەی زمانەکەمان.

پەراوێزەکان:

- کتێبی(شاعیرانی کوردی فارسی ئاخێوەر) لاپەڕە ٤٦ - ٤٧ ...

نووسەر سەید عەبدولحەمید حەیرت سەجادی

-- پرۆفیسۆر محەمەد تەقی بەهار(ملک الشعراء)

***سەرنووسەری گۆڤاری زماننناسی زمان و زار**

ئایندەی وانەی کوردۆلۆجی: ڕوانگەیەکی گشتی بۆ پێشخستن و گۆڕانکاری

ئامادەکردنی: گۆڤاری زمانەوانی

پێشەکی

وانەی کوردۆلۆجی یان کوردناسی، وەک بەشێک لە پرۆگرامی خوێندنی باڵا لە زانکۆ و پەیمانگاکانی کوردستان، لە چەندین ساڵی ڕابردوودا بووەتە جێی گفتوگۆ و ڕەخنە و پێشنیار. ئەم وانەیە، لە سەردەمی خۆیدا پەیوەندی بە گەشەی ڕۆژهەڵاتناسی و جوڵانەوە نیشتیمانییەکانەوە هەبووە. ئەمڕۆ، کوردۆلۆجی وەک پسپۆڕییەکی ئەکادیمی چەندین بوار لەخۆدەگرێت: مێژوو، زمان، ئەدەب، کەلتور، جوگرافیا، کۆمەڵناسی، یاسا، هونەر، و چەندین بەشی تر. بەڵام پرسیارێکی بنەڕەتی هەر ماوەتەوە: ئایا ڕێڕەوی ئێستای ئەم وانەیە لە کوردستان، بە تایبەت لە قۆناغی خوێندنی باڵا، ڕاستە؟ ئایا دەتوانێت پێداویستییەکانی نەوەی نوێ پڕبکاتەوە؟ و چۆن دەتوانین باشتری بکەین؟
لەم وتارەدا، هەوڵدەدرێت بە شێوەیەکی گشتی و بە بەراوردکردن لەگەڵ ئەزموونی وڵاتانی دیکە، کێشە و ئاستەنگەکانی کوردۆلۆجی ڕوون بکرێنەوە و ڕێگاکانی پێشچوون بۆ ئایندەی ئەم وانەیە دیاری بکرێن.

دۆخی ئێستا و ئاستەنگە سەرەکییەکان

١. پەراوێزخستنی وانەکە لەناو سیستەمی خوێندنی باڵا

یەکێک لە دیارترین کێشەکانی کوردۆلۆجی، پەراوێزخستنی وانەکەیە لەلایەن خوێندکارانەوە. زۆربەی خوێندکاران، بەتایبەت ئەوانەی لە بەشە زانستی و ئەندازیاری و پزیشکییەکانن، کوردۆلۆجی وەک وانەیەکی بێسوود و بێبایەخ دەبینن کە هیچ

پەیوەندییەکی بە داهاتووی پیشەییانەوە نییە. ئەم ڕوانگەیە لە چەندین وڵاتدا بۆ وانە هاوشێوەکانی وەک "زانستە گشتییەکان" یان "پەروەردەی نیشتیمانی" هەیە. بۆ نموونە، لە مالیزیا، وانەکانی (MPU) کە بە مەبەستی پەروەردەی نیشتیمانی دانراون، ڕووبەڕووی هەمان ڕەخنە بوونەتەوە: جێبەجێکردنی نایەکسان و تێگەشتنێک کە ئەم وانانە بەهای کەمیان هەیە، وایکردووە هەندێک بە بێ هەوڵ مامەڵەی لەگەڵ بکەن. ئەمە دەریخە دەکات کە کێشەی کوردۆلۆجی تەنیا تایبەت بە کوردستان نییە، بەڵکو کێشەیەکی گشتییە لەو وڵاتانەی کە هەوڵدەدەن لە ڕێگەی پەروەردەوە ناسنامەی نیشتیمانی بەهێز بکەن.

٢. کەمی کات و کریدیت و کاریگەری لەسەر پوشتەپڕکردنی بوارەکە

دووەم ئاستەنگ، کەمی کاتی تەرخانکراوە بۆ وانەکەیە. کوردۆلۆجی لە زۆربەی زانکۆکاندا تەنها سێ کریدیت (یان دوو کریدیت)ی پێدراوە، کە بەرامبەرە بە نزیکەی ٨ بۆ ٩ هەفتەی کاری بەسوود. بەڵام لە پراکتیکدا، بەهۆی پشووە جیاوازەکانەوە، ئەم ماوەیە تەنها دەگاتە ٦ بۆ ٧ هەفتە. ئەم ماوە کورتە، بە هیچ جۆرێک پێویست ناکات بۆ پوشتەپڕکردنی هەموو ئەو بوارانەی کە کوردۆلۆجی دەگرێتەوە. لە کاتێکدا کوردۆلۆجی بریتییە لە لێکۆڵینەوەی فرەڕەهەند لەسەر کورد و کوردستان، بەڵام لەم کاتە کورتەدا تەنها دەکرێت باس لە چەند بوارێکی سنووردار بکرێت، ئەمەش هاوسەنگی وانەکە تێکدەدات.
بەراورد بکەین لەگەڵ پرۆگرامە هاوشێوەکانی دیکە. لە زانکۆی ئێکسێتەری بەریتانیا، کە یەکێکە لو کەم ناوەندە تایبەتەکانی جیهان بۆ کوردۆلۆجی، ئەم وانەیە وەک بەشێک لە پرۆگرامی ماستەر پێشکەش دەکرێت و خوێندکاران دەرفەتی خوێندنی قوڵییان هەیە. بەم پێیە، کەمی کات لە کوردستان، کۆسپێکی گەورەیە بۆ گەشەی ئەم بوارە.

٣. نەبوونی مەنهەج و پلانێکی گشتی و ستاندارد

سێیەم کێشە، نەبوونی مەنهەجێکی گشتی و ستاندارده بۆ کوردۆلۆجی کە لە هەموو زانکۆکانی کوردستاندا جێبەجێ بکرێت. لە ئێستادا، هەر زانکۆیەک بەپێی توانا و بینینی خۆی، پرۆگرامێکی تایبەت بە خۆی دارشتووە. ئەم جیاوازییە، کاریگەری لەسەر کوالێتی وانەکە دروستکردووە و وایکردووە خوێندکار لە هەر زانکۆیەکدا ڕوانگەیەکی جیاوازی کەم یان زۆری کوردۆلۆجی وەربگرێت. ئەم کێشەیە لە وڵاتانی

دیکەشدا هەیە. بۆ نموونە، لە تورکیا، کوردۆلۆجی بۆ ماوەی دەسەڵاتەکان لە ناو دامەزراوە ئەکادیمییەکاندا ڕەتکراوەتەوە و سیستەماتیک پەراوێزخراوە، ئەمەش ئەنجامی سیاسەتەکانی ناسنامەی نیشتیمانییە. بەم پێیە، کوردستان دەرفەتێکی باشی هەیە بۆ ئەوەی مەنهەجێکی سەربەخۆ و ستاندارد بۆ کوردۆلۆجی دابمەزرێنێت.

٤. کاریگەرییە نەرێنییەکانی زمانە بیانییەکان

یەکێک لە خاڵە هەرە گرنگەکانی گفتوگۆکە، کاریگەرییە نەرێنییەکانی زمانە بیانییەکانە، بەتایبەت زمانی ئینگلیزی، لەسەر پێگەی کوردۆلۆجی. پێشوازییەکی ناتەندروست لە زمانی ئینگلیزی، لەگەڵ کەمبوونەوەی شکۆمەندی زمانی کوردی، کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی لەسەر ئەوەیە کە خوێندکار چۆن سەیری کوردۆلۆجی دەکات. ئەم کێشەیە تەنیا تایبەت بە کوردستان نییە. لە (ڕۆژئاوای کوردستان)، خوێندکارانی زانکۆی کۆبانی ڕایانگەیاندووە کە گواستنەوەیان بۆ زمانی عەرەبی لە خوێندنی باڵادا، کێشەی گەورەی بۆ دروستکردووە چونکە خوێندنی سەرەتایی و ناوەندییان بە کوردی بووە. ئەمە نیشاندەری ئەوەیە کە گۆڕینی زمانی فێرکردن، بە تایبەت لە قۆناغی زانکۆدا، کاریگەرییەکی زۆر گەورەی لەسەر دەستکەوتەکانی خوێندکار هەیە.

ئەزموونی وڵاتانی دیکە لە بواری وانە هاوشێوەکان

١. ئەزموونی وڵاتانی ڕۆژئاوا:

لە وڵاتانی ڕۆژئاوا، بەتایبەت ئەمریکا و کەنەدا و ئەوروپا، وانە هاوشێوەکانی کوردۆلۆجی وەک "Native American Studies" یان "Indigenous Studies" بە شێوەیەکی فراوان پەرەیانسەندووە. ئەم وانانە بە شێوەیەکی فرەڕەهەند و فرەپسپۆڕی پێشکەش دەکرێن و چەندین بوار وەک مێژوو، زمان، کەلتور، یاسا، سیاسەت، ژینگەناسی، و هونەر دەگرنەوە. لە زانکۆی ویلیامز لە ئەمریکا، پرۆگرامی Native American & Indigenous Studies دەرفەت بە خوێندکاران دەدات کە سیستەمەکانی زانست و فەلسەفەی ڕەسەن بخوێنن و لە ڕێگەی چەندین بەشەوە بەم بابەتانە بگەن. لە زانکۆی هێلسینکی فینلاند، پرۆگرامی Indigenous Studies چەندین خولی جیاوازی هەیە لەسەر مێتۆدۆلۆجی توێژینەوە، مێژوو، ڕەوتی هێز، و هونەری دیجیتاڵی. ئەم پرۆگرامانە نیشاندەری ئەوەن کە خوێندنی کەلتور و ناسنامەی ڕەسەن، دەتوانێت وەک پسپۆڕییەکی سەربەخۆ و بەهای پێویست لەناو سیستەمی خوێندنی باڵادا جێگیر بکرێت.

٢. ئەزموونی وڵاتانی ئاسیا: هیندستان و مالیزیا

لە هیندستان، زمان و ئەدەبی هیندی بە ئینگلیزی بۆ هەموو خوێندکاران وانەیەکی پێویستە، بەبێ گوێدانە بە پسپۆڕییەکەیان. ئەم سیاسەتە وا دەکات کە هەموو خوێندکارێک، لە هەر بەشێکدا بێت، پەیوەندییەکی بنەڕەتی لەگەڵ زمان و کەلتوری وڵاتەکەی خۆیدا هەبێت. لە مالیزیا، وانە گشتییەکان (MPU) بە مەبەستی پەروەردەی نیشتیمانی و پەروەردەی هاونیشتمانی دانراون، هەرچەندە ڕووبەڕووی کێشە و ڕەخنە بوونەتەوە، بەڵام حکومەت پابەندە بە پێشخستنیان. ئەم ئەزموونانە دەریخە دەکەن کە زۆرێک لە وڵاتان هەوڵدەدەن لە ڕێگەی پەروەردەی باڵاوە ناسنامەی نیشتیمانی بەهێز بکەن، هەرچەندە ڕێگاکان جیاوازن.

٣. ئەزموونی کوردۆلۆجی لە جیهاندا

لە ئاستی جیهانیدا، کوردۆلۆجی هێشتا لە چەند زانکۆیەکی سنووردراردا نوێنەرایەتی دەکرێت و زۆربەی جار لە بەشەکانی "زمانەکانی ڕۆژهەڵات" یان بەشە هاوشێوەکاندا جێگیرکراوە. بەڵام لە ساڵانی دواییدا، هەنگاوە ئەرێنییەکان زیادیان کردووە. کۆنفرانسی نێودەوڵەتی کوردۆلۆجی لە ئەوروپا لە ساڵی ٢٠٢٥، کە تێیدا کوردی وەک زمانێکی فەرمی بۆ پێشکەشکاری ناسێنرا، هەنگاوێکی گرنگ بوو. لەو کۆنفرانسەدا، کە توێژەران لە ١٥ وڵاتەوە بەشداربوون، بابەتەکانی وەک مێژوو، کۆمەڵناسی، ئەدەب، سیاسەت، ڕەگەز، ناسنامە، زمان، بیرەوەری، ئەفسانە، و هونەر خرانەڕوو. بەڵام لە هەمان کاتدا، زانکۆی ئێکسێتەر کە یەکێکە لە گرنگترین ناوەندەکانی کوردۆلۆجی لە جیهان، ڕووبەڕووی کەمبوونەوەی بودجە و هەڕەشەی داخستنی پرۆگرامەکەی بووەتەوە. ئەمەش نیشاندەری ئەوەیە کە کوردۆلۆجی، وەک بوارێکی "بێدەوڵەت"، هەمیشە ڕووبەڕووی ناسەقامگیری دامەزراوەیی و کەمی پشتگیری بووەتەوە.

ڕێگاکانی پێشچوون بۆ ئایندەی کوردۆلۆجی

١. زیادکردنی کات و کریدیت و پێکهاتەی وانەکە

پێویستی بۆ پێشخستنی کوردۆلۆجی، زیادکردنی کاتی تەرخانکراوە بۆ وانەکەیە. پێویستە کوردۆلۆجی کریدیتەکانی زیاد بکرێن بۆ ئەوەی خوێندکار کاتی پێویست هەبێت بۆ خوێندنی قوڵی ئەم بوارە. هەروەها پێویستە پێکهاتەی وانەکە فراوانتر بکرێت و تەنها سنووردار نەبێت بە مێژوو و زمان و ئەدەب، بەڵکو ڕەهەندەکانی دیکەی وەک کۆمەڵناسی، مرۆڤناسی، هونەر، مۆسیقا، جلوبەرگ، خواردن، نەریت، و چەندین بەشی تر بخاتە ناوەوە.

٢. دانانی مەنهەج و پلانێکی گشتی و ستاندارد

پێویستی، دانانی مەنهەجێکی گشتی و ستانداردە بۆ کوردۆلۆجی کە لە هەموو زانکۆکانی کوردستاندا جێبەجێ بکرێت. ئەم مەنهەجە دەبێت چوارچێوەیەکی گشتی دیاری بکات کە بوارەکە چی دەگرێتەوە، بەڵام مامۆستایان ئازاد بن لە هەڵبژاردنی تەوەرەکان بەپێی توانا و پسپۆڕی خۆیان. ئەم ڕێگایە لە زۆرێک لە وڵاتان بۆ وانە هاوشێوەکان جێبەجێ کراوە. بۆ نموونە، لە پرۆگرامی Indigenous Studies لە زانکۆی بوفالۆی ئەمریکا، خوێندکاران دەتوانن لە سێ بواردا پسپۆڕی هەڵبژێرن: کێشەکانی گەلانی ڕەسەن لە جیهاندا، کێشەکانی ژینگە پەیوەست بە زەوی، و زمان و کەلتور و حکومڕانی هەندێک لە گەلانی تایبەت.

٣. بەهێزکردنی شکۆمەندی زمان و کەلتور

پێویستی، بەهێزکردنی شکۆمەندی زمانی کوردی و کەلتوری کوردییە لەنێو کۆمەڵگەدا، بەتایبەت لەنێو خوێندکاران. ئەمەش پێویستە لە ڕێگەی پەروەردەوە، لە قوتابخانەکانەوە دەستپێبکات و تا زانکۆ بەردەوام بێت. خوێندکاران پێویستە بزانن کە زمانی کوردی تەنها ئامرازێکی پەیوەندی نییە، بەڵکو ناسنامە و کەلتوریانە. لەم ڕووەوە، دەتوانین ئەزموونی گەلان لە ئەمریکا و کەنەدا و ئوسترالیا بخەینەڕوو، کە بە درێژایی ساڵان هەوڵی گەڕاندنەوەی شکۆمەندی زمان و کەلتوری خۆیان داوە.

٤. پەرەپێدانی توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی زانستی

پێویستی، پەرەپێدانی توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی زانستییە لە بواری کوردۆلۆجیدا. پێویستە سەنتەر و ناوەندەکانی توێژینەوە پاڵپشتی بکرێن و بودجەی پێویست تەرخان بکرێت بۆ توێژینەوە لەسەر کورد و کوردستان. ئەمڕۆ، ناوەندی کوردۆلۆجی لە زانکۆی سلێمانی، کە لە ساڵی ١٩٩٦ دامەزراوە، ئەم ئەرکەی لە ئەستۆ گرتووە و کۆمەڵە توێژینەوەیەکی زانستی لە بواری سیاسەت، مێژوو، جوگرافیا، کۆمەڵناسی، زمان، ئەدەب، یاسا، هونەر و کەلتوردا ئەنجامداوە. هەروەها ئەم ناوەندە کۆمەڵە کتێبخانەیەکی تایبەتی کوردۆلۆجی هەیە و گۆڤارێکی زانستی بە ناوی "کوردۆلۆجی" بڵاودەکاتەوە. بەڵام پێویستە ئەم هەوڵانە زیاتر بکرێن و لەسەر ئاستی هەموو کوردستان فراوانتر بکرێن.

٥. هاوکاری نێودەوڵەتی و گۆڕینی ڕوانگە

پێویستی، هاوکاری نێودەوڵەتی و گۆڕینی ڕوانگەیە لەبارەی کوردۆلۆجییەوە. پێویستە کوردۆلۆجی وەک پسپۆڕییەکی زانستی جیهانی ببینرێت، نەک تەنها وانەیەکی ناوخۆیی. ئەمەش پێویستی بە بەشداریکردن لە کۆنفرانسە نێودەوڵەتییەکان، بڵاوکردنەوەی توێژینەوە بە زمانەکانی دیکە، و دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ ناوەندەکانی دیکەی کوردۆلۆجی لە جیهاندا هەیە. ئەم هاوکاریانە دەتوانن ڕوانگەی جیهانی بۆ کوردۆلۆجی بگۆڕن و ڕێگە بۆ دامەزراندنی کورسییەکانی کوردۆلۆجی لە زانکۆ گەورەکانی جیهاندا بکەنەوە.

ئەو ئەزموونانەی دەتوانین سوودی لێ وەربگرین

ئەزموونی چەندین وڵات لە بواری وانە هاوشێوەکانی کوردۆلۆجی، دەتوانێت ڕێگای پێشچوون بۆ ئێمە ڕوون بکاتەوە:

یەکەم: ئەزموونی وڵاتانی ڕۆژئاوا لە بواری Indigenous Studies نیشاندەری ئەوەیە کە دەتوانین کوردۆلۆجی وەک پسپۆڕییەکی فرەڕەهەند و فرەپسپۆڕی پێشکەش بکەین، نەک تەنها وەک کۆمەڵێک ڕاستی مێژوویی. ئەم ڕێگایە وا دەکات کە خوێندکاران لە هەموو بەشەکاندا سوودی لێ وەربگرن و پەیوەندی بە ژیانی ڕۆژانەیانەوە هەبێت.

دووەم: ئەزموونی وڵاتانی وەک هیندستان و مالیزیا نیشاندەری ئەوەیە کە دەتوانین کوردۆلۆجی وەک وانەیەکی پێویست (مەرجدار) بۆ هەموو خوێندکاران دابمەزرێنین، بەبێ گوێدانە بە پسپۆڕییەکەیان. ئەم سیاسەتە وا دەکات کە هەموو دەرچوویەکی زانکۆ، پەیوەندییەکی بنەڕەتی لەگەڵ ناسنامە و کەلتوری خۆیدا هەبێت.

سێیەم: ئەزموونی گەلانی ڕەسەن لە ئەمریکا و کەنەدا نیشاندەری ئەوەیە کە دەتوانین لە ڕێگەی پەروەردەوە شکۆمەندی زمان و کەلتور بگەڕێنینەوە. ئەم گەلانە بە درێژایی ساڵان هەوڵی گەڕاندنەوەی زمان و کەلتوری خۆیان داوە و سەرکەوتوویش بوون.

چوارەم: ئەزموونی ناوەندی کوردۆلۆجی لە زانکۆی سلێمانی، کە زیاتر لە ٢٥ ساڵە کاردەکات، نیشاندەری ئەوەیە کە دامەزراندنی ناوەندێکی تایبەت بۆ کوردۆلۆجی، دەتوانێت ڕێگە بۆ پەرەپێدانی توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی زانستی لەم بوارەدا بکاتەوە.

پێنجەم: ئەزموونی کۆنفرانسە نێودەوڵەتییەکانی کوردۆلۆجی، وەک ئەوەی لە زانکۆی سۆفیای بولگاریا بەڕێوەچوو، نیشاندەری ئەوەیە کە کوردۆلۆجی دەتوانێت وەک بوارێکی جیهانی لەلایەن توێژەرانی هەموو جیهانەوە پێشکەش بکرێت و ڕوانگەی جیهانی بۆ کورد و کوردستان بگۆڕێت.

کۆتایی

لە کۆتاییدا، دەتوانین بڵێین کە کوردۆلۆجی وەک پسپۆڕییەکی ئەکادیمی، ڕووبەڕووی چەندین ئاستەنگ و کێشە بووەتەوە: پەراوێزخستنی لەلایەن خوێندکاران، کەمی کات و کریدیت، نەبوونی مەنهەجێکی گشتی و ستاندارد، و کاریگەرییە نەرێنییەکانی زمانە بیانییەکان. بەڵام لە هەمان کاتدا، ئەزموونی وڵاتانی دیکە لە بواری وانە هاوشێوەکان نیشاندەری ئەوەیە کە دەتوانین بە هەنگاوی پلان بۆ دارێژراو، ئەم کێشانە چارەسەر بکەین و کوردۆلۆجی بگۆڕین بۆ پسپۆڕییەکی بەهای سەرەکی لەناو سیستەمی خوێندنی باڵای کوردستاندا.

پێویستە کوردۆلۆجی وەک پلێک ببینرێت بۆ پاراستنی ناسنامە و کەلتوری کوردی، نەک تەنها وەک وانەیەکی زانستی. پێویستە خوێندکاران لە منداڵییەوە فێری شکۆمەندی زمانی خۆیان بکرێن و بزانن کە ئەم زمانە ناسنامە و شوناسیانە. پێویستە حکومەت و وەزارەتی خوێندنی باڵا پشتگیری پێویست بکەن بۆ پەرەپێدانی ئەم بوارە و دابینکردنی بودجە و پلانی پێویست. پێویستە مامۆستایان ڕاهێنانی پێویست وەربگرەن بۆ ئەوەی بتوانن کوردۆلۆجی بە شێوەیەکی فرەڕەهەند و فرەپسپۆڕی پێشکەش بکەن. و پێویستە کۆمەڵگەش هەستی بەرپرسیارێتی بکات بۆ پاراستن و پێشخستنی زمان و کەلتوری خۆی. ئەمڕۆ، دەرفەت هەیە بۆ فراوانکردنی و ناساندنی وەک پسپۆڕییەکی جیهانی. بە هەوڵی هاوبەشی هەموو لایەنەکان، دەتوانین ئایندەیەکی باشتر بۆ کوردۆلۆجی دروست بکەین، ئایندەیەک کە تێیدا ئەم وانەیە ببێتە پلێکی سەرەکی بۆ ناسینەوەی کورد و کوردستان لەناو خۆیدا و لە جیهاندا.

زمانی کوردی لە عێراقدا

محەمەد ئەلوائیلی
وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: زانا عوسمان

عێراق لەمڕۆدا تاکە وڵاتە کە تێیدا زمانی کوردی لەسەر پاسپۆرت و پسووڵەکان بەکار دێت و شانبەشانی زمانی عەرەبی بە زمانی فەرمی دادەنرێت. باجێکی قورس دراوە بۆ بەدەستهێنانی دانپێدانان بەم زمانە جوانەدا، ئەوەش بە شێوەکانی ئەزموونکردنی جیاکاری، جینۆساید، هەروەها چەوساندنەوەی نەژادی و کلتووری. لەگەڵ ئەوەشدا، هێشتا لە عێراقدا دابەشبوونێکی زمانی هەیە کە بەشێوەیەکی جدی باسی لێوە نەکراوە.

بەرنامەی خوێندن لە عێراقدا وتنەوەی زمانی کوردی پێویست دەکات، بەڵام ملیۆنان خوێندکار لەو قوتابخانانەی عێراقدا کە بەشێک نین لە هەرێمی کوردستان دەردەچن و تەنها چەند وشەیەکی کوردی دەزانن. شارەزاییە زمانییەکان بایی ئەوە نین شتانێکی سادە بگەیەننە ئاخێوەرانی کوردی، وەک ئەنجامدانی گفتوگۆیەکی کورت یان داواکردنی خواردن لە چێشتخانەیەکدا، شتێک کە دەکرێت زۆر بەکەڵک بێت بەو پێیەی بەشێکی زۆری دانیشتوان بۆ گەشت دەچنە هەرێمی کوردستان. زۆرێک لە ئاخێوەرانی زمانی عەرەبی کە چەندین ساڵە لە هەرێمەکەدا کار دەکەن خۆیان فێری زمانەکە ناکەن و لە ژینگەی بازرگانیشدا زۆر بەکاری ناهێنن، ئەمەش چونکە زمانی عەرەبی و بەم دواییانەش ئینگلیزی بوونەتە ڕێگەیەکی جێگرەوە بۆ پەیوەندیکردن. لە کایەی سیاسیدا، زمانی عەرەبی بۆ گفتوگۆکردن لەسەر یاسا و ڕێساکان لە پەرلەمانی عێراقدا بەکار دێت، لەکاتێکدا زمانی کوردی تاکە زمانە کە کارایانە لە پەرلەمانی هەرێمی کوردستاندا بەکار دێت. ئەمە لە دەرکەوتنە میدیاییەکانیشدا

ڕەنگ دەداتەوە کە تێیدا بەگشتی سەرباس و ڕیتۆریکەکان جیاوازن کاتێک بە زمانی عەرەبی گەنگەشە دەکرێن وەک لەوەی بە کوردی دەکرێن. بۆ نموونە، ئەندام پەرلەمانێکی کورد کە هەردوو زمانەکە دەزانێت لۆجیکێکی جیاواز بەکار دەهێنێت کاتێک لە میدیایەکی کوردیزماندا قسەوباس لە پرسە سیاسییەکان دەکات و زیاتر تیشک دەخاتە سەر سەربەخۆیی و مافی خۆسەری، لەکاتێکدا هەمان ئەندام پەرلەمان زمانی عەرەبی بە تۆنێکی سازشکارانەتر بەکار دەهێنێت بۆ تیشکخستنە سەر هەماهەنگی و یەکگرتوویی کاتێک لە بەرنامەیەکی عەرەبیزماندا دەردەکەوێت. سەبارەت بە ئەندام پەرلەمانە عەرەبەکان، هیچ کەسێکمان نییە کە کوردی بزانێت یان لانیکەم بە زمانی کوردی بۆ ڕای گشتیی کوردی بدوێت. هەربۆیە، دابەشبوونە زمانییەکە نەک تەنها ڕەهەندێکی جوگرافی و کلتووری وەردەگرێت، بەڵکو بۆچوونی گشتیی جیا لەیەک و عەقڵییەتێکی سیاسیی جیا لەیەک دێنێتە کایەوە.
ڕەنگە زۆر هۆکار هەبن بۆ ئەوەی کە بۆچی دۆخی زمانی کوردی لە عێراقدا بەم شێوەیەی ئەمڕۆیە. بەڵام من پێم وایە گەورەترین هەڵە کە ئەنجام دراوە بریتییە لە ئاڕاستەکردنی ململانێی سیاسیی نێوان هێزە سیاسییە کوردی و عەرەبییەکان ڕووەو زمانی کوردی و ئەو ڕەهەندە زۆرە کلتووری، کۆمەڵایەتی و تەنانەت ئابوورییانەش کە هەیەتی. بەدڵنیاییەوە، گەنگەشەکردنی لایەنە کلتووری، مێژووی و کۆمەڵایتییەکانی زمان بە قووڵی لە دەرەوەی سنوورەکانی ئەم نووسینەدایە، بەڵام زمانەکان دەتوانن ببنە ئامرازی ئاشتی، سەقامگیری و خۆشبژێوی.
وا دەردەکەوێت کە ئەوانەی لە هەردوو لای هاوکێشەکەدا بۆچوونی دژبەیەکیان هەیە سەبارەت بە داهاتووی خەڵکی کورد لەڕاستیدا پێیان باشە ئەو دابەشبوونە بهێڵنەوە کە بەشبەشکردنی زمانی کوردی دروستی کردووە. ئەوان سوودێک بەدی دەکەن لە فێربوونی زمانی لایەنی بەرامبەر و برەودان بە زمانەکەی خۆیان لە ئاستی ناوخۆدا: کوردی بۆ کوردەکان و عەرەبی بۆ عەرەبەکان.
بابەتە سەرنجڕاکێش و بەرووکەش دژیەکەکە ئەمەیە: فێربوونی زمانەکانی لایەنی نەیار هەر سوودی خۆی دەبێت، ئیتر ئەگەر خەڵکی کورد مافی خۆیانیان بۆ سەربەخۆیی بەکار هێنا یان گەر بڕیاریان دا لەگەڵ تەواوی عێراقدا بە یەکگرتوویی بمێننەوە (یان هەر چارەسەرێکی نێوانگیر لە نێوان ئەو دووانەدا). دۆخی خەڵکی کورد و هەرێمەکەیان هەر شتێک بێت، وتنەوەی عەرەبی بە کوردەکان و کوردی بە عەرەبەکان بەهادارە بۆ ئەنجامدانی بازرگانی، کارلێککردنی هاوسەنگ و ئاشتیانە، هەروەها پیشاندانی ڕێز و پێزانین بۆ کلتوور و نەریتەکان.

ئەو سیاسییە کوردانەی دەیانەوێت سەربەخۆ بن لە عێراق دەبێت درک بەوە بکەن کە ئەگەر ئەوە ڕوو بدات، دەوڵەتە تازەپەیدابووەکەی داهاتوویان بۆ مانەوە تەواو پشت دەبەستێت بە چواردەورە جوگرافییەکەی، کە ئەوەش کارلێککردن و پێکەوەکارکردن دەخوازێت. لەکاتێکدا ڕۆژئاوا بە زارەکی دەڵێت کە پاڵپشت دەبێت، بەڵام هەر دەوڵەتێکی داهاتووی کوردی ناتوانێت قومار لەسەر ویستی ڕۆژئاوا بکات کە بە هانای دەوڵەتی کوردییەوە بێت بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی، بەتایبەت کێشە نائابورییەکانی، هەروەک ئەوەی وانەکانی مێژووی نزیک پیشانی دەدەن. بە دابەشبوون و جیابوونەوەیەکی توندی کلتوورییەوە، هەروەها تیشکخستنە سەر ڕابردوو وەک پێچەوانەی داهاتوو، ئەرکی دروستکردنی دەوڵەتێکی نوێی دابڕاو لە چواردەورەکەی زۆر سەخت دەبێت. لە لایەکی دیکەوە، کاتێک دانیشتوانی ئەم هەرێمە هەردوو زمانەکە بزانن، زۆر جێگرەوە و دەرفەت ڕێیان تێ دەچێت. مەرج نییە ئەوەی پانتایی سیاسیی دابەش دەکات ببێتە هۆی دابەشبوونی خەڵکیش، بەتایبەت لە ناوچە تێکەڵەکاندا. کاتێک هەردوو لا لە زمان و کلتووری یەکدی تێدەگەن، بازرگانی زۆر ئاسانتر و، دانوستان و کارلێککردنەکانیش زۆر نەرمتر دەبن.

سەبارەت بە عەرەبەکان، یان هەر گرووپێکی دیکەی نەژادی کە سەرنجی لەسەر یەکێتیی وڵاتەکەیە و لە عێراقدا یەکانگیری زیاتری لەگەڵ هەرێمی کردستاندا دەوێت، کەمێک کەمژانە دەردەکەوێت کە خۆیان بەدوور بگرن لە زمان و کلتووری کوردەکان و کەچی چاوەڕێی ئەوەشیان لێ بکات خۆشحاڵانە لەناو وڵاتەکەدا بە یەکگرتوویی بمێننەوە. ئەگەر کوردەکان ئەوە نەبینن کە زمانەکەیان ڕێزی لێ دەگیرێت و بە کردەیی بەکار دێت، ئەوا هاندەری ئەوەی وەک بەشێک لە عێراق بمێننەوە بەدێژایی کات لاواز دەبێت. ئەو سیاسییە عەرەبانەی جدیین دەربارەی یەکپارچەیی دەبێت بایی ئەوە هەوڵ بدەن کە لانیکەم کوردییەکی سەرەتایی بدوێن، کەچی ئەمڕۆ وا دەیانبینین کە هێندە خۆیان ماندوو ناکەن کە چەند وشە و دەستەواژەیەک فێر بن.

ئەوەش زانراوە کە فرەزمانی سوودی دیکەشی هەیە، بەتایبەت بۆ لاوان. دەزانرێت کە زمانەکان ژیری بەهێز دەکەن، هەروەها هەستیاریی کۆمەڵایەتی و سۆزەکی زیاد دەکەن. زمانەکان هانی سنگفراوانی و قبووڵکردن دەدەن، لە جیهانی پێکەوەبەستراوی ئەمڕۆدا ئەمە ئەمری واقیعە. دەبێت لاوان سەرنجیان لەسەر زمانە ناوچەییەکان بێت نەوەک تەنها زمانە ڕۆژئاواییەکان. کەسانی گەنج لە هەرێمەکەدا دەبێت لێهاتوویی زمانەوانییان هەبێت تا سەرکەوتنەکانیان لە هەرێمەکەدا، لە بەشەکەی تری عێراقدا برەو پێ بدەن. هەروەها خەونی ئەوانەی لە باشوری عێراقدا لە خەبات

و ململانێدان نابێت بەجێهشتنی وڵات بێت لەکاتێکدا ئەوان دەتوانن خەونەکانیان لە هەرێمی کوردستان بەدی بهێنن و بەئاسانی سوودەکان بۆ شار و شارۆچکەکانی خۆیان بگوازنەوە.

بەداخەوە، ئاسان نییە بۆ ئەوانەی دەیانەوێت فێری کوردی ببن سەرچاوە و ئامرازی بەسوود و مۆدێرن بدۆزنەوە. ئەمە زۆر کەس سارد دەکاتەوە کە بەڕاستی ئارەزوومەندی فێربوونی زمانەکەن بەڵام ڕووبەڕووی سنووردارێی بژاردەکان دەبنەوە کاتێک دێتە سەر کەرەستەکانی فێربوون. بڕیاربەدەستانی کورد دەبێت ئەمە بکەنە کارێکی لەپێشینەیان، بەتایبەت دارشتنی سیاسەتی نوێی کارکردن کە برەو بە زمانەکە و چوارچێوەی کاری مۆدێرن دەدات تا وا بکات فێربوون و وەرگرتنی زمانەکە ئاسانتر بێت. بەڵام بەڕاستی نابێت ئەمە تەنها خەمی کەرتی گشتی بێت، کە لە زۆربەی جیهاندا بەدناوبانگە بۆ خاوی و بێنەوبەردەی کارگێڕی. کەرتی تایبەت دەبێت بەپەرۆش بێت بۆ دابینکردنی خزمەتگوزارییەکان بە هەردوو زمانەکە کە بە کردار ئامادەیی کوردی و عەرەبی لە هەموو پارچەکانی عێراقدا بەهێز دەکات. لەوەش گرنگتر، ڕۆڵی سێکتەری (قازانجنەویستی) فرەلایەنە. ئەو ڕێکخراوانەی سەربەخۆن لە دەوڵەت، وڵاتە بیانییەکان، یان پارتە سیاسییەکان دەبێت ئەوە بکەنە کارێکی لەپێشینەیان کە برەو بە ئاشتی لە نێوان جڤاکەکاندا بدەن، ڕێگەیەکی کاریگەریش بۆ بەدەستهێنانی ئەمە بریتییە لە خوێندەواری نێوان-کلتوریی کاراکراو لەڕێگەی فێرکردنی زمانە ناوچییەکانەوە. کاتێک خەڵکی زمانی ئەوانی تریان زانی، تێگەیشتن و قبووڵکردن زۆر ئاسانتر دەبن.

نەوەی نوێ لەمڕۆدا نیگەرانی و پێویستی جیاوازی هەیە و پێویست ناکات بە ڕووداوەکانی ڕابردووەوە ببەسترێنەوە. مێژوو لە داهاتوودا شوێنی خۆی هەیە، بەڵام ناتوانێت هەموو لایەنەکانی هەڵسوڕێنێت. هاوڕێیەک لە گفتوگۆیەکی ئەم دوایانەدا ئەم لێکچواندنەی بەکار هێنا: "لەکاتێکدا ئاوێنەی ڕووەو-دواوە بۆ خۆلادان لە ڕووداو گرنگە، نابێت چاوانمان لەسەر ئەو ئاوێنەیە جێگیر بن، بەڵکو دەبێت زۆربەی کات لەسەر شووشەی پێشەوە بن تا ببینین بۆ کوێ دەڕۆین و دەبێت چ ڕێگەیەک بگرینە بەر." پێم وایە ئەم لێکچوواندنە زۆر بەجوانی بەسەر مژاری ئەم وتارەدا پیادە دەبێت. فێربوونی زمانەکان ئامرازێکە بۆ پەیبردن بە ڕابردوو، بەڵام بۆ نەخشەڕێژکردنی داهاتوویەکی باشتریش. لەم ڕووەوە شتانی زۆر هەن کە فێریان ببین لە ئەزموونە سەرکەوتووەکانی وەک یەکێتی ئەورووپا و کەنەدا و زۆر وڵات و کۆمەڵگەی فرەکلتوور و فرەنەژادی دیکە. هەروەها لەکاتێکدا ئەم وتارە تەنها تیشک دەخاتە سەر زمانەکانی

کوردی و عەرەبی لەمڕۆدا، ڕۆحی ئەم ئارگۆمێنتە لەڕاستیدا بەسەر هەموو زمانەکاندا لە هەموو وڵاتەکاندا پیادە دەبێت. کاتێک ئەزموونی زمانەکانی عەرەبی و کوردی سەرکەوتوو دەبێت، زۆر ئاسانتر دەبێت کە دووبارەی بکەینەوە بۆ زمانەکانی تری وەک تورکومانی، ئاشوری، کلدانی و هەموو ئەو زمانانەی تر کە لەم وڵاتەدا هەن.

***محەمەد ئەلوائیلی نووسەر و شرۆڤەکاری عێراقی لە بوارەکانی پەرەپێدان، چاکسازی و قۆناغی وەرچەرخان دەنووسێت، ئەو بابەتەیتایبەت بۆ کوردستان تایمز نوسیوە.**

ڕانان

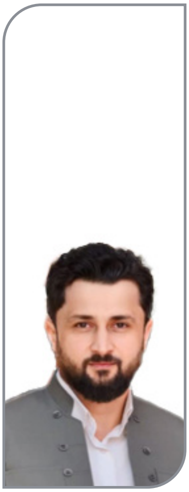

کتێبی "کوردنـاسی" هـەوڵێک بۆ "خودنـاسی"

پ.ی. د. بێستون عارف عەزیز

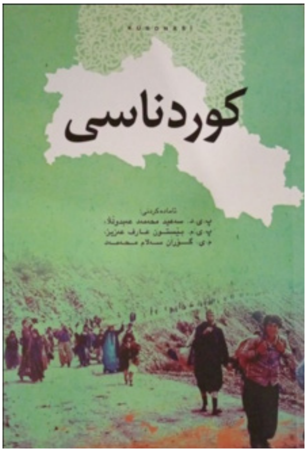

نـووسین و لێکۆڵینـەوە لەسـەر: مێژوو، زمان، وێژە، نـەژاد، ڕەگـەز، مرۆڤ، ئایین و ئایینزا و تەریقـەت، نەخشـە و جوگرافیا و ڕێگـەی بازرگانی، فۆلکلـۆر و کولتـوور و کەلەپـور، نەریت، هونـەر و نیگار و دەستـنووس و بیبلۆگرافیـا، بیناسازی، شـوێنەوار و ئاسـەوار و پاشـماوەکان، کـە لەلایەن: مێژوونـووس و جوگرافیناس و فەیلەسـووف، سـەرلەشکر و مۆزدەگار، سیاسـەتمەدار و باڵیـۆز، قونسـوڵ و دیبلۆماتکار و هەواڵگر و سـیخوڕ، زانا و هونەرمەند، ئەدیب و توێژەر، گەشـتیار و نووسـەر، بازرگانانی بیانییەوە چ ڕۆژئاوایی چ ڕۆژهەڵاتی، کە لەسـەر کورد و کوردسـتان نووسـرابن، دەچێتە چوارچێوەی زانستێک پێی دەگوترێت: زانستی کوردناسی و پێکەوە کەلێنێکی گەورە لە مێژووی کورد پڕدەکەنەوە، چ ئەوانەی بە زانـستی و هاوسـەنگانە نووسـراون، چ ئەوانەی بە مەبەسـتی شـێواندن نووسـراون. لەدوای سـاڵی "٢٠٠٤"ەوە بە بڕیارێکی وزاری و وەک بەرپرسـیارێتییەکی نەتەوەیی و نیشـتمانی و ڕایەڵەیەکی مەعریفی بۆ خودناسینمان، بابەتی "کوردۆلۆجی" وەک بابەتێکی هاوبەش لـە قۆناغی یەکەمی سـەرجەم پەیمانگا و زانکۆی حکومی و ئەهلییەکاندا دانرا، تا خوێندکار مشتێک لە زانیاریی خەرمانی لایەنە جیاوازەکانی ئەندامێتی نەتەوەکەی بەرکەوێت، هـاوکات لەڕێی ئەم بابەتـەوە شتێک لـە زانیاریی

مێژوو و زمان و ئەدەب و فۆلکلۆر و جوگرافیا و ڕۆژنامەگەری...هتد پێ ببەخشرێت. بۆیە هەر زوو پسپۆرانی هاوپێوەند بەم بابەتە کەوتنە خۆیان لە دانانی پرۆگرام و نووسینی کتێب و سەرچاوەی زانستی، تا بتوانن بەشێوەیەکی زانستی و مەبەستپێک و سەردەمیانە وانەکە بە خوێندکاران بڵێنەوە.
ساڵی "٢٠٢٣" کتێبی "کوردناسی" لەسەر پێشنیازی بەڕێزان لە سەرۆکایەتیی زانکۆی جیهان-سلێمانی وەک درێژکراوەی ئەو هەوڵە زانستییانەی پێشووتر، کە لەلایەن سێ مامۆستای بەئەزموون و هاوپسپۆر نووسراوە، لێرەدا هەوڵدەدەین لە چەند لایەنێکی جیاوازەوە خوێندنەوە و هەڵسەنگاندنی بۆ بکەین:

یەکەم/ ئەم کتێبە بۆ ڕەچاوکردنی لایەنی ئەکادیمی خۆی و مانەوەی لە داهاتوودا وەک ژێدەرێکی زانستی، پشتی بە چەندین سەرچاوە و بەڵگە و دۆکۆمێنتی مێژوویی و زانستیی بەستووە، بەجۆرێک کە لەلایەک سوودی لە کتێبە مەنهەجییەکانی پێش خۆی وەرگرتووە، لەلایەکی تر هەوڵی داوە سوود لە سەرچاوە جیا جیاکانی ناو بابەت و باسە جیاوازەکان وەربگرێت و وەک ئەمانەتێکی زانستیی لە کۆتایی کتێبەکەدا ئاماژەیان پێدراوە.

دووەم/ ئەم کتێبە هەوڵی داوە بابەتەکانی هەمە ڕەنگ و فرە لایەن بێت و کتێبەکانی پێشووتری خۆی تێبپەڕێنێت، چونکە هەندێک لە سەرچاوەکانی تر تەنیا گرنگیان بە دوو لایەن یان سێ لایەنی کوردناسی داوە، بەڵام لەم کتێبەدا هەوڵدراوە گرنگی بە زیاد لە بابەتێک بدرێت وەک: تیۆریایەک لەسەر زانستی کوردناسی و مێژووی کورد و قۆناغە جیاوازەکانی، نەخشەو جوگرافیای کوردستان، ئایین و ئایینزا جیاوازەکان، زمان و ئەدەب و ڕەخنەی کوردی، ڕۆژنامە و دەستنووس و بڵاوکراوە کوردییەکان، وەک لایەنی سیاسیش هەندێک دیدی دەوڵەتە داگیرکارە جیاوازەکان بەرانبەر بە کورد، ئەمە جگە لە ئاماژەدان بە دەسەڵاتی خۆجێی و میرنشینە جیاوازەکان و ڕێکەوتنامە و پەیماننامە نێودەوڵەتییەکانی پەیوەست بە کوردەوە.

سێیەم/ ئەم کتێبە لەپێناو ئاڵوگۆڕی ئەزموون و سوودوەرگرتن لە بیرکردنەوە و عەقڵییەتی یەکدی، بەشێوەی گروپتیم کاری لەسەر کراوە، بەجۆرێک کە ئەندامێک ئاگاداریی کار و چالاکی و بابەت و بەشی ئەندامەکەی ترە، کە ئەمەش لە دونیای چالاکی مەعریفی و زانستی ئەمڕۆدا زۆر پشتی پێدەبەسترێت و وا دەکات، توێژینەوە و

KURDNASI

کوردناسی

ئامادەکردنی:
پ.ی.د. سەعید محەمەد عەبدوڵڵا،
پ.ی.م. بێستون عارف عزیز
م.ی. گۆران سەلام محەمەد

کتێبەکان کامڵتر و هەمە لایەنتر و پڕتر دەربکەوێت، بە بەراورد بەو کتێبانەی کە لە ئەزموون و عەقڵییەتی یەک نووسەرەوە سەرچاوە دەگرێت.

چوارەم/ ئەم کتێبە بە وێنەی شوێن و کەسایەتییە جیاوازەکان و نەخشە و جوگرافیا و سنوری دەسەڵاتە جیاوازەکان و بەڵگەو دۆکۆمێنتی مێژوویی دەوڵەمەندە. دیارە ئەمەش وا دەکات خوێنەر لەپاڵ بەرکەوتنی بە زانیارییە نووسراوەکان، بەر زانیارییە مێژووی و وێنەییەکانیش بکەوێت، بە جۆرێک کە جگە لەوەی دەبێتە بەڵگەی باس و شیکارییەکان، هاوکات فۆرمێک لە ئاڵوێری وەرگرتنی داتا لای خوێنەر دەسازێنێت و دووری دەخاتەوە لە وەڕسی دونیای خوێندنەوە.

پێنجەم/ ئەم کتێبە هەم لەباریدایە وەک سەرچاوەی زانستی و باوەڕپێکراو توێژەران بۆ کاری زانستی و توێژینەوەی زانستی بەکاربهێنن، هەم لەباریدایە بکرێتە پرۆگرامی سەرەکی بۆ خوێندنی وانەی کوردناسیی لەناو ناوەندە ئەکادیمییە جیاوازەکاندا، بەشێوەیەک نووسراوە و زانیارییەکانی تێدا تۆمارکراون و شیکراونەتەوە، کە مامۆستای بابەت دەتوانێت پوختەیەکی هەڵگۆزراو لە هەر بابەتێک بۆ خوێندکاران کورتبکاتەوە و بیکاتە توێشووی وانەکەیان، بەمەش هەم مامۆستا هەم خوێندکار لە مەلزەمەی بێڕۆحی ناو زانکۆکان ڕزگاریان دەبێت.
ماوەتەوە بڵێین ئەم کتێبە لە ساڵی "٢٠٢٣" چاپی یەکەمی بڵاوکراوەتەوە و لە ئێستادا لە بازاڕدا زۆر کەمەو نەماوە، بەڵام ئومێد دەکەین لە نزیکترین مەودادا چاپی دووەمی بخرێتە بەر دیدەی خوێنەران و خوێندکاران و مامۆستایان، تا زۆرترین خوێنەر و خوێندکار سوودی لێوەربگرن، چونکە نەک تەنیا بۆ ئەوان بەڵکو بۆ خوێنەری لە خودئاگا و خودناسیش گرنگە.

خوێندنەوەیەک
بۆ پەرتووکی کوردناسی

ئامادەکردنی: م.ی. گۆران سەلام محەمەد

ناساندن:

پەرتووکی کوردناسی وەکوو پرۆگرامی وانەی کوردناسی بۆ خوێندکارانی قۆناغی یەکەمی زانکۆ و پەیمانگاکان لەلایەن سێ ئەکادیمیستی زانکۆی جیهانەوە کە بریتین لە: (د. سەعید محەمەد بەرزنجی، م. بێستون عارف عەزیز و م.ی. گۆران سەلام محەمەد) لە ساڵی ٢٠٠٢ ئامادەکراوە، لە چاپخانەی (پاندا) لە سلێمانی چاپکراوە، تایپ و زمانەوانی پەرتووکەکە لەلایەن نووسەرانەوە ئەنجامدراوە، لە

چوار بەشی سەرەکی و چەندین تەوەری گرنگ پێکدێت هەموو ئەو بوارانە دەگرێتەوە کە کوردناسەکان لەبارەیانەوە کۆڵیوەتەوە و نووسیوە.

پێشەکی:

نووسین و لێکوڵینەوە لەسەر مێژوو، زمان وێژە، نەژاد، ڕەگەز، ئایین، ئایینزا، تەریقەت، جوگرافیا، ڕێگەی بازرگانی، نەخشە، فۆلکلۆر، کولتوور، کەلەپوور، نەریت، هونەر، نیگار، دەستنووس، بیبلۆگرافیا، بیناسازی، شوێنهەوار و پاشماوە) لەلایەن مێژوونووس، جوگرافیناس، فەیلەسووف، سەرلەشکر، موژدەبەر، سیاسەتمەدار، باڵیۆز، قونسول، دیبلۆماتکار، سیخوڕ، زانا، هونەرمەند، ئەدیب، تویژەر، گەشتیار، بازرگان و نووسەران)ی بیانییەوە چ ڕۆژئاوایی، ڕۆژهەڵاتی کە لەسەر کورد و کوردستان نووسرابن، دەچێتە چوارچیوەی زانستێک پێی دەگوترێت زانستی کوردناسی کە پێکەوە کەلێنێکی گەورە لە مێژووی کورد پڕ دەکەنەوە چ ئەوانەی بە زانستی و هاوسەنگانە نووسراون چ ئەوانەی بە مەبەستی شێواندن نووسراون. ناساندنی هەر بابەتێك سەرەتا بەوە دەستپێدەکات، کە دەرگایەکی مەعریفی بۆ بدۆزینەوە، ئەمە بۆ ناسینی کورد و کوردستان و تێگەیشتن لە مێژوو، زمان، ئەدەب، جوگرافیا، کولتوور و ئایینەکانیشی... هتد هەر ڕاستە، ئەو زانستەی کە ئەم دەرگایەمان بۆ دەکاتەوە پێی دەوترێت "کوردناسی"، کە هەماهەنگە لەگەڵ هەموو دەرکەوتەکانی کورددا، کە وەك زانستێکی مرۆڤایەتی تەمەنی لە سەد ساڵ نزیك دەبێتەوە، هەرچەندە لە مێژە لەلایەن نەتەوەکانی دراوسێ و بیانییەکانەوە زانیاری لەسەر کورد نووسراوە، بەڵام لە چوارچێوەی زانستێکی دیارکراودا نەبووە، ئەم زانستە بە گشتی گرنگی بە لێکۆڵینەوە لەسەر کورد و کوردستان دەدات لە هەموو بوار و ڕەهەندێکەوە.

واتە بنەمایەکی گشتییە توانای تێگەیشتنی لە هەموو بەشە جیاجیاکانی کورد هەیە، ئەم کارە هەوڵی داوە ڕۆشنایی لەسەر چەمکی کوردناسی، شوناسناسیی گەلی کورد بەشێوەیەکی زانستی شرۆڤە بکات، هەروەها جێگەی تێگەیشتن و متمانە بێت.

ناوەڕۆکی پەرتووکەکە:

بە گشتی **بەشی یەکەم** لەژێر ناونیشانی زانستی کوردناسی ئەم تەوەرانە لەخۆدەگرێت: (چەمك و زاراوەی کوردناسیی مێژووی سەرهەڵدانی کوردناسیی بوونیادنانی بیری کوردناسیی ڕەگەزی کوردناسەکان، یەکەم: کوردناسە موسڵمانەکان، دووەم:

کوردناسە ڕۆژئاواییەکان، هۆکارەکانی دواکەوتنی زانستی کوردناسی، گرنگی و سوودەکانی کوردناسی، ئامانجەکانی کوردناسی، کەرەستە و بابەتەکانی کوردناسی، پیشەی کوردناسەکان.

بەشی دووەم: لە مێژوو و جوگرافیای کوردستان لە دیدی کوردناسەکانەوە دەکۆڵێتەوە، کە ئەم تەوەرانە لەخۆدەگرێت: (ڕەچەڵەکی کورد، قۆناغەکانی مێژووی نەتەوەی کورد، زاراوەی کورد زاراوەی کوردستان، ئایین و تەریقەتەکان لای کورد، هۆکارەکانی درەنگ بەکارهێنانی زاراوەی کوردستان، جیۆگرافیای کوردستان، تۆبۆگرافیای کوردستان، ئاوهەوای کوردستان،

بۆ تێگەیشتن لە زانستی کوردناسی پێویستە ئاشنا بین بە چەند بابەتێک کە ئەم پەرتووکە بە گرنگییەوە ڕوونی کردووەتەوە ئەوانیش بریتین لە:

مێژووی سەرهەڵدانی کوردناسی:

بە فەڕەنسی Kurdologie، بە ئینگلیزی Kurdology، ئەو زانستەیە کە گرینگی دەدات بە لێکۆڵینەوە لە هەموو لایەنێکی ژیان و مێژوو، جوگرافیا، زمان، کولتوور و دابەنەریت و ئابووری.

ئەم زاراوەیە بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٩١٣دا لە وتارێکدا بەزمانی تورکی عوسمانلی د. عەبدوڵڵا جەودەت بۆ گۆڤاری (ڕۆژی کورد) نووسیویەتی، وشەی (کوردۆلۆجیا) ی بەکارهێناوە، بیانییەکان پێش کورد خۆی شتی زۆریان لەسەر کورد نووسیوە. (لە پێناوی داگیرکردن و سوودوەرگرتن لە کولتووری ڕۆژهەڵات).

دواتریش لەساڵی ١٩٣٤دا جەلادەت عالی بەدرخان، لە گۆڤاری (هاوار)دا کە لە دیمەشق دەرچووە، لە وتارێکیدا کە بە دیالێکتی کرمانجی ژووروو بەناونیشانی (کورد و کوردستان ب چاڤ بیانیان) نووسیویەتی، وشەکەی بەکارهێناوە.

کوردناسی زانستێکی ئەورووپییە، چونکە زانا و مێژوونووسە ئەورووپییەکان یەکەم کەس بوون بایەخیان بە کورد داوە و لەسەر کوردستانیان نووسیوە. واتە پێش ئەوەی کورد خۆی خۆی بناسێنێت و لە خۆی بدوێ ئەوان ناساندوویانە و لێی دواون، تەنانەت پەرتووکێکی گرنگی وەك شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیسی، کە کوردێك لە ساڵی ١٥٩٦ی زایینی نووسیویەتی باس لە مێژووی کورد دەکات، هەر ئەورووپییەکان بوون یەکەمجار لە ڕووسیا و فەڕەنسا لە ساڵی ١٨٢٦دا بایەخی دەستنووسەکەیان ڕوونکردەوە، پاشان لە پەرتووکێکی سەربەخۆدا بەچاپیان گەیاند و بووە سەرچاوەیەکی بەردەست بۆ کورد.

بوونیادنانی بیری کوردناسی:

یەکەم: گریکەکان (یۆنانییەکان): مەبەست مێژوونووس و فەیلەسوف و سەرلەشکرە یۆنانییەکانە.

بایەخدانی ئەوروپییەکان بە کوردستان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی یۆنانییەکانی زەمانی پێش مەسیح، بەتایبەت سەردەمی ئێگزەنەفۆن "٤٠١ پ. ز" و ئەسکەندەری مەکەدۆنی "٣٣١ پ. ز"، ئینجا سترابۆن "٥٨ ی زایینی" و هیرۆدۆت "٤٣٠ زاینی"، یەکەم کەسن هاتوونەتە کوردستان و بۆ یەکەمجار پەرتووکێکیان لەبارەی کورد و وڵاتی کوردانەوە نووسیوە.

دووەم: دوای یۆنانییەکان مێژوونووسی گەورەی ئەرمەنی مایسای خۆرێنسکی لە سەدەی پێنجەمدا بە سەرچاوەیەکی گرنگ دەژمێردرێت لە بواری مێژووی دێرینی کورددا.

سێیەم: پەرتوکە پیرۆزە ئاسمانییەکان: مەبەست تەورات و ئینجیل و قورئانە.

ڕەگەزی کوردناسەکان کوردناسە موسڵمانەکان: نووسینەکانی مێژوونووس و جوگرافیناس و نووسەرانی موسوڵمان بەگشتی جێی بڕوا و متمانەن، چونکە لەو سەردەمانەدا هیچ جۆرە ململانێیەکی نەتەوەیی و ئایینی لە ئارادا نەبووە، جگە لەوەش ئەوسا ئەو هەموو نەتەوانەی ئەمڕۆ بەشداربوون لە دەسەڵات و بوونیادنانی شارستانی ئیسلامی.

نموونەوەی هەندێک لەو کوردناسانەش، وەك:

- محەمەدی کوڕی جەزیری تەبەری (٨٣٩- ٩٢٣ ز).
- ئەبی حەسەنی عەلی کوڕی محەمەدی شەیبانی.
- ئیبن حەوقەل لەساڵی ٩٧٧ ز.
- ئەلمەقدیسی ساڵی ٩٨٥ ز.
- یاقوتی حەمەوی (١١٧٠ - ١٢٢٩) (معجم البلدان).

دووەم: کوردناسە ڕۆژئاو اییەکان:

هەرچەندە زەینەفۆن یەکەم ڕۆژئاواییە کە دوای هیرۆدۆتسی مێژوونووس شتی لەبارەی کوردەوە گوتبێ، هەروەها (مارکۆ پۆلۆ ١٢٥٤- ١٣٢٤، ژان باپتێست تاڤێرنییە ١٦٠٥، کریسستین نبوور، مێریلا گالیتی، قەشە مۆریزیۆ گارزۆنی، لیرخ، ئەلێکساندەر ژابا (١٨٠٣- ١٨٩٤) سەفیری ڕووسیا بوو لە ئەرزەڕۆم، ناوبراو هاوسەردەم و دۆستی مەلا مەحموودی بایەزیدی بووە، کە بەهاوکاریی ئەو چەندەها دەستنووسی کوردییان لە

فەتان و لەناوچوون ڕزگارکردووە، بەجۆرێك هەندێك توێژەر نووسینەكانی بایەزیدی و ژابا، بەسەرەتای سەرهەڵدانی پەخشانی كوردی دادەنێن. ئەلبێرت سۆسین، باسێل نێكیتین، ڤلادیمێر مینۆرسكی، كرێس كۆچیرا، مێجەرسۆن، مێجەر نوئێل، دەیڤد ئادەمسۆن، فریدریك باریس، ئۆسلۆ، جۆیس بلۆ، دێرك كینان، پیتەر سلوگلێت، سوزان میسیلەس. شایەنی باسە كوردناسەكان بەگشتی لە نەتەوەكانی (عەرەب، فارس، ئەرمەنی، ئەڵمانی، ڕووسی، بەریتانی، ئیتاڵی، فەڕەنسی) بوون. لە هەریەك لەو وڵاتانەدا چەندین دەزگای ئەكادیمی هەن، كە تایبەتن بە پاراستنی ئەرشیفی مێژوویی گەلی كورد و دەتوانرێت لە لێكۆڵینەوەكاندا كەڵكیان لێ ببینرێت.

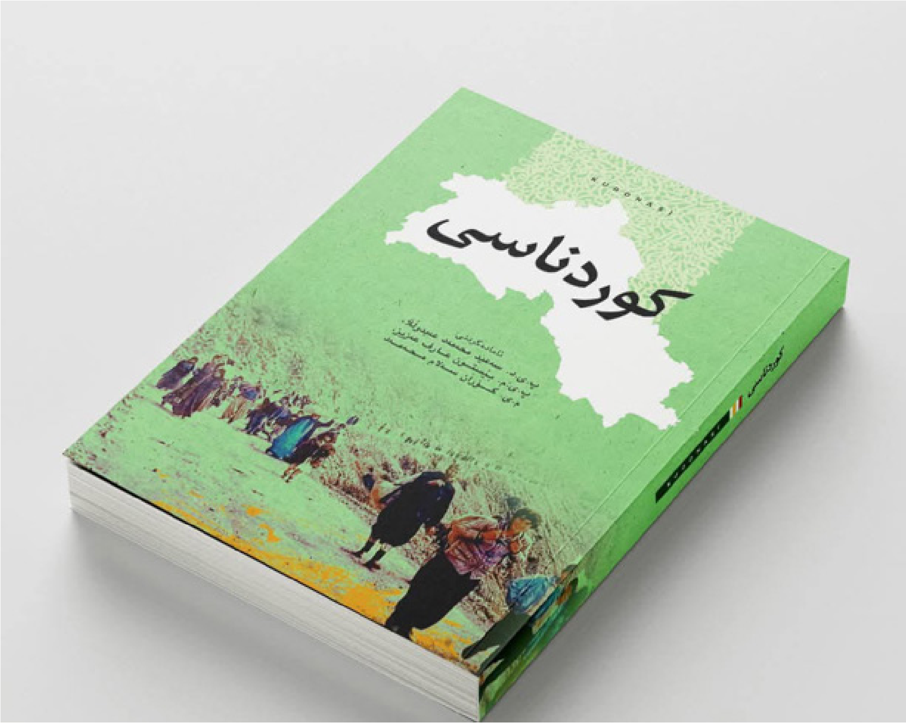

هۆكارەكانی دواكەوتنی زانستی كوردناسی

١. داگیركەران لەپێناو بەجێهێنانی مەرامی سیاسیی خۆیاندا، بەردەوام هەوڵی نەهێشتن و لەناوبردنی هەستی نەتەوەییان لە بیری تاكی كورددا داوە، تاوەكو نەوەی داهاتوو، بایەخ بە ناسنامە و لایەنی نەتەوەیی خۆی نەدات، بەمەش داگیركەران كاریگەرییەكی خراپ (نێگەتیڤ) یان لەسەر لایەنی دەروونی و جۆری بیركردنەوەكانی تاكی كورد هەبووە، دیارە لاوازی یان نەبوونی هەستی نەتەوەیی، بەمانای نەبوونی

پاڵنەرێکی بەهێزی ئەوتۆ، کە نووسەرو ڕۆشنبیری کورد هانبدات، تا هەست بە گرینگی تۆمارکردن و پاراستنی مێژوو و ڕابردووی خۆیان بکەن.

٢. لەسەردەمانی ڕابردوودا ئاستی خوێندەواری بەگشتی لاواز بووە، واتە بەشێکی زۆری میللەتی کورد نەخوێندەوار بوون، بۆیە زۆرتر سەرقاڵ بوون بە جێبەجێکردنی ئەرك و چالاکییەکانی ڕۆژانەوە، بۆیە تۆمارکردن و نووسینەوەی مێژوو و ڕابردووی خۆیان زۆر جێی گرنگی و بایەخیان نەبووە.

٣. نەبوونی کیانێکی سەربەخۆ و بەردەوامی پشێوی و ئاژاوە لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستاندا.

گرنگی و سوودەکانی کوردناسیی

دەتوانین بەهۆی سەرجەمی ئەو نووسراو و سەرچاوانەی ڕۆژهەڵاتناسەکانەوە کە لەبەردەستدان، زانیاریمان لەبارەی هەموو ئەو لایەنانەوە دەست بکەوێت، کە پەیوەستن بە میللەتی کوردەوە، وەك (لایەنی سیاسی، کۆمەڵایەتی، چۆنێتیی ژیانی باووباپیرانی کورد لەسەدەکانی ڕابردوودا...هتد). سەرەڕای خستنەڕووی دیدو ڕاوبۆچوونی نووسەرو ڕۆژهەڵاتناسە ئەوروپییەکان سەبارەت بەمیللەتی کورد لەو سەردەمانەدا. لەم ڕوانگەیەوە، هەموو ئەو بەرهەمانە نرخ و بایەخی تایبەتی خۆیان هەیە و بەگشتی دەتوانرێت لەبواری لێکۆڵینەوە ئەکادیمییەکاندا کەڵکیان لێ ببینرێت، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، نابێ ئەوە لەیاد بکەین، کە دەشێ هەندێ لەو کوردناسانە بەمەبەستی کاری سیاسی هاتبێتنە کوردستان و توێژینەوەیان ئەنجامدابێت، بۆیە دەبێت لێکۆڵەری کورد بە وریاییەوە لە بۆچوونەکانیان بڕوانێت و مامەڵەیان لەگەڵدا بکات.

ئامانجەکانی کوردناسیی

١. گەڕان بەدوای هەموو ئەو بەرهەم و سەرچاوە بەنرخانەی لەبارەی میللەتی کوردەوە بە زمانی کوردی، یان بەزمانانی بیانی نووسراون و لە هەندێ دەزگای ڕۆشنبیریی گشتی، یان بە هەوڵی تاکەکەسی هەڵگیراون و پارێزراون.

٢. دروستکردن و دامەزراندنی مەڵبەندێکی ئەرشیفی نەتەوەیی، لە پێناو بەئەرشیفکردنی بابەت و ڕووداوە مێژووییە گرینگەکان، بەمەبەستی پاراستنیان و هێشتنەوەیان بەزیندوویی تا نەوەکانی داهاتوو لێیان بەئاگابن، سەرەڕای دابینکردنی پێداویستییە سەرەکییەکانی ئەم بوارە وەك دەزگای چاپەمەنی، فیلمسازی.

٣. پێکهێنانی لیژنەی پسپۆر لە بواری کوردناسیدا لە گشت ناوچەکانی کوردستان، بەمەبەستی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوە لە ڕێگای گەڕانی مەیدانی و چاوپێکەوتن لەبارەی زمان و ئەدەب و جوگرافیاو کلتورو...هتد، هەموو ئەمانەش بۆ پارێزگاریکردن لەسەرجەم لایەنە پەیوەندیدارەکان بە میللەتی کوردو خاکی کوردستانەوە.
٤. هەوڵدان بۆ بەدەستخستنەوەی تێکڕای ئەو بابەت و بەرهەمە جیاوازانەی تایبەتن بە میللەتی کورد و بە هەر هۆیەك بێت، گومان دەکرێ لە وڵاتانی دراوسێ، یان هەر وڵاتێکی تر بن، وەك بوونی هەندێ بابەتی ئاسەوار، یان هەر بابەتێکی تر، کە زۆرجار دەتوانرێت پشتیان پێ ببەسترێ و بکرێنە بەڵگە لە سەلماندنی ڕاستییەکاندا.
٥. تۆمارکردنی هەموو ئەو توێژینەوەو زانیارییانەی لەبواری لێکۆڵینەوەی کوردناسیدا بەدەستهێنراون، تاوەکو لە داهاتوودا وەك بەڵگەیەکی زانستیی بڕواپێکراو کاریان پێ بکرێت.

کەرەستە و بابەتەکانی کوردناسی

زمان و دیالێکت، ئەدەب و لقەکانی، مێژوو نەژادی کورد، نەخشە و جوگرافیا: دروستکردنی بیبلۆگرافیای تایبەت، گرنگیدان بە کولتووری نەتەوەیی و دابونەریت، فۆلکلۆر، هونەر و مۆسیقا، دەستنووس و بڵاوکراوەکان، گرنگیدان بە کەرەستەی ئەنتۆگرافی، ئارکیۆلۆژی و ئەنترۆپۆلۆژی، هونەری بیناسازی، وێنە و نیگار، دین و مەزهەبەکان.

پیشەی کوردناسەکان

کوردناس: بەو کەسە دەوترێت کە لێکۆڵینەوە لە لایەنێك لە لایەنەکانی نەتەوەی کورد دەکات، بە مەبەستی ئاشنابوون و ناسینی نەتەوەی کورد، جا ئەو کەسە بیانی بێ یان خۆماڵی.
پیشەی کوردناسان (قونسوڵ و سیاسەتمەدار و سەرلەشکر، فەیلەسوف و مێژوونووس و جوگرافیناس، موژدەدەر و قەشەکان، نیگارکێش و هونەرمەندان و کەسانی ڕۆمانسی و ڕیالیست، شاعیران و نووسەران، بازرگانەکان، پیاوی حکومەت و جاسووس. لە ڕیزی ٤٤٩ گەڕیدە کە لە هەموو دنیاوە لە ماوەی سەدەی ١٤ یەم تا ١٦ یەم سەریان لە تورکیای عوسمانلی داوە، ١٠٦ یان فەرمانبەری حکومەت و جاسووس بوون، ٧٥ یان قەشە و پیاوی ئایینی بوون، ٧٥ یان میرزادە و بەگزادە بوون، ٣٨ یان بازرگان بوون، ٢٦ یان نووسەر و ئەدیب بوون، ٢٣ یان سەرباز و دەریاوان بوون.

زاراوەی کورد

کورد ناوی نەتەوەیی گەلێکە لە باشووری خۆرئاوای کیشوەری ئاسیا کە لە پاڵ گەلانی" ئاسوری و ئەرمەنی و فارس و عەرەب و تورك و ئازەری و تورکمان" سەردەمانێکیان لە ململانێ و پێکەوە ژیانیان بەسەربردووە. خودی زاراوەکەش بۆ یەکەمین جار لە تۆماری پادشایەکی سۆمەری بەناوی "سوشین ٢٠٣٦-٢٠٢٨ پ.م" بەشێوەی زاراوەی "کردا" هاتووە، بەمانای "بەرز" کە بۆ هەزارەی سێیەمی پێش لەدایکبوونی مەسیح دەگەڕێتەوە، مەبەستیش لەو زاراوەیە ئەو ناوچە شاخاویيانە بووە کە خەڵکانێکی ڕەگەز جیاوازیان لە سۆمەريەکان تیدا ژیاوە.

لە تۆمارێکی تردا کە بۆ ساڵی ٢٢٤ زایینی دەگەڕێتەوە ئاماژە بە زاراوەی "کورد" کراوە، لەم نامەیەدا کە دواهەمین پادشای ئەشکانییەکان "ئەردەوانی پێنجەم" بۆ "ئەردەشێری کوڕی پاپەکان"ی ناردووە، هاتووە: (انك قد عدوت طورك و اجتبلت حتفك ايها الكردي المربى في خيم الاكراد، من اذن لك بالتاج التى لبسته). واتە تۆیەك زۆرت بۆ خۆت هێنا و هەوڵتدا سەرنجی دەوروبەرت بۆ خۆت ڕابکێشیت، ئەی کوردی پەروەردەکراوی خێمەی کوردەکان، کێ ڕێگای پێدای ئەو تاجە بکەیتە سەرت.

زاراوەی کوردستان

کوردستان زاراوەیەکی جوگرافییە کە لە چەند شوێنێکدا ناوی هاتووە وەك:

1. بۆ یەکەمین جار سوڵتان سەنجەری سەلجوقی لە ساڵی ١١٥٠ی زایینی وەك ناوی یەکێك لە هەرێمەکانی سنووری دەسەڵاتی بەکارهێناوە، پایتەختی ئەو ویلایەتەش "قەڵای بەهار" بووە.
2. دواتر گەریدەی بەناوبانگی ئیتاڵی "مارکۆ پۆلۆ ١٢٥٤-١٣٢٣"ی میلادی یەکەم کەس بووە کە ناوی "کاردستان"ی بۆ ناوی وڵاتی کوردان بەکارهێناوە. ئەوەش لەو سەردانەیدا کە ساڵی ١٢٧١ پێی هەستاوە و تیایدا بە کوردستاندا تێپەڕیوە.
3. مێژوونووسی بەناوبانگی ئیسلامی "حەمدوڵلا مستەوفی قەزوینی" لە کتێبەکەیدا بەناوی "نزهە القلوب" لە دەوروبەری ساڵی ١٣٤٠دا زاراوەی "کوردستان"ی بۆ وڵاتی کوردان بەکارهێناوە کە بۆ شانزە ویلایەت دابەشیکردووە و ویلایەتەکانیش ئەمانە بوون: (هەمەدان- ئورمیە- قەرەمسین- شاری کورد- ئیلام- شارەزوور- ئامێدی- موسڵ- جزیرە- حەلەب- نووسەیبین- ئامەد- ئورفە- میافارقین- ئەرزەرووم- بەتلیس) پایتەختەکەشی بە قەڵای بەهاری باکووری خۆرئاوای شاری هەمەدان دانا.
4. مێژوونووسی مەغۆلی (ڕەشیدەدین فەزلوڵلای هەمەدانی) لە ١٣١٨ مردووە، لە

پەرتووکەکەیدا بە ناوی (تأريخ المغول) زیاتر لە جارێك وشەی کوردستانی بەکارهێناوە.
شوێنی دانیشتنی کوردەکان "وڵاتی کوردان" دەگەیەنێت، خودی زاراوەکەش لە هەردوو بڕگەی "کورد" بەواتا "نەتەوەی کورد"و "ستان- State" بەواتا "هەرێم" پێکهاتووە، هەردوو بڕگەکەش بەسەر یەکەوە مەبەست لەو هەرێمە بەرفراوان و رووبەرە خاکەیە کە نەتەوەی کوردی تێدا ژیاوە. کوردیش ناوی نەتەوەیی گەلێکە کە نیشتەجێی وڵاتێکی شاخاوین کە ناوچەکانی باکووری خۆرهەڵاتی تورکیا و باکوری خۆرئاوای ئێران و باکوری خۆرهەڵاتی عێراق و سوریایان دروست کردووە کە سەردەمانێکە بە کوردستان ناسراوە. کوردستان لە مێژووی کۆندا لای گەلانی دراوسێ و گەلانی تر بە زاراوەی جۆراوجۆر هاتووە، وەك:

١. (سوبیر و سوبارتو) لای سۆمەرییەکان
٢. (کوردتی) لای بابلییەکان کە بە مانای (خاکی کاردا) هاتووە
٣. (کۆتیوم و زاموا) لای ئەکەدی و عیلامی و کاشییەکا
٤. (کورا کوتیوم) لای ئاشورییەکان
٥. (علیاتم) لای تورکەکان
٦. (کوهستان) لای فارسەکان
٧. (بلاد الجبل) لای عەرەبەکان
٨. (کاردۆ) لای سریانییەکا
٩. (قاردو) لای یۆنان
١٠. (قاردشۆی) لای رۆمانییەکان
١١. هەرچی جوگرافیاناسی یۆنانی "سترابون"ە بە خاکی (کاردۆخیا) و هەندێك جاریش بە وڵاتی (کوردویین و کوردونیا) ناوی بردووە، بۆیە هەموو ئەو وڵاتەی کە کوردی تێدا ژیاوە، لە کۆندا لە رووی سیاسییەوە ناوی (کوردستان) نەبووە.

دوای تەواوبوونی جەنگی یەکەمی جیهانی، ئەو دەوڵەتە بە نەخشەیەکی بڕیارلەسەردراو بۆ کوردستانی باشوور و مەسەلەی کورد نەهاتبوونە ناوچەکەوە. لەسەرەتادا ئامانجیان گرتنی تا بەغداد بوو، دوای ئەوە مەسەلەی هێرش بۆ سەر موسڵ و کوردستان هێنرایە ئاراوە، ئەفسەرە کاربەدەستەکانی ئینگلیز لە بەغداد و کوردستاندا بووبوونە سەرچاوەی زەمینەخۆشکردن بۆ داڕشتنی نەخشەیەکی لەبار بۆ سیاسەتی ئایندەی وڵاتەکەیان لەو ناوچەیەدا کە بە گشتی بیوون بە سێ ئاڕاستەی جیاوازەوە:

١. زۆربەی خاوەن دەسەڵاتە بەرزەکان لەگەڵ ئەوەبوون کە کوردستانی باشوور

بخرێتە سەر میسۆپۆتامیا و وڵاتی عێراقیان لێ پێکبهێنرێت. فی تی ولسن حاکمی گشتی لە بەغداد سەرکردایەتی ئەم ڕێبازەی دەکرد بە هاوکاری سێر پرسی کۆگس، مێجەر سۆن و زۆری تر، چونکە ئەمان باشووری کوردستانیان بەتەواوکەری ڕۆڵی میسۆپۆتامیا و کەنداو دادەنا.

٢. ئەم دام و دەزگا و ئەو لێپرسراوانە بوون کە لایان وابوو پەلەنەکرێت لە هەنگاونانی بێ لێکۆڵینەوە و بێ تێگەیشتن لەدانیشتوانی ناوچەکە تا ئەوانە ڕووندەبنەوە.

٣. ئەو گرووپە بوون کە لەگەڵ دامەزراندنی دەوڵەتێك بوون بۆ کورد لە سەرجەم ناوچەکانی کوردستانی باشووردا، بێگومان گەلێك هۆ ئەو دیاردانەیان بەو جۆرە خوڵقاندووە، بەلام ئەوەی کە گرینگ بێت بۆ ئێرە ئەوەیە کە مەبەست و ئامانجی سەرەکی هەرسێ تاقمەکە خزمەتی دەوڵەت و وڵاتەکەیان بووە، هەر تاقمە لەو بڕوایەدا بووە کە بەو جۆرە و لەو ڕێگەیەوە دەتوانرێت بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا بپارێزن، دیارە هەر لایەکیشیان بەڵگە و بۆچوونی لۆجیکی و لێکدانەوەی خۆی هەبووە.

زمان

کوردناسەکان بە گشتی لەسەر زمان و وێژەی کوردی لێکۆڵینەوەیان کردووە، پێش ئەوە پێویستە خوێندکارانی زانکۆکان ئاشنا بن بە گریمانەکانی پەیدابوونی زمان ئەوانیش بریتین لە:

یەکەم/ گریمانەی دەنگە سروشتییەکان: مێژووی ئەم گریمانەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی (٤- ٥) پ.ز، کە لەلایەن (ئەفلاتوون) هوە خراوەتەڕوو. بەپێی ئەم گریمانەیە، سەرەتاکانی پەیدابوونی زمان بەهۆی لاساییکردنەوەی دەنگە سروشتییەکان و دەنگی گیانلەبەرانەوە پەیدابووە، وەك (هاژەی ڕووبار، گرمەی هەور....هتد)، بەڵام لەبەرئەوەی ئەم فۆڕمانە لەزمانەکاندا جیاوازن، بۆیە ئەم گریمانەیە لەئێستادا کاری پێ ناکرێت. واتە لەڕێی لاساییکردنەوەی دەنگەکانی دەوروبەرەوە بە سەرەتاکانی زمان ئاشنا بووە.

دووەم/ گریمانەی دەنگ و هاواری هەستدەربڕ: پەیڕەوکەرانی ئەم گریمانەیە پێیان وایە مرۆڤ بۆ یەکەم جار لەڕێی گوزارشتکردن لە هەستە ناوەکییەکانی وەك (ئازار- ترس- خۆشی- ڕق لێبوون) دەنگی دەربڕیوەو دواتر گەشەی پێداوەو کردویەتی بە زمان. بیری ئەم گریمانەیە بۆ یەکەمجار لەلایەن زانای ئەڵمانی (شتاینتهاڵ) و هاوڕێکانییەوە لەسەدەی (١٩)دا خرایەڕوو، چونکە ئەمان بڕوایان وابوو، سەرەتا

زمان بەهۆی گوزارشتکردن لە هەستە جیاوازەکانی وەك (خۆشی، شادی، ناخۆشی، ئازار، خەم،...هتد) پەیدابووە، پاشان ئەم دەنگانە وردە وردە گەشەیان کردووە، تا بەم چەشنەی ئەمڕۆیان لێهاتووە.

سێیەم/ گریمانەی بزاوتن: خاوەنانی ئەم گریمانەیە، لەو بڕوایەدان مرۆڤ یەکەم جار لەڕێی بەکارهێنانی پەلەکانی (دەست و قاچ و سیما) پەیوەندی بە هاوڕەگەزەکانییەوە کردووە، پاشان گەشەی پێداوەو کردوویەتی بە زمان. هەندێ لە زمانەوانانی وەك (ڤۆنت، مار) پێیان وایە، زمان لە جوڵاندنی ئەندامانی جەستەوە سەریهەڵداوە، واتە زمانی سەرەتا، کردە جەستەییەکان و بزاوتن بووە، کە لەئێستاشدا مرۆڤ ناتوانێ دەستبەرداریان ببێت، بەڵام لەڕاستیدا ئەو هێمایانە زۆر سنووردارن، بۆیە ناکرێ بەتەنها، گوزارشت لەهەست و بیری ناوەوەی مرۆڤ بکەن.

چوارەم/ گریمانەی مۆسیقا: بەپێی ئەم گریمانەیە، مرۆڤ وەك بوونەوەرێکی خاوەن هەست و سۆز، بەشێوەی دەنگی ئاوازدار گوزارشتی لە هەستەکانی دەروونی کردووە و زمانی داهێناوە. ئەم گریمانەیە لەلایەن (یەسپرسن)هوە خراوەتەڕوو. بەپێی ئەم گریمانەیە، زمان بەچەند قۆناغێکدا تێپەڕیوە: لەسەرەتادا گۆرانییەکی بێ وشە بووە، واتە تەنها ئاواز بووەو بەمەبەستی هەست دەربڕین بەکارهاتووە، بەڵام دواتر بریتی بووە لە وشەی درێژی قورس.

پێنجەم/ گریمانەی پەیوەندی: بەپێی ئەم گریمانەیەش، مرۆڤ وەك بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی بەهۆی پێویستیی زۆری بە پەیوەندییکردن بە هاوڕەگەزەکانییەوە زمانی داهێناوە. بەبڕوای (ڕیڤێز) زمان پێش ئەوەی بگاتە ئەم قۆناغەی ئێستای، بە سێ قۆناغی جیاوازدا تێپەڕیووە. لە قۆناغی یەکەمدا مرۆڤ چەند دەنگێکی سادەی ئاڕاستەی دەوروبەر کردووە. لەقۆناغی دووەمدا مرۆڤ وردە وردە هەنگاوی ناوە بۆ گەشەکردنی دەنگەکان، بۆیە لەو کاتەدا ئەو دەنگانەی دەریبڕیوون، بۆ بانگکردنی کەسی بەرامبەر بووە. قۆناغی سێیەمیش، قۆناغی وشەیە، کە دەنگەکان وەك هێما بەرامبەر کەرەستەکانی سروشت بەکارهێنراون.

شەشەم/ گریمانەی ئایینی: بیروڕای ئەم گریمانەیە لەوەدا کۆدەبێتەوە، کە خوای گەورە توانای قسەکردن و دەربڕینی دەنگەکانی بە مرۆڤ بەخشیوە، ئەویش بەهۆی پرۆگرامکردنی مێشکی مرۆڤ و دانانی بەرنامەیەکی ئاڵۆزو گونجاوەوە بۆ ئەو مەبەستە.

تایبەتمەندییەکانی زمان: (زمان پێڕەوە)، (زمان ڕەمزە واتە وێنەیی، هۆیی یان لەخۆوەیە)، (زمان دەنگە)، (زمان تایبەتە بە مرۆڤ)، سەبارەت بە ئەرکەکانی زمان

لەڕووی ناوەڕۆکەوە ئەمانەن: (هەواڵگەیاندن، پرسیارکردن، هەستدەربڕین، وروژاندن، فەرماندان، ڕاپەڕاندن و جێخۆشکردن).

زمانی کوردی

زمانەوانەکان، زمانەکانی جیهانیان بە سەر چەند خێزانە زمانێکدا دابەشکردووە، بە پێی ڕەگەز، ڕێزمان، ڕێبازی پێشکەوتن. سەرەکیترین خێزانە زمانەکانیش ئەمانەن: (خێزانی هیندۆ - ئەوروپایی، خێزانی سامی، خێزانی ئۆرالی و خێزانی چینی تبتی).
زمانی کوردی یەکێکە لەو زمانانەی کە سەر بە خێزانی (هیندۆ - ئەوروپایی)یە، ئەو گەلانەی کە بە زمانی هیندۆ- ئەوروپایی دەدوێن، دەکەونە ناوەڕاستی ئاسیا، تا ئەوپەڕی کەنارەکانی ڕۆژئاوای ئەوروپا.
خێزانی زمانە هیندۆ ئەوروپاییەکان
زاناکانی شوێنەوارناسی (ئارکیۆلۆجیەکان)، لە سەر ڕووبەرێکی زۆر فراوانی سەرزەمینەکانی جیهانی کۆن، بەدرێژایی ڕۆمانیا و باشوری روسیا و هیندستان و تورکستان و کوردستان، واتە لە هیندستانەوە، تا ئەوروپا، شارستانیەتێکی مرۆڤایەتی هاوشێوەی کۆنیان دۆزیەوە، دوای تەواوبوونی چەرخی تازەی بەردین (ئەم چەرخە لە باشوری خۆرئاوای ئاسیادا لە ٦٠٠٠ تا ٨٠٠٠ ساڵ پێش زایینی خایاندووە).
زانایان گەیشتنە ئەوباوەڕەی، کە ئەم شارستانیەتە هاوشێوە و چوون یەکە، دەستکردی یەك گەلە و شوێنەوار و پاشماوەکانی هەر لە هیندستانەوە تا ئەوروپای بە جارێك گرتبووەوە، لەبەر ئەوە ئەو گەلەیان ناو نا (هیندۆ -ئەوروپایی). ئەو گەلە لە چەند هۆزێك پێکهاتبوو، پێش ئەوەی بکەونە کۆچکردن و بڵاوبوونەوە لە نیشتمانە کۆنەکەی خۆیاندا، بە درێژایی دەشتەکانی خۆرهەڵات و باکوری خۆرهەڵاتی دەریای خەزەردا نیشتەجێبوون. ئەو هۆزانە، کە هێشتا یەك گەل بوون، بە زمانێك قسەیان دەکرد، کە ناوی زمانی (هیندۆ - ئەوروپایی) لێنرا، کە ئەمیش لە زمانێکی کۆنترەوە پەیدا بووە و پەرەی سەندووە، کە بڕوا وایە لە هەزارەی پێنجەمی پێش زاییندا هەبوو بێ و پسپۆڕان ناویان لێناوە (زمانی بەرایی هیندۆ – ئەوروپایی).
گەلە هیندۆ – ئەوروپاییەکان لە شوێنی خۆیانەوە بە سێ ئاراستە دەستیان کرد بە کۆچکردن:
ئاراستەی یەکەم: ڕوویانکردە ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا، کە ئەمانە ڕەچەڵەکی یۆنانی و ڕۆمانی و گەلەکانی تری ئەوروپا بوون، کە بە زمانە هاوچەرخەکانی ئەوروپا دەدوێن.
ئاراستەی دووەم: بەرەو باشووری ڕۆژهەڵات ڕۆیشتن، تا گەیشتنە سنوورەکانی

هیندستان، ئەمانە بە زمانە جۆربەجۆرەکان هیندی دەدوێن.
ئاراستەی سێیەم: بەرەو ئاسیای بچووك و چیاکانی زاگرۆس هاتن و لە ئێران و کوردستاندا بڵاوبوونەوە، پێشەنگی ئەوانەی گەیشتنە چیاکانی زاگرۆس (گۆتی)یەکان بوون، دوای ئەوانیش (میدی)یەکان هاتن، کە بە ڕەچەڵەکی کورد دادەنرێن.
کەواتە خێزانە زمانی (هیندۆ - ئەوروپایی)، لە ئاسیا و ئەوروپادا، کۆمەڵێکی زۆر زمانی سەرەکی و جۆربەجۆری تێدایە و بە گشتی دەکرێن بە دوو بەشەوە:
یەکەم: کۆمەڵی رۆژهەڵای (هیندۆ – ئێر انی) یان (هیندۆ – ئاری):
دەکرێن بە دوو دەستەوە: (هیندی و ئێرانی)
کۆمەڵی زمانە ئێرانیەکانیش دەبن بە دوو گروپی ترەوە:
- ژووررووی رۆژئاوا: زمانەکانی (کوردی، ماد) دەگرێتەوە.
- خوارووی رۆژئاوا: فارسی دەگرێتەوە.
دووەم: کۆمەڵی رۆژئاو ایی: ئەم زمانانە دەگرێتەوە:
- زمانە جەرمانیەکان: (ئەڵمانی، ئینگلیزی، هۆڵەندی،...).
- زمانە سلاڤیەکان: (رووسی، پۆڵەندی، چیکی،...).
- زمانە لاتینیەکان، یان رۆمانیەکان: (ئیتاڵی، فەڕەنسی،ئیسپانی،..).
- زمانە یۆنانیەکان.
- زمانە کەڵتیەکان: (ئێرلەندی).

ز انستی زارەکان
ئەو زانستەیە کە تایبەتە بە لێکۆڵینەوە لە چۆنیەتی دروستبوون و پەیدابوونی زارەکان لە زماندا، سەرەڕای دیاریکردنی ئەو هۆکارانەی وادەکەن، زمان چەند زارو شێوەزارێکی جیاوازی لێ پێك بێت.
جۆرەکانی زار:
لەهەموو زمانەکانی جیهاندا، لەپاڵ دیالێکتی سەرەکیدا، کۆمەڵێك دیالێکتی تریش هەن، لەوانە:
١. دیالێکتە کۆمەڵایەتییەکان
٢. دیالێکتە پیشەییەکان
٣. دیالێکتە ناوچەییەکان
٤. دیالێکتی پەتی
٥. دیالێکتی هەڕەمەکی

دیالێکتەکانی زمانی کوردی

دیالێکتەکانی زمانی کوردی بە چەند جۆرێکی جیاواز دابەش کراون، بۆ نموونە هەندێك زمانی کوردی دەکەن بە دوو بەشەوە، دیالێکتی کرمانجی ژووروو، دیالێکتی کرمانجی خواروو، کە پاشان هەر یەکێك لەمانەش چەند شێوەزارێکی تری لێدەبێتەوە، بەڵام هەندێکی تریان بەجۆرێکی تر دابەشی دەکەن، کە (کرمانجی ژووروو، لوڕ، کەلهوڕ) دەگرێتەوە، بەڵام ئەم دابەشکردنانە جێی مشتومڕی زمانەوانەکانن، ئەمەش پەیوەندی بە شێوەزاری لوڕییەوە هەیە، کە تا ئێستاش زمانەوانان هاوڕانین سەبارەت بەوەی ئەم شێوەزارە بەبەشێکی زمانی کوردی دابنرێت، هەروەك کاربەدەستان و دەسەڵاتدارانی حکومەتی ئێران، لوڕی بەشێوەزارێکی زمانی فارسی دادەنێن، لەمەشدا چەند هۆکارێك ڕیخۆشکەرو پاڵنەر بووە تا بیروڕای خۆیان بەم جۆرە دەربڕن:

- هەرێمی لوڕستان (بەشی باشووری کوردستانی ئێران) لەزۆر ڕووەوە، بەتایبەت لەڕووی ڕۆشنبیری و خزمەتگوزارییەوە پەراوێز خراوە، تا هیچ دەرفەتێك لەبەردەم کوردانی ئەو ناوچانەدا نەبێت پەرە بە هەستی نەتەوایەتیی خۆیان بدەن.
- لەڕووی دینییەوە، دانیشتووانی ناوچەکە بەگشتی شیعە مەزهەبن، حکومەتی ئێرانیش بەردەوام لەپێناوی مەرامی سیاسیی خۆیدا، هەوڵیداوە لەڕێی لایەنە دینییەکەوە کاریگەریی لەسەر کوردانی ناوچەکە هەبێت، تا بتوانێت سەرنجیان بەلای زمانی فارسیدا ڕابکێشێت.
- کوردەکانی ناوچەکەش بەجۆرێك لەجۆرەکان کەمتەرخەم بوون، کە لەڕووی نووسین و خوێندنەوەوە زیاتر بایەخیان بە زمانی فارسی داوە، نەك شێوەزاری لوڕی، بۆیە نووسین و بڵاوکراوەکان زیاتر بە زمانی فارسی بوون، سەرئەنجام ئەمە وایکردووە زمانی کوردی لەو ناوچانەدا بەرەو کزی و لاوازی بڕوات.

دابەشبوونی زمانی کوردی:

یەکەم/ دیالێکتی کرمانجی ژووروو: ئەمیش چەند شێوەزارێك دەگرێتەوە:

- بایەزیدی/ لەباکوور و باکووری ڕۆژهەڵاتی دەریاچەی وان.
- هەکاری/ لە باشوور و باشووری ڕۆژئاوای دەریاچەی وان.
- بۆتانی/ لەدەوروبەری دۆڵی بۆتان و شارەکانی جزیرە و دیاربەکر.
- شەمدینانی/ باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا.
- بادینانی/ لە شاری دهۆك و قەزاکانی ئامێدی، ئاکرێ، شێخان، شەنگال.

دووەم/ دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست: ئەمیش چەند شێوەزارێکی تری لێ بووەتەوە:

- موکری/ شارەکانی شنۆ، نەغەدە، میاندواو، سەقز، بۆکان، بانە، سەردەشت، مەهاباد.
- سۆرانی/ شاری هەولێرو دەوروبەری، هەروەها کۆیە و ڕەواندز.
- شێوەزاری سلێمانی/ مەڵبەندەکەی شاری سلێمانییە، جگە لە دەوروبەری شار، ناوچەکانی شارباژێر و شارەزووریش دەگرێتەوە.
- ئەردەڵانی/ شارەکانی سنە، ڕەوانسەر، بیجاڕ، بەشی باکووری جوانڕۆ.
- گەرمیانی/ ناوچەکانی کفری، کەرکوك، قەرەتەپە، شوان دەگرێتەوە.

سێیەم/ دیالێکتی کرمانجی خواروو:

- شێوەزارەکانی (لوڕی، بەختیاری، مامەسانی، لەکی، کۆهگلۆ) دەگرێتەوە.

چوارەم/ دیالێکتی گۆران: لەم شێوەزارانە پێکدێت:

- گۆرانی ڕەسەن: ناوچەکانی زەهاو، جوانڕۆ، قادر کەرەم، هۆزی زەنگەنە.
- باجەڵانی: کوردەکانی ناوچەی شەبەك، ناحیەی مەیدان، قۆرەتوو.
- زازایی: باکووری کوردستان پێی دەدوێن، لە ناوچەکانی (ئەرزڕۆم، موش، خەرپووت،... هتد).
- هەورامی: ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای شاخی هەورامان، پاوە. هەورامانیش دوو بەشە: بەشی (لهۆن) کە ڕۆژئاوای شاخەکانی هەورامان (بەشی کوردستانی عێراق) دەگرێتەوە، بەشی (تەخت)، ڕۆژهەڵاتی شاخەکانی هەورامان دەگرێتەوە، کە دەکەوێتە کوردستانی ئێرانەوە.

ڕێبازە ئەدەبییەکان

ڕێبازی ئەدەبی بریتییە لە کۆمەڵە تیۆر و بۆچونێکی ئەدەبی کەلە شارێك، یان وڵاتێکدا سەرهەڵدەدات و نوێنەرەکانی بە بەرهەمەکانیان دەیچەسپێنن، زۆر جاریش بەوڵاتانی تردا بڵاودەبێتەوە. وڵاتانی ئەورووپا مەڵبەندی لەدایکبوونی هەموو ڕێبازە ئەدەبیەکانن.

ئەدەبی کلاسیزمی کوردی

لێکۆڵەرانی ئەدەبی دەریانخستووە، ئەدەبی کلاسیزمی کوردی هەر لە سەرەتای پەیدابوونییەوە بەشیعر دەستی پێکردووە.

ئەدەب بەزاری لوڕی لە سەردەمی سەلجوقییەکان بەدواوە بەتەواوی سەریهەڵدا، چونکە لەساڵی حەڤدەیەمی کۆچی، بەهۆی بڵاوبوونەوەی ئایینی پیرۆزی ئیسلامەوە،

زمانی عەرەبی باڵادەستی خۆیەتی سەپاند بەسەر زمانی هەموو گەل و نەتەوە موسڵمانە ناعەرەبەکاندا.
بۆیە سەردەمی سەلجوقییەکان لەڕووی سیاسی و مێژووییەوە: پشتیوانێکی گەورە بوو بۆ زیندوکردنەوە و بووژانەوەی زمان و ئەدەب، کوردیش وەك نەتەوەکانی تر گەڕایەوە سەر زمانی زگماکی خۆی و وردە وردە شاعیرانی کورد دەستنیشانکردووە بە زیندوکردنەوە و بوژانەوەی ئەدەبی کوردی، کۆنترین شیعری کوردی لە دوای سەردەمی سەلجوقیەکان، کە مابێتەوە و نەفەوتابێت شیعرەکانی (بابا تاهیری هەمەدانییە)،کەبە زاری لوڕی نووسیویەتی.

گەشەسەندنی ئەدەبی کوردی سۆڤێتی و کاریگەریی ئەدەبی فۆلکلۆری

لە بارودۆخی تایبەتیی کوردی یەکێتیی سۆڤیتی جاراندا، ئەدەبی تازەی کوردی سۆڤێتی لەسەر بناغەی ئەدەبی فۆلکلوری کوردی دامەزراوە، گەشەسەندنی ئەو ئەدەبە شانبەشانی لێکۆڵینەوە و سوودبینین لە داستانی دەوڵەمەندی میللی ڕۆیشتووە، بە یەکێك لە نیشانە ئاشکرا و بەرزەکانی پلەی گەشەسەندنی ڕۆشنبیری کوردی یەکێتیی سۆڤیت دادەنرێت، بەم جۆرە نووسەران گەلێك بەرهەمی ئەدەبی وایان نووسی کە ناویان لە مێژووی ئەدەبی کوردی ئەم سەردەمەدا تۆماربکرێت لەمانە: عەرەبی شەمۆ، حاجی جندی، ئەمینی ئەبدال، وەزیری نادر، جاسمی جەلیل، موسەیی ئاخۆندۆڤ، یوسفی بەکۆ و باخچۆیی سلۆ... هتد، دیارن.
ئەگەر (عەرەبی شەمۆ) بەرهەمدارترین و بەناوبانگترین نووسەری کوردی سۆڤیەتی بێت، ئەوا (حاجی جوندی و ئەمینی ئەبدال) خەباتێکی زۆریان لەڕێگای بووژاندنەوەی زمانی کوردی لەوڵاتی سۆڤێتدا کردووە، بەهۆی نووسینەکانیانەوە نەتەوەی کوردیان بە گەلانی سۆڤێتی و گەلانی ترناساندووە، بەهاوکاری یەکتر چیرۆکی (لازۆ)یان لە ئەرمەنییەوە وەرگێڕایە سە رکوردی، یەکێك لە پلە گرینگەکانی گەشەسەندنی ئەدەبی کوردی سۆڤێتی بە بڵاوکردنەوەی کۆمەڵەی (فۆلکلۆری کوردی) دەست پێدەکات کە لەساڵی (١٩٣٦)دا لە یەریڤان چاپکراوە، لەم کۆمەڵەدا گەلێك باسی وەك: خۆشەویستی و باری خێزانی کورد و حاڵی ژنان، دەسەڵاتی سەرتیرە و خاوەن دەسەڵاتەکان، میوانداری و ئازایەتی...هتد، ڕەنگیداوەتەوە.
ل هئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی ئەم سەردەمەدا دەنگی شیعری لیریك و بابەتی داستان ئامێز دیارە، لەبەرهەمێکی حاجی جندیدا کەناوی (شاریێ) بوو، باسی یاسای

بەشوودان وشیربایی دەکرد کەتا سەردەمی شۆڕشی ئۆکتۆبەر لە چیاکانی پشت قەفقاسدا لەناو نەوەی کۆندا مابوو، لەو بەرهەمەدا ناڕەوایی و پەیڕەوی کۆن بەڕووخسارێکی هونەرمەندانە دەربڕاوە، ئادگاری(شارێ)کە قۆچی قوربانی دەستی (شیربابیە) بەرامبەر بەو باوکە پیرەی کە بە دەستی خۆی کچە خۆشەویستەکەی بەرەو مەرگ دەبات، هاوارێکە بەرامبەر بەو ڕەفتارە کۆنە، شاعیر زۆر سادە باسی ئازاردانی کچ و بە زۆر بەشوودانی دەردەخات کە ئەمە لە کۆندا سەرەنجامی هەموو کچێکی کورد بوو.
ئەدەبی گەلانی سۆڤێتی دەوروپشت کاریان کردووەتە سەر ئەدەبی تازەی کوردی، ئەدەبیاتی کوردی سۆڤێتی نەوەیەکی تازەی لە نووسەران پێگەیاند، لەوانە: (میکائیلی ڕەشید، قاچاخی مراد، عەزیزی سلۆ، عەتاری جەدۆ، کارلینی چاچان، شکۆی حەسەن و ئۆردیخانی جەلیل) و چەند شاعیری تر کە بەردەوام کۆمەڵە شیعریان لە تبلیس و پەریڤان چاپ کردووە هەر لەم ماوەیەدا نووسەرانی کورد بەرهەمی نووسەرانی ناوداری (ڕووسی) سۆڤیەتی جارانیان وەرگێڕا بۆ زمانی کوردی.

بناغەی ئەدەبی کوردی سۆڤیەتی:
لەبەرئەوەی ئەدەبی کوردی سۆڤیەتی لەسەر بناغەی ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی دانەمەزراوە، ئەمە بۆتە هۆکاری ئەوەی زۆرجار ساکاری و سادەیی لە زمان و دەربڕیندا ببینرێت و ئەو چێژەی ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی تێکەڵ بە بناغە و ڕەگەزەکانی ئەو شیعرانە نەبووە ئەمە بۆ شیعر، بەڵام لە چیرۆکدا ئەو چیرۆکنووسی ڕۆژئاوا تێکەڵ بە بەرهەمی چیرۆکیان ببێت و شتێکی تازە و بەنرخ بێتەکایەوە.
ئەم بەهەمانەی باسمانکردن، لە بنەڕەتدا بەکرمانجیی سەرو نووسراون، بەڵام بەرەو پێشچوونی تایبەتی وایکردووە لەبناغەی کلاسیزمییەکەی کرمانجی سەروە دووربن و لەجیاتی عەرەبی و فارسی و تەنانەت تورکیش، زاراوەی تازەی زمانی تری تێکەڵببێت، لەگەڵ ئەوەشدا بەتایبەتی لەدوای شۆڕشی چواردەی تەموزی(١٩٥٨)ز لەعێراق، ڕوناکبیرانی کوردی سۆڤێتی، چ بۆ خۆیان و چ لەبەرهەمیاندا لە گەشەسەندنی ئەدەبی کوردی عێراق دانەبڕاون.
لەناو نووسەرانی کوردی یەکێتی سۆڤێتدا، (عەرەبی شەمۆ) هەر ئەوەنییە کە لە یەکێتی سۆڤێتدا ناوبانگی هەبێت، بەڵکو لەدەرەوەش ناوبانگێکی زۆری هەیە، (عەرەبی شەمۆ) دەستی بە نووسینی وتار کرد لەبوارە جیاجیاکانی کاروباری ڕۆشنبیری

کوردی و ژیانی کۆمەڵایەتی لەوگوندانەی کوردی ئێزیدی لێ نیشتەجێبوون،لەبواری ئەدەب وئامادەکردنی ڕۆژنامەی کازیوەی ڕۆژهەڵات (زاریافۆستوکا) کاری کرد، نووسینەکانی عەرەبی شەمۆ بە زمانی ڕووسی بوون، چونکە ئەم نووسینانە بۆ ئەو زانا و ڕۆشنبیر و ڕۆژهەڵاتناسانەی ئەورووپی بوون کە گرنگییەکی تایبەت دەدەنە لێکۆڵینەوەی کوردی بە شێوەیەکی گشتی.

یەکێك لەبەرهەمە بەناوبانگەکانی ڕۆمانی (شڤانی کورد)ە، لە ساڵی (١٩٣٥)ز بە کوردی بڵاوکرایەوە و زووبەزوو کرایە ئەرمەنی و ڕووسی و ئەڵمانی، ڕۆمانەکانی (شڤانی کورد) و (کوردی ئەلەگەز) لە بەرهەمە کۆنەکانی کوردی ئەرمەنستانی سۆڤێتین.

گەوهەری زمانەوانی

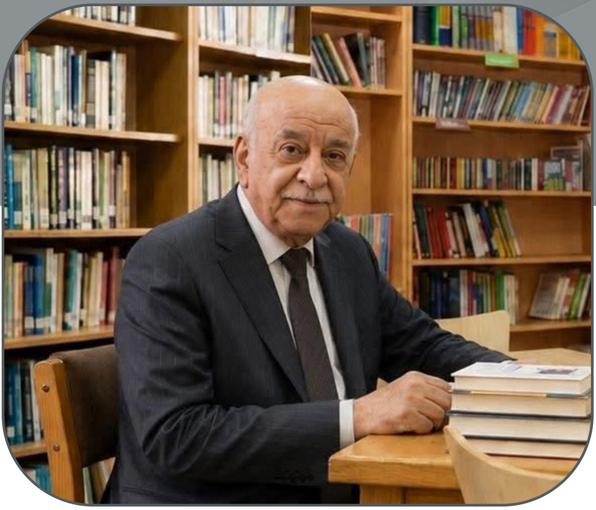

پرۆفیسۆر د. محەمەد مەعرووف فەتاح
(حەمەی مارف)

ئامادەکردنی: گۆڤاری زمانەوانی

کاتێک باسی بنیاتنانی زانستی زمانی کوردی، ناسنامەی ئەکادیمی، و ڕەگە تیۆرییەکانی لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان دەکرێت، ناوی زمانەوانی گەورەی کورد، پرۆفیسۆر د. محەمەد مەعرووف فەتاح، کە لە ناو ناوەندە زانستی و ڕۆشنبیرییەکاندا بە (حەمەی مارف) ناسراوە، وەک کۆڵەکەیەکی سەرەکی، فیکری و ڕەنگڕێژی یەکەمی ئەم ڕێبازە زانستییە دەردەکەوێت. لە مێژووی هەر گەل و نەتەوەیەکدا، کەسانێک هەن کە تەنها ڕۆشنبیر یان نووسەر نین، بەڵکو مۆدێل و سیستم و هۆشیاریی نەتەوەیەک دەردەخەن و داهاتوویەکی ڕوون و زانستی و پارێزراو بۆ زمان و کلتوری خۆیان دابین دەکەن. ئەم کەسایەتییانە وەک چرای ڕێنیشاندەر لە تاریکاییەکانی مێژوودا دەدرەوشێنەوە و ڕێگای پێشکەوتن بۆ نەوەکانی داهاتوو ڕووناک دەکەنەوە. کوردستان لە مێژوودا کە بە درێژایی سەدەکان ڕووبەڕووی ئاستەنگی سیاسی،

کۆمەڵایەتی و کلتوری جۆراوجۆر بووەتەوە، بوونی کەسایەتییە زانستییەکانی وەک د. محەمەد مەعرووف فەتاح، خزمەتێکی بێوێنە بووە بۆ پاراستن و پەرەپێدانی ناسنامەی ڕەسەنی کوردی. ئەم زانا گەورەیە توانی بە شێوازێکی هاوچەرخ، وردبینانە، زانستی و ئەکادیمی سەیری زمانی کوردی بکات و لە چوارچێوەی باسی سادەی ڕێزمانی کۆن و لاسایکەرەوەوە بیگوازێتەوە بۆ ئاستی زمانەوانیی مۆدێرن، فۆنۆلۆژی، و تیۆریی بەراوردکاری. ئەم وتارە ، بە وردی تەرخانە بۆ ناساندنی قۆناغەکانی ژیان، پێگەیشتن، وێستگەکانی خوێندن، ڕێبازی زانستی، و خزمەتە مەزنەکانی ئەم زانا گەورەیە کە بوونەتە بنەمای سەرەکیی زمانەوانی لە کوردستاندا. هەروەها هەوڵدەدرێت شوێن و پێگەی ئەم کەسایەتییە لە ناو سیستمی ئەکادیمی کوردستاندا دیاری بکرێت و کاریگەرییە درێژخایەنەکانی لەسەر توێژینەوە زمانەوانییەکانی داهاتوو ڕوون بکرێتەوە.

پرۆفیسۆر د. محەمەد مەعرووف فەتاح (حەمەی مارف) لە ساڵی ١٩٤٣ لە گەڕەکی دێرین و ڕەسەنی کانی ئاسکانی شاری سلێمانی چاوی بە ژیان هەڵهێناوە. سلێمانی، وەک مەکۆی ڕۆشنبیری، ئەدەب و نیشتمانپەروەری، ژینگەیەکی لەبار بوو بۆ گەورەبوونی کەسایەتییەکی کە خولیای زانست و قووڵبوونەوە بوو لە نهێنییەکانی زماندا. ئەم شارە لەو سەردەمەدا ناوەندێکی گرنگی ڕۆشنبیری کوردی بوو و کەسایەتییە گەورەکانی وەک حاجی قادری کۆیی، شێخ محەمەدی خاڵ، و نالی لەوێ ژیاوە و بەرهەمە ئەدەبییە بەنرخەکانیان بەجێهێشتووە. ئەم ژینگە کولتووری و ئەدەبییە کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر حەز و خولیای د. محەمەد مەعرووف فەتاح بۆ زمان و ئەدەب هەبووە.

حەمەی مارف لە خێزانێکی ناسراو و دەستپاک پەروەردە بووە و لە قۆناغە جیاجیاکانی ژیانیدا هەمیشە هەستی بە بەرپرسیارێتییەکی گەورە کردووە بەرانبەر بە زمان و کلتوری نەتەوەکەی. خێزانەکەی بە کەسایەتییە کولتوورخواز و ڕۆشنبیرەکانیان ناسرابوون و هەمیشە پشتیوانیی تەواویان لە ڕێگای زانستی کوڕەکەیاندا دەکرد. باوکی، مەعرووف فەتاح، خودی خۆی کەسایەتییەکی ڕۆشنبیر و خوێندەوار بوو و ڕۆڵێکی گرنگی لە گەشەسەندنی بیر و هزری کوڕەکەیدا هەبوو. ئەم ژینگە خێزانییە ئەکادیمییە و هاندانی بەردەوامی خێزان بوونە هۆی ئەوەی د. محەمەد مەعرووف فەتاح لە تەمەنێکی زووەوە خولیای خوێندن و توێژینەوە لە ناخیدا پەرە بستێنێت.

ناوبراو قۆناغەکانی خوێندنی سەرەتایی، ناوەندی و ئامادەیی لە شاری سلێمانی بە سەرکەوتوویی تەواو کردووە. لە سەرەتاکانی ژیانیدا، نیشانەکانی جیاوازی و وردبینی

بە ڕوونی لە کارکردن و خوێندنەوەکانی دیاربوون. مامۆستایانی ئەو سەردەمە هەمیشە بە زیرەکییەکەی سەرسام بوون و پێشبینی دەهاتوویەکی گەشیان بۆ دەکرد. ئەم ژینگەیە ڕەسەنەی سلێمانی، تێکەڵ بە حەزی بێوێنەی بۆ فێربوون، بوونە هۆی ئەوەی کە هەنگاو بە هەنگاو بەرەو لوتکەی سەرکەوتنی ئەکادیمی هەڵکشێت و ببێتە سیمبولێکی گەورەی زانستیی نەتەوەیی. لەم قۆناغانەدا، د. محەمەد مەعرووف فەتاح خوێندنی بەرنامە ئەدەبی و زمانەوانییەکانی بە شێوەیەکی ورد و پوختە تەواو کرد و بنەمایەکی پتەوی بۆ خوێندنی باڵای خۆی دامەزراند.

پاش تەواوکردنی قۆناغەکانی سەرەتایی و ئامادەیی لە شارەکەی خۆی، د. محەمەد مەعرووف فەتاح ڕووی لە ناوەندە زانستییە باڵاکان کرد و لە ساڵانی ١٩٦٢ تا ١٩٦٦ لە کۆلێجی پەروەردەی زانکۆی بەغدا درێژەی بە خوێندن دا و لەوێ بەکالۆریۆسی لە زمانی ئینگلیزیدا وەرگرت. ئەمە یەکەم هەنگاوی گەورەی ئەکادیمی بوو کە تێیدا دەروازەیەکی فراوانی بۆ ناسینی زمانی جیهانی و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانە خۆجێییەکان بۆ کرایەوە. زانکۆی بەغدا لەو سەردەمەدا یەکێک بوو لە گرنگترین ناوەندە ئەکادیمییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و کەسایەتییە زانستی و ئەکادیمییە ناودارەکان تێیدا دەیانخوێند. ئەم ژینگە ئەکادیمییە چڕ و پڕە و ئاشنابوونی بە ڕۆشنبیرانی جیاواز، کاریگەرییەکی زۆری لەسەر گەشەسەندنی فیکری د. محەمەد مەعرووف فەتاح هەبوو.

لەم قۆناغەدا، د. محەمەد مەعرووف فەتاح خوێندنی لەسەر سیستمی زمانی ئینگلیزی، ڕێزمان، و شیعر و ئەدەبی ئینگلیزی بە شێوەیەکی زانستی و ورد تەواو کرد و توانای خۆی لە شیکردنەوەی دەقە ئەدەبییەکان و پێکهاتە زمانەوانییەکان بەتەواوی دەرکەوت. هەروەها لەم ماوەیەدا، ئاشنای تیۆرییە کلاسیکی و هاوچەرخەکانی زمانەوانیی ئینگلیزی بوو، کە دواتر بووە هۆی پەرەپێدانی ڕوانگەیەکی بەراوردکاری بەرامبەر بە زمانی کوردی. وەرگرتنی بڕوانامەی بەکالۆریۆس لەو کاتەدا لە بەغدا، خەونێکی گەورە بوو بۆ زۆربەی خوێندکارانی کورد، بەڵام ئارەزووی بێپایانی د. محەمەد مەعرووف فەتاح بۆ قووڵبوونەوە لە زمانەوانیدا وای لێکرد کە لەم ئاستەدا نەوەستێت و بەرەو پلەی بەرزتری خوێندن هەنگاو بنێت.

ئارەزووی بێپایانی بۆ قووڵبوونەوە لە زمانەوانیدا وای لێکرد کە پاش چەند ساڵێک لە خزمەتکردنی مامۆستایەتی، لە ساڵانی ١٩٧١ تا ١٩٧٣ ڕوو لە دەرەوەی وڵات بکات و لە زانکۆی ئەمریکایی لە بەیرووت درێژە بە خوێندن بدات. زانکۆی ئەمریکایی

بەیرووت لەو کاتەدا یەکێک بوو لە پێشکەوتووترین و ناودارترین زانکۆکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و خاوەنی کتێبخانە و ئامرازە زانستییە پێشکەوتووەکان بوو. لەوێشدا توانی بڕوانامەی ماستەر لە زمانی ئینگلیزیدا بەدەست بهێنێت و ئاستی زانیارییە زمانەوانی و ئەکادیمییەکانی بۆ قۆناغێکی باڵاتر بەرز بکاتەوە. لەم ماوەیەدا، د. محەمەد مەعرووف فەتاح ئاشنای قوڵی بە ڕێبازە نوێکانی زمانەوانی و لێکۆڵینەوەی زانستی بەدەستهێنا و توانای خۆی لە بواری توێژینەوەی ئەکادیمیدا پەرەپێدا. ئەم وێستگانەی خوێندن بنەمایەکی زۆر پتەویان بۆ دروستکرد، تاوەکو بتوانێت دواتر ببێتە پێشەنگی ڕەخنە و زانستی زمانەوانی لە عێراق و کوردستاندا.

گرنگترین وەرچەرخانی ئەکادیمی لە ژیاننامەی پرۆفیسۆر د. محەمەد مەعرووف فەتاحدا، دوای ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١ ی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان هاتەکایەوە. لەو سەردەمەدا، ناوبراو ڕووی لە وڵاتی هۆڵەند کرد و لەوێ کورسییەکی خوێندنی باڵای لە زمانەوانیی بەراورد (کوردی - ئینگلیزی) پێ بەخشرا. ئەمە قۆناغێکی زۆر گرنگ بوو لە ژیانی ئەکادیمی ئەم زانا گەورەیەدا، چونکە هۆڵەند لەو کاتەدا یەکێک بوو لە پێشڕەوترین وڵاتانی ئەوروپا لە بواری زمانەوانی و توێژینەوە پێشکەوتووەکانی ئەم بوارەدا. زانکۆکانی هۆڵەند خاوەنی کتێبخانە و ئامرازە زانستییە هاوچەرخەکان بوون و پرۆفیسۆر و شارەزای بەناوبانگی جیهانی تێدا وانەیان دەگوتەوە.

حەمەی مارف لە ساڵانی ١٩٩٥ تا ١٩٩٧ توانی بە سەرکەوتوویی تێزە دکتۆراکەی لەو بوارەدا پێشکەش بکات و دکتۆرا لە زمانەوانیی بەراورددا بهێنێتەوە و بەمەش پلەی زانستیی پرۆفیسۆری وەرگرت. تێزی دکتۆراکەی لەسەر بەراوردکاریی پێکهاتە دەنگی و ڕێزمانییەکانی زمانی کوردی و ئینگلیزی بوو و تێیدا توانی خاڵە هاوبەش و جیاوازەکانی نێوان ئەم دوو زمانە بە شێوەیەکی زانستی و ورد دیاری بکات. ئەم توێژینەوە بەنرخە بووە یەکەم توێژینەوەی زانستیی بەراوردکاری لە نێوان زمانی کوردی و ئینگلیزیدا کە بە شێوەیەکی ئەکادیمی و زانستی ئەنجام درابێت.

ئەم بڕوانامە باڵایە و ئاشنابوونی ڕاستەوخۆی بە قوتابخانە و ناوەندە ئەوروپییەکان لە زمانەوانیدا، هێزێکی نوێی زانستیی پێ بەخشی. ئەو تیۆرە مۆدێرنەکانی زمانەوانیی ئەوروپی هێنایە ناو توێژینەوە کوردییەکانەوە و شێوازی خوێندن و شیکردنەوەی زمانەوانیی لە زانکۆکانی کوردستاندا گۆڕی بۆ مۆدێلێکی پێشکەوتوو. د. محەمەد مەعرووف فەتاح لەم قۆناغەدا ئاشنایی قوڵی بە بیردۆزەکانی دی سۆسیر، چۆمسکی، هالیس و هۆکێت، و زمانەوانە ناودارەکانی دیکەی ئەوروپی بەدەستهێنا و توانی ڕوانگە

و شیکردنەوەی خۆی لەم تیۆریانە هەڵبژێرێت و لە چوارچێوەی توێژینەوەکانی خۆیدا بۆ زمانی کوردی بەکاربهێنێت.

پرۆفیسۆر حەمەی مارف بۆ ماوەی زیاتر لە ٣٥ ساڵ وەک مامۆستایەکی دڵسۆز، بێوێنە و هەمیشە چالاک لە زانکۆی سلێمانی و زانکۆی سەلاحەددینی هەولێر خزمەتی کرد. ئەم ماوە درێژە لە خزمەتکردن، سەردەمێکی زۆر گرنگی پەرەپێدانی زانستی زمانەوانی لە کوردستاندا پێکهێنا. لە خزمەتی زانستیدا بە پلەی بەرزی پرۆفیسۆری گەیشت و بە دەیان وتاری زانستیی دەربارەی زمانەوانیی کوردی، زمانەوانیی ئینگلیزی و زمانەوانیی بەراورد لە گۆڤار و رۆژنامە و خولە زانستییەکانی زانکۆکاندا بڵاو کردەوە. ئەم وتارانە بە شێوەیەکی بەردەوام لە گۆڤارە زانستییەکاندا بڵاودەبوونەوە و بوونە سەرچاوەی سەرەکی بۆ خوێندکاران و توێژەرانی زمانەوانی لە کوردستان.

لە رێزمان و زمانەوانیی کوردی و ئینگلیزی و زمانەوانیی بەراورد دا، حەمەی مارف خاوەنی رێباز و قوتابخانەیەکی زانستیی تایبەت بە خۆی بوو کە جیاواز بوو لە رێبازە نەریتی و کلاسیکییەکان. رێبازی ئەو لەسەر بنەمای تێڕوانینێکی زانستی و ورد بنیاد نرابوو کە جەختی لەسەر شیکردنەوەی پێکهاتەکانی زمان دەکردەوە نەک تەنها لەسەر ئاستی رێزمانی نەریتی، بەڵکو لە ئاستی فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی، و رستەناسی دا. د. محەمەد مەعرووف فەتاح بڕوای بەوە بوو کە زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆیە و خاوەنی یاسا و پێکهاتەی تایبەت بە خۆیەتی کە پێویستە بە شێوەیەکی زانستی و بەبێ لاساییکردنەوەی زمانەکانی تر توێژینەوەی لەسەر بکرێت.

یەکێک لە گەورەترین و درەوشاوەترین شانازییەکانی ئەم زانا گەورەیە، خزمەتی بێوێنە بوو بە سەرپەرشتیکردنی نامەی ماستەر و دکتۆرا لە زانکۆکاندا. ناوبراو سەرپەرستیی زیاتر لە ٢٠٠ نامەی (ماستەر و دکتۆرا)ی لە زانکۆکانی کوردستان کردوە کە لە بواری زمانی ئینگلیزی، زمانی کوردی، و زمانەوانیی بەراورد دا نووسراون. ئەم ژمارەیە نیشاندەری خستنەبەری و بەخشندەیی زانستی ئەم پرۆفیسۆرە بوو و کاریگەرییەکی زۆری لەسەر گەشەپێدانی توێژینەوەی ئەکادیمیی لە کوردستاندا هەبوو. هەریەک لەم نامانە بوونە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ توێژینەوەی زیاتر و بەرەوپێشبردنی زانستی زمانەوانی.

هەروەها، وەک نیشانەیەک بۆ بەخشندەیی زانستی، سادەیی و بێوێنەیی تواناکانی، لە هەر چوار زانکۆی سەرەکیی کوردستاندا (دهۆک، سەلاحەدین، کۆیە، سلێمانی) مامۆستای وانەبێژ بووە و سەرۆکایەتی یان ئەندامێتیی دەیان لێژنەی هەڵسەنگاندنی

نامەی زانستیی کردووە، و بووەتە پەروەردەکار و ڕێنیشاندەری ڕاستەقینەی هەموو توێژەرانی کوردستان. ئەم ئامادەبوونە بەرفراوانە لە هەموو زانکۆکانی کوردستاندا نیشاندەری پێگەی بەرز و ڕێزی زۆری ئەکادیمی بوو کە لە ناو کۆمەڵگەی زانستی کوردیدا بەدەستی هێنابوو.

د. محەمەد مەعرووف فەتاح تەنها مامۆستایەکی پۆلی خوێندن نەبوو، بەڵکو پەروەردەکارێکی گەورە بوو کە خاوەنی کەسایەتییەکی هێمن، وردبین، لێبوردە و لە هەمان کاتیشدا زۆر توندوتۆڵ و جدی بوو لە کاری زانستیدا بێوێنەبوو. ئەم تایبەتمەندییە کەسایەتییانە وای کردبوو کە خوێندکاران و هاوپیشەکانی هەمیشە ڕێز و پەرۆشیان بۆی هەبێت. د. محەمەد مەعرووف فەتاح باوەڕی بەوە بوو کە زانست پێویستی بە وردبینی تەواو هەیە و هیچ شتێک نابێت بە بەتاڵ و بەبێ بەڵگە وەربگیرێت. ئەم ڕوانگەیە زانستییە وای لە خوێندکارانی دەکرد کە بە چاوێکی ڕەخنەگر و وردبینەوە سەیری زمان و پێکهاتەکانی بکەن.

لای ئەو، زمان تەنها کەرەستەیەک نەبوو بۆ قسەکردن، بەڵکو سیستمێکی زۆر ئاڵۆز بوو کە پێویستی بە شیکردنەوەی وردی فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی، و ڕستەناسی هەبوو. بڕوای بەوە بوو کە تەنها بە شیکردنەوەی وردی پێکهاتەکانی زمانە کە دەتوانین بە شێوەیەکی دروست ڕێباز و یاساکانی زمان دیاری بکەین. ئەم ڕوانگە پێشکەوتوو و زانستییە کاریگەرییەکی قوڵی لەسەر شێوازی خوێندن و توێژینەوەی زمانەوانی لە کوردستاندا هەبوو و بووە هۆی گۆڕینی ڕێبازە کلاسیکییەکانی خوێندنی زمان.

بەرهەمی قەڵەمی بریتین لە چەندین پەڕتووک، لێکۆڵینەوە، و وتاری زانستی کە تا ئێستاش سەرچاوەی سەرەکیی کتێبخانەی کوردیین، کە دیارترینیان کتێبە بەناوبانگەکەیەتی بە ناوی «زمانەوانی»، کە وەک وەرچەرخانێکی مێژوویی لە خوێندنی زمانی کوردیدا سەیر دەکرێت و تێیدا بنەماکانی زمانەوانیی گشتی و بەراوردکاریی زانستی لە نێوان پێکهاتەی زمانی کوردی و زمانەکانی تردا دەخاتە ڕوو. ئەم کتێبە بووە یەکەم سەرچاوەی زانستی لە بواری زمانەوانیدا کە بە شێوەیەکی سیستماتیک و پوختە پێکهاتەکانی زمانی کوردی شیکار دەکات و لەگەڵ زمانەکانی تر دا بەراوردی دەکات.

پێش دەرکەوتنی کەسایەتییەکی وەک د. محەمەد مەعرووف فەتاح، زۆرینەی کتێب و سەرچاوەکانی زمانی کوردی لەسەر بنەمای ڕێزمانی نەریتی و کلاسیک دابێژرابوون کە زۆرجار پەیڕەوی پێکهاتەی زمانەکانی عەرەبی یان فارسیان دەکرد. ئەمەش بەهۆی

کاریگەرییە مێژوویی و کولتوورییەکانەوە بوو کە بوونە هۆی وابیرکردنەوە کە زمانی کوردی پێویستی بە شیکردنەوە و ڕێزبەندییەکی جیاواز لەو زمانانە هەیە. بەڵام خزمەتی مەزنی ئەم پرۆفیسۆرە لەوەدا بوو کە مۆدێلی زمانەوانیی زانستیی مۆدێرن و زمانەوانیی بەراوردی هێنایە ناو ناوەندە ئەکادیمییەکانی کوردستانەوە. ئەو جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆیە، خاوەنی یاسای تایبەت بە خۆیەتی لە بواری دەنگسازی و ڕستەسازیدا و ناکرێت پێکهاتەی زمانەکانی تر بەسەر زمانە کوردییەکاندا بسەپێنرێت.

ئەم تێڕوانینە پێشەنگە، متمانەی بە توێژەرانی کورد بەخشی تاوەکو بە چاوی زانستیی وردەوە سەیری زمانەکەیان بکەن و لێکۆڵینەوەی نوێ ئەنجام بدەن. د. محەمەد مەعرووف فەتاح هەمیشە خوێندکارانی هاندەدا کە ڕەگ و بنەچەی پێکهاتەکانی زمانی کوردی بگەڕێن و تایبەتمەندییەکانی بدۆزنەوە، لە جیاتی ئەوەی تەنها لاسایی زمانەکانی تر بکەنەوە. ئەم ڕێبازە ڕەخنەگر و زانستییە بووە هۆی دروستبوونی نەوەیەکی نوێی توێژەرانی زمانەوانی لە کوردستان کە توانیویانە بەرهەم و توێژینەوەی بەنرخ لەم بوارەدا پێشکەش بکەن.

ڕێبازی زانستیی د. محەمەد مەعرووف فەتاح کاریگەرییەکی قوڵ و بەرچاوی لەسەر سیستمی ئەکادیمی کوردستان هەبووە کە تا ئەمڕۆش بەردەوامە. یەکێک لە دیارترین کاریگەرییەکان، گۆڕینی شێوازی خوێندن و وانەوتنەوەی زمانەوانی لە زانکۆکاندا بوو. پێش د. محەمەد مەعرووف فەتاح، زۆربەی وانەکانی زمانەوانی لەسەر بنەمای ڕێبازە کلاسیکی و نەریتییەکان دەخوێندرانەوە و جەخت لەسەر لەبەرکردنی ڕێزمان و یاساکانی زمان دەکرایەوە. بەڵام د. محەمەد مەعرووف فەتاح ڕێبازێکی نوێی هێنایە کایەوە کە لەسەر بنەمای شیکردنەوەی زانستی و تیۆریی مۆدێرن بنیات نرابوو. ئەم ڕێبازە نوێیە وای کرد کە خوێندکاران لە جیاتی لەبەرکردنی ڕێزمان، بە شێوەیەکی ورد و شیکارانە پێکهاتەکانی زمان بخوێنن و لێک بدۆزنەوە.

هەروەها، کاریگەریی د. محەمەد مەعرووف فەتاح تەنها لەسەر شێوازی خوێندن نەبوو، بەڵکو لەسەر ناوەڕۆکی خوێندن و بابەتەکانی توێژینەوەشدا کاریگەریی هەبوو. ئەو بابەت و تیۆرییە نوێیانەی کە د. محەمەد مەعرووف فەتاح هێنایە ناو سیستمی ئەکادیمی کوردستانەوە، بوونە هۆی گەشەپێدانی توێژینەوە زمانەوانییەکان و دروستبوونی بوارە نوێیەکانی توێژینەوە وەک زمانەوانیی بەراورد، زمانەوانیی کۆمەڵایەتی، و زمانەوانیی دەروونی. ئەم بوارە نوێیانە هەریەکەیان بوونەتە بوارێکی

سەربەخۆی توێژینەوە و خوێندکاران و توێژەرانێکی زۆری بۆ لێکۆڵینەوە ڕاکێشا.

لە ئاستی پەرەپێدانی کتێبخانە و سەرچاوە زانستییەکاندا، د. محەمەد مەعرووف فەتاح خزمەتێکی بێوێنەی ئەنجامدا. بەرهەم و توێژینەوەکانی بوونە سەرچاوەی سەرەکی بۆ خوێندکاران و مامۆستایان و ڕێگایان خستە بەردەم توێژەرانی تر بۆ ئەوەی توێژینەوەکانیان لەسەر بنەمای زانستی و بەڵگەدار ئەنجام بدەن. هەروەها، د. محەمەد مەعرووف فەتاح خۆی بەشداربوو لە پێکهێنانی بەرنامە خوێندنییەکانی زانکۆکان و پێشنیاری گۆڕانکاری لە بەرنامەکاندا دەکرد تاکو هاوچەرخ بن و لەگەڵ گەشەکانی جیهانی لە بواری زمانەوانیدا هاوئاهەنگ بن.

دوای تەمەنێک لە بەخشش، خزمەتی بێوێنە بە زمان و ئەدەبی کوردی، و پێگەیاندنی سەدان قوتابی و توێژەر کە تا ئەمڕۆش لە ناوەندە زانستییەکاندا خزمەت دەکەن، لە ڕێکەوتی ٢٢ی حوزەیرانی ٢٠١٠ لە شاری سلێمانی کۆچی دوایی کرد و ماڵئاوایی یەکجارەکی لە جیهانی ئەکادیمی کرد. کۆچی دوایی ئەم زانا گەورەیە زیانێکی گەورە بوو بۆ کتێبخانە و زانکۆکانی کوردستان، بەڵام شوێنپێ، تیۆرە زانستییەکان، و سەدان نامەی زانکۆیی کە لەسەر دەستی ئەو سەرپەرشتی کرابوون، وەک چرا ڕێنیشاندەری نەوەکانی دوای خۆی ماوەتەوە. کۆچی دوایی ئەم کەسایەتییە مەزنە لە سەردەمێکدا ڕوویدا کە کوردستان پێویستییەکی زۆری بە کەسایەتییە زانستییە و شوێنپێیەکانی وەک ئەو هەبوو، بەڵام بەرهەم و تیۆرییەکانی وەک میراتێکی گرنگ بۆ نەوەکانی داهاتوو مایەوە.

فەرهەنگی زمانەوانی

زمان و پەروەردە

ئامادەکردنی: م. ی. عەزیز رەئوف عبدالعزیز

زمان بنەمای سەرەکی و تاقانەی شارستانییەتی مرۆڤایەتییە کە لە ڕێگەیەوە مرۆڤ نەک تەنها توانیویەتی بیرۆکە و هەستەکانی خۆی بگوازێتەوە، بەڵکو توانیویەتی کولتور، مێژوو، زانست، و سیستەمی ئەخلاقی بۆ نەوەکانی بپارێزێت و بگوازێتەوە. لە پاڵ ئەمەشدا، پەروەردە ئەو پرۆسەیەکی سیستماتیکی و فیکرییەیە کە کۆمەڵگە بۆ گەشەپێدان، ڕاهێنان، و ئاراستەکردنی هزری تاکەکان بەکاری دەهێنێت. کەواتە، پەیوەندی نێوان زمان و پەروەردە پەیوەندییەکی بنەڕەتی و لەسەر یەک هەڵپەسێردراوە؛ پرۆسەی پەروەردە بێ بوونی زمان مەحاڵە و لە هەمان کاتیشدا زمان خۆی لە ڕێگەی دامەزراوە پەروەردەییەکانەوە فێر دەبێت، گەشە دەکات و دەپارێزرێت. لە مێژووی هزری هاوچەرخدا، لقی زمانەوانیی پەروەردەیی و کۆمەڵناسیی زمان زۆر بە قووڵی چوونەتە ناو وردەکارییەکانی ئەم هاوکێشەیە، و یەکێک لە دیارترین و کاریگەرترین زانایان لەم بوارەدا، زمانەوان و توێژەری ناودار بێرنارد سپۆلسکییە کە بە تیۆرە پێشکەوتووەکانی ناسراوە.

لە ڕوانگەی سپۆلسکییەوە، کاتێک باسی زمان و پەروەردە دەکەین، ئێمە باسی تۆڕێکی ئاڵۆز لە بەڕێوەبردن و ئاراستەکردنی کۆمەڵایەتی دەکەین کە ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر چارەنووسی تاک و کۆمەڵگە هەیە. زمان تەنها ئامرازێکی گواستنەوەی زانیاری سارد و سڕ نییە، بەڵکو سیستەمێکی زیندووە کە لە ژینگەی مرۆڤدا گەشە دەکات و لەناو پۆلەکانی خوێندندا شێوەی نوێ وەردەگرێت. بۆ ئەوەی بە قووڵی لەم چەمکە تێبگەین، پێویستە بزانین کە پرۆسەی فێربوون چۆن لەگەڵ ڕەفتار و باوەڕی زمانەوانیدا تێکەڵ بووە. لەم وتارە فراوانەدا، هەوڵ دەدەین چەمکی زمان و پەروەردە

بە شێوەیەکی تێر و تەسەل بناسێنین و تیشکێکی ورد بخەینە سەر بنەما، تیۆرەکان و ڕاکانی سپۆلسکی لەم بارەیەوە، بەبێ بەکارهێنانی خشتە و بە کەمترین سەردێری لاوەکی، بۆ ئەوەی ڕەوتی نووسینەکە یەکگرتوو و زانستی بمێنێتەوە.

تێڕوانینی گشتی بۆ ناساندنی زمان و پەروەردە

بۆ تێگەیشتن لە چەمکی زمان و پەروەردە، دەبێت سەرەتا لەوە تێبگەین کە زمان لەناو پۆلی خوێندن و سیستەمی پەروەردەدا دوو ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت کە بریتیین لە زمان وەکو بابەتی خوێندن و زمان وەکو کەرەستەی فێربوون. لە لایەکەوە، زمان خۆی دەبێتە بابەتێک کە دەبێت بخوێنرێت، وەک فێربوونی ڕێزمان، ئەدەب، شێوازەکانی ڕاستنووسی، و شارەزاییە لێوەشاوەکانی ئەلفوبێی زمانی دایک یان زمانە بیانییەکان. لە لایەکی ترەوە، زمان دەبێتە کەرەستەیەکی سەرەکی بۆ گەیاندنی زانیارییەکانی تریش، وەک ماتماتیک، فیزیا، مێژوو، کیمیا، و زانستە مرۆییەکان. لێرەدا زمان وەک ئامرازێک وایە کە زانیارییە جۆراوجۆرەکان دەگوازێتەوە بۆ مێشکی خوێندکار و پرۆسەی تێگەیشتن مسۆگەر دەکات.
لێرەدا کێشە ئاڵۆزیەکان سەرهەڵدەن چونکە ئەگەر ئەو زمانەی کە لە قوتابخانەدا وەک کەرەستەی فێربوون بەکاردێت جیاواز بێت لە زمانی دایکی خوێندکار، ئەوا پرۆسەی تێگەیشتن و فێربوون زۆر قورس و ئاڵۆز دەبێت. ئەمە ئەو خاڵەیە کە زانایانی وەک سپۆلسکی زۆر بە وردی تیشکیان خستووەتەسەر و جەختیان لەسەر کردووەتەوە کە چۆن جیاوازی نێوان زمانی ماڵەوە و زمانی قوتابخانە دەبێتە هۆی دروستبوونی لەنگبوون، دواکەوتنی زانستی و ماندووبوونی دەروونی لە پرۆسەی فێربووندا. بێرنارد سپۆلسکی لە کتێبە بەناوبانگەکانی وەک سیاسەتی زمان و بەڕێوەبردنی زماندا، تیۆرییەکی گشتگیر و زانستی دادەمەزرێنێت کە چۆن زمانەکان لە کۆمەڵگە و دامەزراوەکاندا بەڕێوەدەبرێن و ئاراستە دەکرێن.
لە ڕوانگەی سپۆلسکییەوە، سیاسەتی زمانی هەر کۆمەڵگەیەک یان سیستەمێکی پەروەردەیی لە سێ توخمی سەرەکی پێکهاتووە کە بریتیین لە ڕەفتاری زمانی، باوەڕ و ئایدیۆلۆژیای زمانی، و بەڕێوەبردن یان پلاندانانی زمانی. ڕەفتاری زمانی بریتییە لەو ڕستە و شێوازە زمانەوانییە ڕاستەقینەیەی کە خەڵک لە ژیانی ڕۆژانەیاندا پیادەی دەکەن و بەکاری دەهێنن. بۆ نموونە، کام زمانە لە ماڵدا قسەی پێدەکرێت و خەڵک لە بازاڕ یان لە شوێنی کار چ زاراوەیەک بەکاردەهێنن تاوەکو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان بەڕێوەببەن؟ زۆرجار جیاوازییەکی گەورە هەیە لە نێوان سیاسەتی فەرمی پەروەردە

کە دەوڵەت دایدەنێت و ئەو ڕەفتارە زمانییەی کە خەڵک لە شەقام و لەناو پۆلەکاندا پیادەی دەکەن، کە ئەمەش سەرچاوەی چەندین قەیرانی کۆمەڵایەتی و زمانەوانییە. باوەڕ و ئایدیۆلۆژیای زمانی پەیوەندی بەو تێڕوانین و بیرکردنەوە کۆمەڵایەتییەوە هەیە کە خەڵک یاخود دەسەڵاتداران هەیانە بەرانبەر بە زمانە جیاوازەکان. بۆ نموونە، هەندێک کەس باوەڕیان وایە کە تەنها زمانێکی دیاریکراو شایستەی ئەوەیە زمانی زانست و پێشکەوتن بێت، و زمانەکانی تر دواکەوتوون و شایەنی ئەوە نین لە ناوەندەکانی پەروەردەدا بخوێنرێن. یان لە بەرامبەردا، باوەڕیوون بەوەی کە فرەزۆنی سامانە و دەوڵەمەندییەکی کلتورییە نەک کێشە و لەمپەر. ئەم باوەڕە فیکریانە دەبنە بنەمای سەرەکی بۆ دارشتنی یاساکان و بڕارە پەروەردەییەکان. بەڕێوەبردنی زمان یان پلاندانانی زمانیش بریتییە لەو هەوڵە ئاگادارانەی کە لەلایەن دەسەڵاتێکەوە، وەک وەزارەتی پەروەردە، پەرلەمان، یان دامەزراوەی زمانەوانی، دەدرێت بۆ گۆڕین، ڕێکخستن، یان کاریگەری دروستکردن لەسەر ڕەفتار و باوەڕی زمانەوانیی خەڵک لە کۆمەڵگەدا. لە چوارچێوەی پەروەردەدا، بەڕێوەبردن بریتییە لە دیاریکردنی پرۆگرامەکانی خوێندن، دانانی زمانی فەرمی قوتابخانەکان، دیاریکردنی کاتژمێرەکانی خوێندنی زمانەکان، و ڕێکخستنی سیستەمی تاقی کردنەوەکان بەو زمانەی کە دەوڵەت دەیەوێت بیسەپێنێت.

ڕۆڵی قوتابخانە و کێشەی زمانی دایک لە پرۆسەی پەروەردەدا

لە تێڕوانینی سپۆلسکیدا، سیستەمی پەروەردە و دامەزراوەی قوتابخانە بەهێزترین، دیارترین و کاریگەرترین ئامرازە بۆ جێبەجێکردنی بەڕێوەبردنی زمان لە مێژووی مرۆڤایەتیدا. حکومەتەکان کاتێک دەیانەوێت نەخشەی زمانی وڵاتێک بگۆڕن، یان زمانێک بپارێزن و زمانێکی تر پەراوێز بخەن و لەناوبەن، ڕاستەوخۆ دەستکاری سیستەمی پەروەردە دەکەن و کەرەستە و پرۆگرامەکانی خوێندن بەو ئاراستەیەدا دەگۆڕن. کاتێک منداڵێک دەچێتە قوتابخانە، لەگەڵ یەکەم هەنگاویدا ڕووبەڕووی سیستەمێکی فەرمی دەبێتەوە کە پێی دەڵێت لەناو ئەم دیوارانەدا، ئەم زمانە قەدەغەیە یان ئەم زمانە فەرمییە کە دەبێت بەکاری بهێنیت. ئەگەر سیستەمی پەروەردەیی دەوڵەتێک دان بە فرەچەشنی زمانەکاندا بنێت، ئەوا منداڵان لە ژینگەیەکی تەندروست، پڕ لە متمانە و داهێنەرانەدا گەشە دەکەن و تواناکانیان بە شێوازێکی سروشتی دەردەکەون. بە پێچەوانەوە، سەپاندنی توندی یەک زمانی فەرمی بەسەر هەموو کەمینەکاندا دەبێتە هۆی بێبەشکردنی خوێندکار لە تێگەیشتنی

ڕاستەقینە و دروستبوونی قەیرانی دەروونی، دابڕانی کۆمەڵایەتی و دابەزینی ئاستی زانستی بۆ خوێندکار.

یەکێک لە خاڵە هەرە گرنگەکانی کۆمەڵناسی زمان ئەوەیە کە فێربوون لە قۆناغە سەرەتاییەکانی منداڵیدا باشترین و سەرکەوتووترین ئەنجامی دەبێت ئەگەر بە زمانی دایک ئەنجام بدرێت. سپۆلسکی و توێژەرانی تری بواری پەروەردە جەخت لەوە دەکەنەوە کە پشتگوێخستنی زمانی دایکی خوێندکاریەکان لەناو پۆلەکاندا، دەبێتە هۆی دابەزینی بەرچاوی ئاستی خوێندن و وا لە خوێندکار دەکات هەست بە نامۆبوونی تەواو بکات بەرانبەر بە پرۆسەی خوێندن. منداڵ پێش ئەوەی بچێتە قوتابخانە، جیهانی دەوروبەری خۆی، سروشت، پەیوەندییە خێزانییەکان و چەمکە سەرەتاییەکانی بە زمانی دایکی ناسیوە و ماناکانی لە مێشکی خۆیدا بەو زمانە چەسپاندووە. کاتێک لە ڕۆژی یەکەمی قوتابخانەدا بە زمانێکی نامۆ یان زمانێک کە لە ماڵەوە قسەی پێناکرێت وانەی پێدەوترێتەوە، لە ڕاستیدا دەبێت دوو کار بە یەکجاری و بە قورسی ئەنجام بدات کە بریتین لە فێربونی زانیارییە نوێیەکانی وەک ماتماتیک، فیزیا، و ژینگەناسی، و لە هەمان کاتیشدا فێربوونی خودی ئەو زمانە نامۆیە کە مامۆستا پێی دەدوێت.

ئەم بارودۆخە باری سەرشانی خوێندکار زۆر قورس دەکات و زۆرجار دەبێتە هۆی ئەوەی کە منداڵەکە واز لە خوێندن بهێنێت یان ئاستی لاواز بێت و متمانەی بە خۆی نەبێت. کەواتە، لە ڕوانگەی سپۆلسکییەوە، سیاسەتی زمانی سەرکەوتوو لە پەروەردەدا دەبێت ڕێز لە فرەچەشنی بگرێت و لە قۆناغە سەرەتاییەکاندا پشت بە زمانی دایک ببەستێت و وردە وردە زمانەکانی تر وەک زمانی فەرمی نەتەوەیی یان زمانی بیانی بخاتە ناو پۆلەکانەوە وەک ماددەیەکی سەربخۆ نەک وەک جێگرەوەی شوناس.

لە جیهانی هاوچەرخدا، پەیوەندی نێوان زمان و پەروەردە ڕووبەڕووی گۆڕانی مەزن بووەتەوە چونکە بێرنارد سپۆلسکی ئاماژە بەوە دەکات کە فشارە جیهانییەکان و تەکنۆلۆژیا کاریگەرییەکی گەورەیان لەسەر بەڕێوەبردنی زمان هەبووە. بۆ نموونە، ئینگلیزی بووەتە زمانی جیهانی زانست، ئینتەرنەت، بازرگانی، و تەکنۆلۆژیا، و ئەمە وایکردووە کە زۆرێک لە سیستەمەکانی پەروەردە لە جیهاندا ناچار بن لە قۆناغە سەرەتاییەکانەوە گرنگی بە فێربوونی ئینگلیزی بدەن، کە ئەمەش هەندێک جار دەبێتە هەڕەشە لەسەر لاوازکردنی زمانە نەتەوەیی یان لۆکاڵییەکان ئەگەر هاوسەنگی زانستی ڕانەگیرێت. لە لایەکی تریشەوە، زمانەکان ئێستا تەنها لەڕێگەی کتێبی قوتابخانەکانەوە ناپارێزرێن، بەڵکو تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان ڕۆڵێکی گەورە دروستکەر لە گۆڕینی ڕەفتاری

زمانی مێشک و گەنجان دەبینن، و سیستەمی پەروەردە ئێستا ناچارە خۆی لەگەڵ ئەم گۆڕانکارییە خێرایانەدا بگونجێنێت و شێوازی نوێ لە فێرکردن بگرێتەبەر.

ئالنگارییە کۆمەڵایەتییەکان و دادپەروەری زمانی لە پەروەردەدا

یەکێک لەو بابەتە هەستیارانەی کە لە کۆمەڵناسی زمانی پەروەردەییدا باس دەکرێت، دروستبوونی جیاوازی چینایەتییە لە ڕێگەی زمانەوە. هەندێک جار سیستەمی پەروەردە زمانێک وەک زمانی فەرمی و پێوەر دەناسێنێت کە تەنها لە چینی دەسەڵاتدار یان شارەکاندا قسەی پێدەکرێت، لە کاتێکدا منداڵانی ناوچە دوورەدەستەکان یان چینە هەژارەکان بە زاراوە یان زمانێکی جیاواز قسە دەکەن کە لە کتێبەکاندا بوونی نییە. ئەمە وای لێدەکات کە خوێندکار هەست بە ستەمکارییەکی سیستماتیک بکات بەرانبەر بە کەسایەتی خۆی، چونکە زمانی ئەو بە کەمتر، نەخوێندەوار یان بێبایەخ سەیر دەکرێت. سپۆلسکی جەخت لەوە دەکاتەوە کە سیاسەتی زمانی دادپەروەرانە دەبێت هەمیشە هەوڵ بدات پردی پەیوەندی لە نێوان زمانی لۆکاڵی و زمانی فەرمی دروست بکات، نەک ئەوەی زمانی لۆکاڵی بسڕێتەوە یان پشتگوێی بخات و فەرامۆشی بکات. کاتێک سیستەمی پەروەردە نادادپەروەری زمانەوانی پەیڕەو دەکات، کاریگەری نەرێنی لەسەر ئاستی بەشداری کۆمەڵایەتی و ئابووری تاکەکان دەبێت لە داهاتوودا. لە ڕوانگەی پراکتیزەکردنی سیاسەتی زمانەوە، دەبێت تێبگەین کە هیچ زمانێک لە سروشتی خۆیدا لە زمانێکی تر بەرزتر یان پێشکەوتووتر نییە، بەڵکو ئەوە هێزی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووریی ئاخافتنکارانی ئەو زمانەیە کە پێگەکەی دەستنیشان دەکات و دەیسەپێنێت. کاتێک حکومەتەکان سیستەمی پەروەردە دادەڕێژن، پێویستە لەسەریان کە ڕەچاوی فرەچەشنیی کلتوری و زمانەوانیی کۆمەڵگە بکەن و ڕێز لە فرەنگی ناسنامەکان بگرن. ئەگەر سیاسەتی پەروەردەیی توندوتیژ بێت و تەنها یەک ئاڕاستە قەبوڵ بکات، ئەوا لە درێژخایەندەدا دەبێتە هۆی دروستبوونی گرژیی کۆمەڵایەتی، ناتایبەتمەندی و لاوازبوونی متمانەی هاووڵاتییان بە دەزگا پەروەردەییەکان. لە بەرامبەردا، سیستەمە سەرکەوتووەکان ئەو سیستەمانەن کە توانیویەتی فرەزۆنی وەک دەوڵەمەندییەکی کلتوری سەیر بکەن و لە پرۆسەی فێربووندا سوودی لێ وەربگرن بۆ ئەوەی داهاتوویەکی گەشتر بۆ نەوەکان دابین بکەن. ئەم تێڕوانینە فرەلایەنەیەی بێرنارد سپۆلسکی بۆ پەیوەندی نێوان زمان و پەروەردە، ڕێگامان پێدەدات بە چاوێکی کراوەترەوە سەیری کێشە زمانەوانییەکانی ناو پۆلەکانی خوێندن بکەین. زمان تەنها کەرەستەیەکی تەکنیکی بۆ گواستنەوەی زانیاری نییە،

بەڵکو ناسنامە و بوونی مرۆڤە. کاتێک منداڵێک دەچێتە قوتابخانە، هۆشیاریی کۆمەڵایەتی و مرۆیی ئەو لەسەر بنەمای ئەو زمانە گەشە دەکات کە پێی دەخوێنێت و پێی دەدوێت. هەر بۆیە، هەر جۆرە دەستکارییەک یان بەڕێوەبردنێکی زمان لە ناوەندەکانی پەروەردەدا، ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر داهاتووی هۆشیاریی کۆمەڵگە دەبێت و دەتوانێت ئاراستەی مێژوو بگۆڕێت.

تێڕوانینی قووڵی فیکری و کۆمەڵایەتی لەسەر سیستەمی پەروەردە

لە کۆمەڵناسیی هاوچەرخدا، پەروەردە تەنها وەک پرۆسەیەکی فێربوونی زانیاری سەیر ناکرێت، بەڵکو وەک ئامرازێکی سەرەکی بۆ گەشەی بەهاکان، کۆمەڵایەتیکردن، و بەهێزکردنی پەیوەندییە نیشتمانییەکان دەبینرێت. کاتێک سپۆلسکی باسی بەڕێوەبردنی زمان دەکات، ئەو تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کە دەوڵەتەکان چۆن هەوڵ دەدەن لە ڕێگەی دەزگاکانی وەکو پەروەردە، میدیا، و فەرمانگە فەرمییەکانەوە، جۆرێک لە یەکدەستی زمانەوانی دروست بکەن. لە زۆرێک لەوڵاتە جیهانییەکاندا، ئەمە وەک هەوڵێک بۆ دروستکردنی یەکێتی نەتەوەیی سەیری دەکرێت، بەڵام زۆر جار ئەم هەوڵە دەبێتە هۆی سەرکوتکردنی زمانە لاوەکییەکان، زاراوە ڕەسەنەکان، و زمانەکانی کەمینە نەتەوەییەکان. بۆیە سپۆلسکی هەمیشە داکاری ئەوە دەکات کە پلاندانانی زمانی دەبێت لەسەر بنەمای لێبوردەیی، ڕێزگرتنی فرەچەشنی، و تێگەیشتن لە مافە زمانەوانییەکان بنیاد بنرێت، چونکە بێڕێزیکردن بە زمانی تاکەکان لە ڕاستیدا بێڕێزیکردنە بە کەسایەتی و کەرامەتی مرۆیی ئەوان.

لە لایەکی ترەوە، لە ژێر ڕووناکی ڕاکانی سپۆلسکیدا، دەبینین کە پەروەردە دەبێت ببێتە پردێک نەک دیوار. ئەگەر قوتابخانە بتوانێت لە قۆناغە سەرەتاییەکاندا پشت بە زمانی دایکی منداڵ ببەستێت، منداڵەکە هەست بە سەلامەتی دەروونی دەکات و تێگەیشتنی بۆ زانستەکان خێرا تر و قووڵتر دەبێت. دواتر، لە قۆناغەکانی پێشکەوتووی خوێندنیدا، دەوڵەت دەتوانێت زمانە فەرمییە نەتەوەییەکان یان زمانە بیانییە جیهانییەکان وەک ئینگلیزی بخاتە پاڵی تاوەکو خوێندکار بتوانێت لە جیهانی کراوەی داهاتوودا سەرکەوتوو بێت. ئەم مۆدێلە فرەزمانە و هاوسەنگە، کە زانایانی بواری پەروەردە پشتیوانی دەکەن، یارمەتیدەرە بۆ دروستکردنی کەسایەتییەکی کراوە، میانڕەو، دوور لە شۆڤێنیزم و توندڕەویی زمانەوانی. کەواتە، پەروەردە لێرەدا ئەرکێکی مێژوویی و ئەخلاقی لە ئەستۆیە بۆ پاراستنی سامانی زمانەوانی جیهان.

هەروەها، لە سەردەمی گلۆباڵیزەیشن و پێشکەوتنی خێرای تەکنۆلۆژیادا، تێڕوانینی

سپۆلسکی بۆمان روون دەکاتەوە کە چۆن زمانەکان بەرەو گۆڕانی مەزن دەچن. سۆشیال میدیا، زیرەکی دەستکرد، و پلاتفۆرمە جیهانییەکان وایانکردووە کە سنووری زمانەوانییەکان کاڵ ببنەوە. خوێندکارانی سەردەمی نوێ هەمیشە لە نێوان زمانی دایکی خۆیان، زمانی فەرمیی نیشتمانیان، و زمانی ئینگلیزی جیهانیدا دەژین. لەم بارودۆخەدا، ئەگەر سیستەمی پەروەردە نەتوانێت نەخشەیەکی زانستی بۆ بەڕێوەبردنی ئەم فرەزۆنییە دابڕێژێت، ئەوا مەترسی لەناوچوون یان لاوازبوونی زمانە ناوخۆییەکان زیاتر دەبێت. بۆیە دارشتنی سیاسەتی زمانی لێهاتوو لە ناوەندەکانی خوێندن، کلیلی سەرەکییە بۆ پاراستنی هۆشیاری نەتەوەیی و لە هەمان کاتیشدا تێکەڵبوون لەگەڵ پێشکەوتنە جیهانییەکاندا.

ئەنجام

چەمکی زمان و پەروەردە تەنها پرسێکی پەتیی ئەکادیمی یان تیۆرییەکی وشک نییە، بەڵکو پرسێکی نەتەوەیی، سیاسی، دەروونی و مرۆییە کە ڕاستەوخۆ کار لەسەر ئاراستەی گەشەی کۆمەڵگە دەکات. وەک چۆن لە ڕوانگەی بێرنارد سپۆلسکییەوە دەرکەوت، زمان سیستەمێکی زیندووە کە لەسەر بنەمای ڕەفتار، باوەڕ، و بەڕێوەبردنی ئاگادارانە کار دەکات. سیستەمی پەروەردە گەورەترین و کاریگەرترین مەیدانە بۆ جێبەجێکردنی ئەم بەڕێوەبردنی زمانە و گۆڕینی نەخشەی زمانەوانی لە کۆمەڵگەدا. بۆ ئەوەی دامەزراوە پەروەردەییەکان بتوانن نەوەیەکی هۆشیار، داهێنەر، میانڕەو و لێهاتوو دروست بکەن، پێویستە لە سیاسەتی زماندا دوور بکەونەوە لە توندوتیژی، گۆشەگیرکردن و سەپاندنی زۆرەملێی یەک زمان بەسەر کەسانی تردا.
لە بەرامبەردا، دەبێت ڕێز لە فرەچەشنی زمانەوانی بگیرێت، زمانی دایک وەک سەکۆیەک و پردێکی بەهێز بۆ فێربوونی سەرەتایی بەکاربهێنرێت، و هاوسەنگییەکی زانستی لە نێوان پاراستنی ناسنامەی لۆکاڵی، زمانی نەتەوەیی، و پێویستییە جیهانییەکانی فێربوونی زمانە بیانییەکاندا ڕابگیرێت. تەنها لە ڕێگەی ئەم تێڕوانینە گشتگیر و دادپەروەرانەیەوە دە توانین پرۆسەی پەروەردە بکەینە مایەی پێشکەوتنی مرۆیی، دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و پشکوتنی فیکری بۆ هەموو تاکەکان بە بێ جیاوازی، تاوەکو زمان هەمیشە وەک هێمایەکی پێکەوەژیان و گەشەسەندن بمێنێتەوە.

وەرزنامەکانی

زمانەوانی

گۆڤارێکی وەرزی زمانەوانییە دەزگای زمانەوانیی کوردی زانکۆی جیهان وەرزانە دەریدەکات

ژمارە (١)

ژمارە (٢)

ژمارە (٣)

ژمارە (٤)

ژمارە (٥)

ژمارە (٦)

ژمارە (٧)

ژمارە (٨)

ژمارە (٩)

ژمارە (١٠)

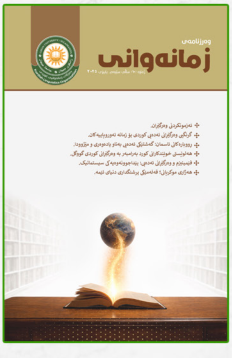

ژمارە (١١)

تەوەری ژمارەی داهاتوو

تەوەری ژمارەی داهاتوو

پەیوەندی زمان و ئایین

گۆڤاری زمانەوانی لە ژمارەی داهاتوودا، تەوەرێکی گرنگ و پێویست دەکاتەوە، کە بریتییە لە "پەیوەندی زمان و ئایین". لەم سۆنگەیەشەوە پێشوازی لە توێژینەوە و نووسینی پسپۆڕانی زمان و لێکۆڵەرانی بواری ئایینی دەکات. ئێمە بە جەختکردنەوەمان لەسەر پابەندبوون بە بنەمای کاری ئەکادیمی، هەوڵ دەدەین لە ڕێگەی ئەم تەوەرەوە وەڵامی چەند پرسیارێکی گرنگ بدەینەوە:

- تا چەند پرۆگرامی وانەی کوردۆلۆجی/کوردناسی لە زانکۆکاندا توانیویەتی وێنەیەکی گشتگیر و زانستی لەسەر ناسنامە، مێژوو و شارستانییەتی کورد بە خوێندکاران ببەخشێت؟ ئایا وانەکە لە چوارچێوەی گێڕانەوەی کلاسیکی دەرچووە بەرەو شیکاریی ڕەخنەیی؟

- ڕۆڵی زمان لە پاراستن، گەیاندن و دابەشکردنی دەقە پیرۆزەکان و چەمکە ئایینییەکاندا چییە؟
- کاریگەریی زمانە کۆنەکان و زمانە جیهانییەکان (وەک عەرەبی) لەسەر گەشەپێدانی زاراوە و دەستەواژە ئایینییەکان لە زمانی کوردیدا چۆنە؟
- کێشە و گرفتە زمانەوانی و زاراوەییەکانی بەردەم وەرگێڕانی دەقە ئایینییەکان بۆ سەر زمانی کوردی چین و چۆن چارەسەر دەکرێن؟
- چ پەیوەندییەک لە نێوان پێکهاتەی ڕێزمانی، واتایی و فەرهەنگیی زمان و دەقە ئایینییەکاندا هەیە لە کاتی لێکدانەوە و تەفسیردا؟
- ڕۆڵی زمان و گوتاری ئایینی لە دروستکردنی پێکەوەژیانی ئاشتییانە، لێبوردەیی و دیالۆگی نێوان کلتوورە جیاوازەکاندا چییە؟

تێبینی بۆ توێژەران:

داواکارین لە توێژەران و لێکۆڵەرانی بەڕێز، توێژینەوە و نووسینەکانیان لەسەر ئەو تەوەرانەی ئاماژەیان پێکراوە، تا ڕێکەوتی ٠١/١١/٢٠٢٦ بنێرن بۆ گۆڤاری زمانەوانی

گۆڤاری زمانەوانی

سیاسەت و ڕێنمایی نووسین

گۆڤارێکی وەرزی، ئەکادیمی و زمانەوانییە، کە (دەزگای زمانەوانیی کوردی - زانکۆی جیهان) دەریدەکات و لە کاتی پێویستدا پاشکۆی دەبێت. پەیامی سەرەکی کارکردنە لە پێناو دارشتنی سیاسەتی زمانیی بۆ هەرێمی کوردستان.

ڕێنمایی نووسین و وەرگێران

١. ڕێنمایی نووسین

١.نووسین بە تایپکراوی و بە فایلی Word وەردەگیرێت.

٢.پەیکەری نووسین و توێژینەوەکان لەم بەشانە پێکدێت: پێشەکی، ناوەڕۆك، ئەنجام، پێشنیار و ڕاسپاردە(ئەگەر هەبوو)، لیستی پەراوێز و سەرچاوەکان.

٣. پێشەکی توێژینەوە لە نێوان ١٠٠ بۆ ١٥٠ وشەدا بێت.

٤.کۆی توێژینەوەکە لە نێوان ٣٠٠٠ بۆ ٥٠٠٠ وشەدا بێت.

٥.جێهێشتنی (٢.سم) بۆشایی بۆ هەر چوارلای لاپەڕە.

٦.بۆشایی نێوان دێڕەکان (١,١٥سم) بێت.

٧.قەبارەی فۆنتی ناونیشانی سەرەکی توێژینەوە ١٦-ی بۆڵد بێت و ناونیشانە لاوەکییەکان ١٤-ی بۆڵد بێت.

٨.قەبارەی فۆنتی ناوەڕۆکی توێژینەوە ١٤ بێت.

٩.سەرجەم توێژینەوە، وەرگێران، ڕانان و چاوپێکەوتنەکان بە زمانی کوردی بڵاودەکرێنەوە.

١٠.پێویستە توێژەر فۆنتی یۆنیکۆد (Calibri) بەکار بهێنێت.

١١.وێنە و چارتەکان بەشێوەی (JPG) و هاوپێچی فایلی نووسراو بە جیا بنێردرێن.

١٢.توێژینەکەوە لە هیچ شوێنێکی بڵاونەکرابێتەوە و پاش بڵاوکردنەوەش مافی بۆ گۆڤاری زمانەوانی پارێزراوە.

١٣.لە ئەگەری ڕەچاونەکردنی ڕێنماییەکان یان پێویستیی چاککردن، توێژینەکەوە بۆ توێژەر دەنێردرێتەوە.

١٤.پادداشتی توێژینەوە لە بەشی کارگێڕی گۆڤارەکە وەردەگیرێت و پێویستە توێژەر یان ڕاسپێردراوێکی بە نووسراو ئامادەی وەرگرتنی بێت.

٢. شێوازی نووسینی پەراوێزو سەرچاوە:

-پەراوێز و سەرچاوە پێکەوە لە کۆتایی توێژینەوەکەدا دەبێت و بە شێوازی (Insert footnote) لە پرۆگرامی (Word)دا دەبێت.

-ژمارەی هەر پەراوێزێك لە کۆتایی ڕستە یان پەرەگراف لە ناو کەوانە(...)دا دابنرێت و لە لیستی سەرچاوەکاندا بە هەمانشێوەی ڕیزبەندی ناو توێژینەوەکە دابنرێتەوە.

-پەراوێزی خوارەوەی لاپەڕە پەسەند نییە و بەکارناهێنرێت.

-لە لیستی سەرچاوەکان، بۆ هەر جۆرە سەرچاوەیەك بەمشێوە بنووسرێت و بە هەمان زمانی سەرچاوەکەش ئاماژەکانی وەك (هەمان سەرچاوە و سەرچاوەی پێشوو بۆ کوردی، همان و همانجا بۆ فارسی، مصدرالسابق و المصدر نفسە بۆ عەرەبی، Ibid بۆ ئینگلیزی) دابنرێت:

کتێب

-ناوی خێزانی نووسەر، نووسەر (ساڵی چاپ)، ناونیشانی کتێب، وەرگێڕ و پێداچوونەوە(ئەگەر هەبوو)، شوێنی چاپ: دەزگای بڵاوکردنەوە گەر نەبوو چاپخانە، ل (لاپەڕە).

نموونە: م.س.لازیف و ئەوانیتر (٢٠١٠)، مێژووی کوردستان، وەرگێڕان هۆشیار عبداللە سەنگاوی، هەولێر: ڕۆژهەڵات، ل(لاپەڕە).

تێبینی: بەوپێیەی کە لە عێراق و هەرێمی کوردستان بە گشتی ناوی خێزانی بوونی نییە، لەم کاتەدا ناوی سیانیی نووسەر دەنووسرێت.

نموونە: توانا ڕەشید کەریم (٢٠١٢)، سلێمانی لە نێوان ساڵانی ١٩٤٥-١٩٥٨، لێکۆڵینەوەیەک لە بارودۆخی سیاسی و ڕۆشنبیری، سلێمانی: ئەندێشە، ل(لاپەڕە).

گۆڤار و توێژینەوە
-ناویی خێزانی نووسەر، نووسەر (ساڵی چاپ)، "ناونیشانی توێژینەوەکە"، ناوی گۆڤار، ژمارەی خول(بەرگ)، ژمارەی گۆڤار، ل (لاپەڕە).
نمونە: حضرتی، حسن و دیگران (١٣٩٥)، "جنگ ایران و عراق در گفتمان سیاسی نهضت آزاد اسلامی"، فصلنامه ژرفا پژوه، سال چهارم، شماره ١٠، ل (لاپەڕە).

ڕۆژنامە

-ناوی خێزانیی نووسەر، نووسەر (ڕۆژ و مانگ و ساڵی دەرچوون)، "ناونیشانی بابەتەکە"، ناوی ڕۆژنامە، ژمارەی ڕۆژنامە، لاپەڕە.
تێبینی: ئەگەر بابەتەکە نووسەری نەبوو، بەمشێوەیە: ناوی ڕۆژنامە(ڕۆژ و مانگ و ساڵی دەرچوون)، "ناونیشانی بابەتەکە"، ژمارەی ڕۆژنامە، ل (لاپەڕە).
نمونە: کەنعان مەکیە (٦-٢٠٢٠/٣/٧)، "هاوڵاتیبوون و بیرۆکەی عیراق"، وەرگێڕانی: کوردەوان محەمەد سەعید، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ساڵی بیست و نۆیەم، ژمارە ٨١٠٣، ل٨.
ماڵپەڕ
-ناوی خێزانیی نووسەر، نووسەر(ڕۆژ و مانگ و ساڵی دەرچوون)، "ناونیشانی بابەتەکە"، لینکی ماڵپەڕەکە.
نمونە: Adler، Katya (٢٠٢٠/٣/٢)، "Brexit: What to expect from UK-EU trade talks"، https://www.bbc.com/news/world-europe-٥١٦٥٧٠٨٤، (accessed: ٢٠٢٠/٣/١١).
نمونە: ئومێد ڕەفیق فتاح (٢٠٢٠/٣/٦)، "مەترسییەکانی ڕۆژئاوا لە ڕێکەوتنەکەی پوتین – ئەردۆگان"، https://www.centerfs.org/matrsekani-rozhawa-la-rekawtnakay-potin-ardoghan/، (بەردەستە: ٢٠٢٠/٣/١٤).
نمونە: الساقل، فراس (٢٠٢٠/٣/٣)، "حقيقة اللاجئين أمام أبواب أوروبا"، https://blogs.aljazeera.net/blogs/٢٠٢٠/٣/٣، (متاح على: ٢٠٢٠/٣/٦).
نمونە: محمد قراسویی، محمد (١٣٩٦/١١/٢٨)، "محور مقاومت اسلامی، ابعاد و مؤلفه¬ها"، http://alwaght.com/fa/News/١٢٤٣٨٩/، (قابل دسترسی: ١٣٩٦/١١/٣٠).

تێبینی١: بەوپێیەی کە لینکی ماڵپەر لەوانەیە دوای ماوەیەك لەبەردەست نەمێنێت و بسردرێتەوە، پێویستە لە کۆتایی لینکی سەرچاوەکە، ڕێککەوتی تەواوەتی سەردانیکردنی توێژەر بۆ ماڵپەڕەکە بنووسرێت.
تێبینی٢: ئەگەر بابەتەکە نووسەری نەبوو، بەمشێوەیە: ناوی ماڵپەڕ (ڕۆژ و مانگ و ساڵی بڵاوبوونەوە)، "ناونیشانی بابەتەکە"، لینکی ماڵپەڕ.
تێبینی٣: ئەگەڕ بابەتی ماڵپەرێك، ڕێککەوتی پێوەنەبوو، لەم کاتەدا تەنیا ڕێککەوتی سەردانکردنە دەنووسرێت.

چاوپێکەوتن

-چاوپێکەوتنی (ناوی ئامادەکاری دیدار) لەگەڵ ئەو کەسەی دیدارەکەی لەگەڵ کراوە، ڕێککەوتی دیدار، شوێنی دیدار.
نمونە: چاوپێکەوتنی یاسین تەها لەگەڵ هشام الهاشمی (٢٠٢٠/٢/٢٥)، سلێمانی.
ڤیدیۆ
-ناونیشانی ماڵپەڕ (ڕۆژ و مانگ و ساڵی دانانی ڤیدیۆ)، "ناونیشانی ڤیدیۆ"، لینکی ماڵپەڕ.
نمونە: یوتیوب (٢٠٢٠/٢/٢٦)، "الاتجاه المعاكس - هل ينفجر الوضع بين تركيا وروسيا في شمال سوريا؟"، https://www.youtube.com/watch?v=MxGY٤GLu٤nw، (متاح على: ٢٠٢٠/٣/٣).

٣.ڕێنمایی وەرگێڕان:

-وەرگێڕان تەنیا بە زمانی کوردی وەردەگیرێت.
-پێویستە لە پەرەگرافێکدا پرۆفایلی (٥٠) وشەیی نووسەری بابەتەکە یان ئەو سەنتەر و گۆڤارەی کە توێژینەوەی لێوەرگیراوە ئامادە بکرێت.
-وەرگێڕانی بابەت، پێویستە بە هەمان شێوازی بابەتە وەرگێڕدراوەکە بێت لە شێوازی پەراوێز و سەرچاوەدا.

زانکۆی جیهان-سلێمانی
دەزگای زمانەوانیی کوردی

وەرزنامەی
زمانەوانی

گۆڤارێکی وەرزی زمانەوانییە
دەزگای زمانەوانیی کوردی زانکۆی جیهان وەرزانە دەریدەکات.

ژمارە (١٢) ساڵی سێیەم، هاوینی ٢٠٢٦